

Vikerkaar

4/1990

Uku Masingu luulet; Ivar Grünthal romaaniuuendusest, Maire Jaanus modernismist Eestis Mati Undi proosa taustal; Fanny de Siversi essee «Võimukiusatus»; Mait Raun ja Vladimir Uljanov «Mina»; Aleksander Zinovjev marksismi sotsiaalsest seisundist; Jaan Kaplinski autorirubriigis Vene impeeriumi ja Ameerika Ühendriikide võrdlev käsitlus

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 5. aastakäik.

Aprill 1990, Nr 4

Sisukord

- Jean Follain *Igavikku* 1
Agu Tammevesk: *Siin on tuhk* 2
Peeter Sauter *Kolm isikut* 27
Uku Masing *Luulet* 31
Kalle Käsper *Luulet* 37
Heinz Häidorf *Luulet* 41
Taago Tagasoo *Luulet* 45
Krista Kodres *Toivo Raidmets: asjade kummaline maailm* 48
Ivar Grünthal *Romaaniuuendusest* 51
Maire Jaanus *Modernism Eestis: Mati Undi proosa* 55
Fanny de Sivers *Võimukiusatus* 61
Mait Raun, Vladimir Uljanov *Mina* 66
Simon Gluzman *Kuidas meid Ülemaailmsesse Psühhiaatria Assotsiatsiooni (WPA) vastu võeti* 74
Aleksander Zinovjev *Marksismi sotsiaalsest seisundist* 79
Müüt, mõte ja meie
Jaan Kaplinski *Uued maailmad* 82
Dixi
Mart Nutt *Võrdsus contra...?* 86
Vaatenurk
Kalev Kesküla *Kiri luuletajale* 87
Tõnu Õnnepalu *Kirjandus on surnud, elagu...* 91
Tuula natura 93

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotod: Tiit Veermäe ja Mari Kaljuste

Esikaanel: Toivo Raidmets. Töö «Number üks». Detail. 1989. Tiit Veermäe foto.

Tagakaanel: Toivo Raidmets. Laud «Berjoša». Värvitud puit. Tiit Veermäe foto.

HO

JEAN FOLLAIN

Igavikku

Prantsuse keelest tõlkinud Tõnu Õnnepalu

Mägede kõrgus sunnib pilku tõstma
indiaanimaskidel on aina sama
lõbususe- ja valuilme
need kes käivad skvääridel
uduse ilmaga
pääsevad korraks türanni käest
vihma- ja päikeseaja kestmine
suubub igavikku.

AGU TAMMEVESKI

SIIN ON TUHK

Sentimentaalne fantaasia kolmes vaatuses

I vaatus: «Jaanipäev läheneb» (Katkendid)

Lugeja

Järsku tuli meelde üks suvepäev neli aastat tagasi, kui ma käisin väikeses maapoes. Ma ei ole hiljem sinna kordagi sattunud, kuid mäletan siiski küllalt hästi: sõitsin autoga, kruusatee lõppes, tuli asfalteeritud lõik, ja siis kohe see pood, otse tee ääres, niisugune hästi armas, väljast ja seest ilusaks värvitud. Trepil kõrval olid lillekastid. Mis lilled neis võisid olla, kui see oli juuli? Kas salviad õitsevad juba sel ajal nii, et nad jäävad meelde ainult kui punased lilled kastides? Need võisid olla ka begooniad. Kell oli pool üksteist, pood avati, ma olin kõige esimene ostja. Küllap ma sealt ka midagi endale sain, kuigi oleks ilusam meelde tuletada muud. Oleks intrigeerivam meenutada, kuidas ma olen seisnud ehetekaupluses ja puudutanud käega letile tõstetud kulda, hõbedat, teemantkäevõrusid; olen seisnud, samas teades, et mind on huvitav vaadata. Selles maapoes olid välja pandud harielikud kaubad ja kõigile mõjub neid osta sooviv naine ebahuvitavalt. See oli tegelikult pood, milles müüdi kõike läbisegi. Ma ei tea, kas selliseid poode enam üldse kusagil on, ka väikestes maakohtades. Neli aastat on möödas, ja eriti see kõige viimane, see on rohkem möödas kui kõik eelmised. Aga nüüd sellest poest. Kõigepealt: seal müüdi isegi õlut, kuigi oli alles «juunipöörde» järgne aeg. Õllega kõrvuti olid limonaadi-, piima- ja koorekastid, edasitulid jalatsid, mida keegi vist heameelega ei taha jalga panna, siis olid sitsikangaste ja aluspesuga täidetud riiulid. Rinnahoidjatest olid suured roosad numbrid, kõvad nagu puust. Ma ei tea, ma pole proovinud, ma arvan, et puust. Väljas oli tõesti palav, juba sellest võis pea ringi käima hakata, aga siis ma nägin veel kõigele lisaks külmutis vedelevat liha. See võis olla kusagil külmutatud, aga seal oli see sulama hakanud, igaüks teab, mida sellise pildi nägemine lämbel suvehommikul pakub. Mul oli veel bioloogilises rütmis niisugune faas, või siis õigemini niisuguse faasi eelne moment, ja ma keerasin autoakna hästi sügavalt alla, kui ma sealt poe eest sõitma hakkasin. Õnneks oli edasi ainult asfalttee, ja ühelt poolt hakkas puude vahelt paistma natuke merd, täiesti puhast ja rahulikku. Alati, kui autoga mööda metsavahelist teed sõites näed äkki kusagilt avanemas kas või kitsast lapikest merd — siis on niisugune tunne, et mingi mõte on sinus lõpuni mõeldud. Meri ise on lõplik, ta ei muutu, ma tunnen seda. Ma tegelikult kardan natuke mere peale mõelda. Ma olen siiski naine, ja ma tunnen, et ma kuulun oma hingelt rohkem selle metsa juurde, läbi mille vilksatas meri. Seal on iga-

ühel kusagil oma tuttavad kohad, oma puud, mille koort saab käega puudutada. Ma ei ole sattunud ise nii kaugele avamerele, et enam kusagilt kallast ei paista, aga kunagi istus meie korteris hilja õhtul üks mees, minu mehe tuttav, ta oli purjus, ma panin tähele, et ta vaatas just iseennast puhvetiklaasis, kui ta ütles umbes nii: seal ei ole ühtegi tuttavat kohta. See käis ookeani kohta. Minu mees ei olnud kunagi niisugust asja jõudnud tähele panna, kuigi ka tema on palju ookeanil sõitnud — ja väga kaua kodunt ära olnud. Võib-olla ta on seda umbes nii mõelnud, aga unustanud sellest mulle rääkida. Niisugune kesk-hommik, nelja aasta vanune, tuli mulle äkki nüüd meelde. Oli vist juba ka niisama arusaadav, aga ma ütlen igaks juhuks, et ei oleks kahtlusi: ma olin üksi seal autos tol hommikul — nagu praegugi.

Kord sattusin ühes pikas ja väsitavas poesabas pealt kuulama, kuidas jumala võõrad naised jõudsid imekiiresti ühele meelele selles, et nemad küll ei kujutavat ette, mismoodi saab olla meremehe naine. Ma seisin otse nende järel, ma ootasin, et nad kiiremini juba oma asjad sealt poest kätte saaksid. Eks nad oleksid tahtnud ikka olla küll niimoodi abielus nagu meremeeste naised on — et hästiteeniv mees läheb mitmeks kuuks kodunt ära ega tule kunagi ootamatult tagasi. Minu mees käis pärast minuga abiellumist kaheksa korda Atlandi ookeanil kalalaevaga, kus ei olnud ühtegi naist, ka mitte niisugust nagu Smuulil «Kihnu Jõnnis» või Tuulikul ühes «Öö»-nimelises novellis. Minu mehe Atlandi-reisid kestsid harilikult pool aastat. Iga kord oli ta tagasi tulles hästi pruun ja kõhnem kui minnes. Ja kuigi ta oli päevitunud ja kaalus alla võtnud täiesti üksi, minust eemal, olid need tema muutused kõige rohkem seotud ikkagi minuga. Ma olin nende aeglase kadumise ainus tunnistaja. Kui mehel oligi sel ajal mingeid... kohtumisi... siis jäid need kindlasti liiga pealiskaudseks, et minu väidet kas või kõigutada. Loomulikult ei. Tema päevitus kadus, ta võttis uuesti juurde, ja ta jahenes ka minu vastu. Ma tegelikult ei tea, kui tuline minu vastu üldse olla võiks, aga ma tahan, et kui ollakse, siis tõeliselt ja kaua. Siis oleksin ka mina. Ma ei heida siin mehele tema jahedust ette. Ta jõudis elus edasi, ja ei saa üheltainsalt mehelt nõuda kõike, mida on kirjutatud raamatutes või mängitud teatrites. Olin kaheksa korda meremehe naine, ja enam ei ole. Mees lõpetas oma merelkäimise. See on ju mehe juures tõesti suur asi, kui ta puhtalt iseenele tarkusele toetudes äkki mõistab, millal just mingi tegevusega tuleb lõpetada. Mul on piisavalt põhjuseid olla oma mehele tänulik. Ta viitsis muutuda, kuigi siin-seal kiputakse ütleva, et mehed seda teha ei oska. Või ei julge, kuigi tahaksid. Minu mees muutus. Muidugi astus ta vaid sammu kõigi nende harilike meeste suunas, kes lähevad enamasti ühtemoodi suve alguses pruuniks ja jõuludeks uuesti pleegivad, kes ajavad hommikuti habet ja pesevad õhtuti varbaid. Tahtsingi ju öelda: minu mehe muutumine on möödas, on läbi, vähemalt mulle. (Muidugi ollakse sellega juba harjunud, et nii poeleti taga kui järjekorras ootajaks on naine — mõlemal pool.

Jaa-jaa, mõnikord eksib sinna naiste vahele ka mehi, üksikuid või paarikaupa. Reeglina ei ole meest aga üldse silmapiiril. Ja kellele võikski pakkuda mingit julgustust niisuguste juhuslike meeste teesklemisest kulunud silmavaade, enamasti vaid millelegi lihahimulisele reageeriv. Pealegi kaupluses, ütleme näiteks kusagil järjekorra keskel, perspektiivitus olukorras. Need on ju ikka enamalt jaolt naised, keda ollakse harjunud seal nägema. Ollakse harjunud, et kaup, mida naine poest tahaks osta, on tegelikult just mõeldud mehe rõõmstamiseks. Ja kui eitava vastuse saanud naine leti juurest lahkub, tuleb kohe meelde, et mees, kellele naine oma tagasihoidlikul moel on valmis aina rõõmu valmistama, on sel lohutul hetkelgi kusagil täiesti olemas. Võibolla koguni kellegagi koos, pleenumi materjale arutamas. Mees on alati olemas, ta ei ole muutunud defitsiidiks nagu mõni poekaup. Sellevõrra on mees ka ebahuvitavam. Teinekord võiks ta muidugi ka tõsiselt ära kaduda, kas või selleks, et lõpuks kuulata, kas naine tema järele küsides hakkab kasutama sõnu, kus ilmutaks ennast tõeline igatsus. Ei, me pole unustanud, et ka mehi võib vahel poodides näha, ja veel suuremal hulgal kui naisi — kuid siis öeldakse neile kindlasti üle leti vähem «ei». See on neil juba ette teada, ometi peavad nad ka sel juhul ennast liiga närviliselt ülal, kuigi järjekorras seismine ei kuluta meeste musklite rammu sel määral, nagu see juhtub naiste veetlusega. Mehi on nähtud. Näiteks sellise innuga viinapoodi sisse trügimas, et paksust klaasist uks kildudeks puruneb. Ja mehed on tunginud sellest hoolimata edasi, klaasikillud lõikamas õlgu, käsi, nägusid. Ei peata üks klaasuks mehi, kui nende soovide rahuldamine on tehtud nii keeruliseks ja aeganõudvaks. Mehele tuleks anda kohe, siis ta ka rahustub, lubab midagi sealsamas. Lubab kas või poes ära käia ja naisel koju jääda. Kaldusime kõrvale. Tuleks toonitada, et ka viinapoes on müüjaks tavaliselt naine. Ainult uusi autosid, külmkappe, televiisoreid — niisugust nooblit ja maailmatasemel kaupa eelistavad müüa pehme käelised, väga tarvilikud mehed. Meestele meeldib üle kõige müük, mis käib käest kätte. Ja kui peatuda üheks silmapilguks, kummarduda veidi allapoole ja vaadata nende eriliste meeste poolt müüdavate suurepärase kaupade tühja, inimese käega veel tähistamata sisemusse, kui avada poesaalis külmkapp, paotada äsja kinnimakstud maailma-auto ust või lihtsalt silitada pakendist vabastatud televiisorit — võib silitada ükskõik kus kohast, pealt või külgedelt, eest või siis tagant — neil valitud hetkedel võib sissehingamisel tabada erilist ja peent lõhna, mis neid erinevaid asju ühte seob ja meestega liidab. See on tõelise meestekauba lõhn — meestele mõeldud, meeste poolt meestele müüdüd. Ja nüüd kohe seksi juurde.)

Kirjutaja

Üks väliselt üsna huvitav naine rääkis mulle paari aasta eest, kuidas ta veel Brežnevi päevil käis Soomes: tagasi tulles oli tal õnnestunud

tollimeeste eest ära peita seitse paari imeõhukesti, läbipaistvaid naiste aluspükse. Ta oli need laeva kemmergus lihtsalt endale üksteise järel jalga tõmmanud. Tema jutustust kuulates oletasin ma, et tegemist oli nendesamade allahinnatud püksikestega, milledest igaüks kannab eri nädalapäeva nime, ja see võimaldas mul tolle naise loba veidi kõrvust mööda lasta. Süvenedes ettekujutusse erivärviliste püksikeste tuharatele venitamise ja sealt äratõmbamise järjekorrast, sain ennast mõnda aega naise sõnadevoolu eest kaitsta, see sõnadevool kandis läbi toa Helsingi tänavate ja nende tänavate ääres seisvate majade nimesid. Püüdsin endale silme ette manada, millise kiirusega kattus kunagi too täiuslikkusele lähenev tagumik ja häbemekolmnurk välismaise ja mitmekordse kunstiidi kihiga. Kujutlus ei olnud ülearu intensiivne, jäädes siiski piisaval määral dissonantsi sellega, mis parajasti päriselt vaadeldav oli. Too väliselt huvitav naine istus oma mälestusi heietades hotellivoodis ja suitsetas, omamata jalas mingeid püksikesi. Jaa, tema oskas mõjuda ka jumala alasti. See oli «Olümpia», mingi keskmine korrus. Minu enda puhul ei oma riietumise aste nii olulist äramainimist — kuigi see vaheldus seal toas viibimise jooksul nullist kuni nende harilike riieteneni, milles ükskõik kes võib suvel tänavale ilmuda. Ja minupärast ilmugu kas või keset metsa, ilmugu või alasti. Alasti mees metsa sees, keset suve, täiesti valge, ainult nägu ja käelabad päevitunud. Ongi käes pilt represseeritud mehest. Niisiis, mina olin riides. Mingil ajal pöörasin ma rääkijale selja, et vaadata aknasse. Küllap paistis kaugemalt ka nurgake poliitharidusmaja — enam pole tähtis, kas uut või vana — ja kellegi revolutsionääri büst, arvatavasti Anveldi. On tunne, et büst jäi hotelli poole seljaga, ja kes soovib, võib minna ükskõik kuhu ja veenduda, et iga nüisugune ausammas, mis inimesekujuliseks on tehtud, mõjub majas olijale julgustavalt üksnes seljaga tagant. Ühel talvel, ühel pühapäeva pärastlõunal, olin istunud toas, mille aknasse paistab Lenin — eestpoolt. Ja kui tolle talvise toa aknad olid õhtupimeduses juba tumedaks tõmbunud ja mingit Leninit enam näha ei olnud — ma siiski täpsustaksin: ei olnud näha diivanilt, kus ma kõik seal toas veedetud tunnid olin istunud, ja ma ei läinud seal akna juurde ega liibunud vastu klaasi, et näha seda, mis väljas kõik alles on — ühesõnaga, tollel talvapäeval juhtus minuga midagi toas, kuhu päeval paistis Lenini kuju. Ja õhtul, kui pimedus oli juba saabunud, oli hilja midagi parandada. Ja hilja oli ka sellel suvisel pühapäeval, mil mina seisin seljaga hotellitoa poole, kus voodi keskel istus alasti naine — olin endiselt tolle talvapäeva kustumatu mõju all. Ja hotelliaknasse paistnud revolutsionääri pronksine selg ei mõjunud nii kaitsvalt, et paljalt selle vaatamisest oleks piisanud. Võibolla too naine, kes oli minuga tulnud sinna numbrisse, oli tegelikult tõeline lirma. Oleneb, kuidas seda lirmaks olemist määrata, ja kelle puhul. Olin temaga ammune tuttav, viieteistkümnenda aasta jooksul olime kohtunud umbes kümme korda, suuremate ja väiksemate vaheaegadega, kusjuures ma ei loe siin kohtumisteks teineteise nägemist tänaval või ametiasutustes,

ma mõtlen eranditult vaid kokkusaamisi hotellitubades. Ta rääkis, et teda huvitab minu sügavam olemus. Minu meelest ütles ta seda kompleksivabalt, ja ma leian, et taolisest suhtlemisest on kasu saanud mõlemad pooled. See kirjeldatav kord jäi meie viimaseks kohtumiseks — vähemalt enne järgmist, mida oleks võimalik jälle kirjeldada. Praegu ei ole. Ta pani ennast seal riidesse ja läks tolele Hirvepargi miitingule, mida on kombeks esimeseks nimetada. Nägin teda pärast paariaastast vaheaega uuesti sel suvel, ta oli tulnud Pätsi ausamba avamisele. Minu ja tema vahele jäi umbes kakssada inimest. Ma ei tea, kas minu juhuslik vaatluspunkt oli statistiliselt usaldatav. Ja võibolla on eesti rahvas oma eelmisest ärkamisest juba nii kaugel, et praegu tõusevadki esile rohkem Mata Hari kui Lydia Koidula tüüpi naised. Fikseerisin umbes kümne isamaaliselt meelestatud eesti soost mehe himura ja elutervest huvist rääkiva pilgu, mis ei vaadanud mitte avatava ausamba, vaid nimelt tolle naise poole. Minu enesetunne paranes, kui ma mõtlesin, et olen neist tundmatutest kiibitsejatest ühe konkreetse teadmise võrra ees. Eks neilgi meestel olid oma väikesed teadmised — piisavalt esoteerilised, et rahvamassis mitte seguneda — kuid siiski: vähemalt mina ei vahtinud seal nii innukalt naisi. Võibolla neid painas jaanipäevapohmelus ja labane, aadressita sugutung, ja nad mõtlesid seal just ühele võimalikule aadressile. Olgu, mina olin sinna ausamba avamisele tulnud pildistama, ja ma leidsin päris esimesest reast iseendasse süvenenud vana mehe — tema näoilme sünnitas sealsamas pealkirja, ja ma pildistasin. Igasuguseid asju niimoodi meenutades võib kergesti sassi minna, sellepärast ütlen kohe, et too väliselt huvitav naine, kes 1987. aasta 23. augustil oli minuga «Olümpia» ühes numbris — oli üks kord, oli teist korda — ja läks sealt kiirsammul välja, et saada osa uue ärkamisaja väikesest eelkoidikust, ühesõnaga: too naine on selles meenutuses muidugi niisama, söödaks, vürtsiks, ja lihtmõistatuseks hotellimajanduse asjameestele, ja — naistele eriti. Saatsin tolle daami välisukseni — ja mitte kaugemale, kus ootas tellitud takso, mis ta esimesele MRP-miitingule viis. Ma ei jäänud talle järele vaatama ega mõtlema, tema ei pakkunud mulle mingit pealkirja — pildistamise ja pealkirjastamise jaoks oli kogu tema olemus liiga ühemõtteliselt mõjuv. Kasutasin minevikku, sest kaks aastat on möödas. Ta oli puhas tüüp. Ja mina magasin temaga kõigest jõust tol õhtupoolikul, kui jahtunud isamaatunnete kerisele visati esimene kapatäis leiget vett. Ka mina otsustasin nimelt sel päeval hakata rääkima tõtt iseendast ühele naisele, kellele olin mõelnud . . . viis ja pool aastat. Kui tõde, siis olgu matemaatiline. Pikad tähtajad, venitatud kannatuste ja salgamiste perioodid mõjuvad kõrvaltvaatajatele küllap sentimentaalsustena, aga kui keegi inimene üksi räägib oma jagamata igatsusest, siis võiks lubada kas või siis ainult minul praegu toetuda täpsele kuupäevale, tänava — vabandust: puiestee! — nimetusele, korterinumbrile, ka mööbli asetusele toas, aknakardinate toonile ja läbipaistvusele, vahemaale minu ja akna, minu ja televiisori,

minu ja diivanilaua, minu ja väljast paistnud Lenini ausamba vahel. Ma loetlesin asju ja kaugusi, mis ei muutunud kogu selle talvise pühapäeva pärastlõuna jooksul, millest ma nüüd rääkima hakkasin. Muutusi näiteks saadete algusajad televiisoris, ja just see tundub olevat tagantjärele erilises seoses minu enda hingeseisundi muutumisega seal, umbes kolme meetri kaugusel televiisorist. Kusagil Skandinaavias hüpati maailmameistri tiitlile 90 meetri trampliinilt — kas Lahtis või Holmenkollenis, suur spordisõber teab ja mäletab, millal nimelt venis telereportaaž tiheda udu tõttu, mis võistlejail hüppamast segas. Nende kollased, sinised, punased, rohelised kombinesoonid vilksatasid tõepoolest aeg-ajalt läbi paksu ja valge udu. Nad olid udu sees, hüppemäe tipus, ja ootasid. Mina istusin toas, seltskond ümber ringi ei olnud suur, see koosnes vaid mõnest inimesest peale minu, ja ma süvenesin televiisoripildi vaatamisse. Olin siis kolmekümne kahe aastane ja süvenesin kogu jõust — ausalt öeldes, jälgisin iseennast. Sain aru, et selle katkestatud spordivõistluse ees toimub just minuga midagi erilist. See tunne oli selle ruumi täitnud, ja esimene võistleja, kes lõpuks läbi udu trampliinist alla lendas, ja nimelt see, kuidas ta õhus vahepeal kaamera ulatusest kadus uuesti udu sisse ja ilmus ekraanile juba all, maandumisenõlva lõpus, see kriipsutas alla minu enda hingeseisundi. Ma ei tea, mida tunnevad naised, kui nende armastus vahepeal on otsa saanud. Võibolla nad kasutavad selle juures kõige lihtsamat metafoori, näiteks: «ma olin viis aastat (kuus, seitse, kolm ja pool aastat) külm nagu jää.» Või natuke mitmevalentsemaid, nagu «ma tundsin ennast lõplikult tühjaks jooksva liivakellana, ja sina tulid ja pöörasid mind viimasel hetkel ümber, aga varsti olen ma uuesti tühi ja siis sa enam ei tule . . .». Selle ma mõtlesin nüüd välja, aga Antonioni «Punases kõrbes» räägib naiskangelanna oma mehe sõbrale, et teda piinab tunne, nagu kukuks ta pidevalt kuhugi . . . kuhugi. Filmi lõpus ta tunnistab: mul õnnestus pöörduda tagasi ellu, mul õnnestus isegi petta oma meest tema enda sõbraga, eks ole? Naised ju kasutavad neid sõnu nagu «tagasipöördumine», «uuesti ärkamine», «taassüttimine», «mind ei ole olemas» või «minuga ei toimu õieti enam mitte midagi», ja neid kuulates võib mõista, et nad seda tõsisemalt võtavad, kui sõnades endis tõsiseltvõetavat on. Nagu kaoksid nad tõepoolest mingiks ajaks oma välise kesta seest, ja tuleksid siis jälle tagasi. Too suusahüppesõistus siiski lõppes, päev läks edasi, juba oli väljas hämar, siis pime, mina istusin endiselt, teised ka. Üks naine käis sageli sealt ära, läks, ja tuli tagasi. Mõnikord jäi ta pooleks tunniks kõrvaltuppa, ent ruum, kus ma istusin koos ülejäänud seltskonnaga, oli nimelt selle naise kohalolekust pidevalt laetud. Ma ei võidelnud selle elektriseerituse vastu, võtsin temalt selle laengu vastu üleni ja ühekorraga, kui ma talle morsikannu ulatasin ja meie sõrmeotsad kannupõhjal kokku puutusid. Meie üksindus oli ühesuurune, ainult et täpselt vastasmärgiga. Ei ole ju mõtet võidelda õhtuhämaruse tihenemisega, või suve, kevade ja sügise saabumise ja lahkumisega. Ma nägin korduvalt selle õhtu

jooksul, kuidas see naine ilmus kõrvaltoast esikusse, kus oli valge, ta vaatas sealt diivani poole, kus oli hämar ja istusin mina. Naine tuli oma väikese lapse juurest, tema mees istus peaaegu minu kõrval — niipalju kui on praegu sobilik rääkida kahe mehe kõrvuti istumisest. Ja kui ta iga äraoleku järel uuesti sinna ruumi tuli, kasvatas see minus igatsust rääkida talle kunagi nimelt sellest, õhtust seal toas. Ma ei oska matemaatiliselt väljendada, kui palju just ja mismoodi täpselt paisus ja suurenes tema igakordse ilmumisega minu soov — ma kordasin seda endamisi, läbi udu trampliinilt allalendavaid sportlasi vaadates, sõnad ise ja nende järjekord ei muutunud, kui iga kordamisega tundsin end oma soovile lähemale jõudvat. Matemaatilisemalt sellest rääkida ei oska. Ma ei ütle: sada korda, kümme korda, neli tundi, viis aastat. Viis ja pool aastat hiljem augustiõhtul, kui suvelõpp ilmutas ennast ka kõige harilikumas linnavaates teisel pool aknaid, valisin ma ühes hotellitoas telefoninumbri, mida ma veel kordagi polnud kasutanud, mis aga kauasest meelespidamisest oli muutunud lausa kombatavaks nagu malmvalu või muu sulami peale löödud markeering. Kutsungid telefonis olid väga ühepikkused, ja kui ma juba mõtlesin, et nende vahele jäävaid pause pole enam millegagi täita, ka kõige vaoshoitumate hingetõmmetega mitte, alles siis need ka lõppesid, kutsungid jõudsid tõepoolest kohale, jõudsid nimelt temani, ja ma hakkasin rääkima, kuidas ma ühel talvel televiisorist udu vaatasin. Ma rääkisin talle sellest, et nüüd olen mina teatud mõttes nagu õhus, mitte et ma lendaksin, aga sellegipoolest ei saa ka minu õhusolek kesta enam kuigi kaua. Ta kuulas — kuni palus, et ma ei kiirustaks kõige väljaütlemisega. Oota sellega, mis sul hinge peal on, ütles ta. Siis ma ootasin, kuni väljas see augustiõhtu lõpuks pimedaks muutus — ma mõtlesin pimeduse all kohti taeva all, kuhu ei jõudnud linnavalgustus — selle järel läksin ma sealt toast ka ära, jätsin võtme, kuhu oli kombeks see jätta, ja sõitsin liftiga alla, et astuda tänavale. Aga kui ma vestibüüli lõpus, klaasseina taga, silmasin baaris parajasti viibivaid inimesi, seda, kuidas osa seal tardunult omaette lihtsalt istus ja kuidas mingiks silmapilguks näis see tardumus haaravat kõiki seal ruumis, siis tõmbas see tumm vaatamäng mind enda poole. Ma tahtsin olla selle lühikese aja jooksul, mis baari sulgemiseni veel oli, seal, nende omaette vaikivate või omavahel rääkivate võõraste inimeste seas — tahtsin olla kellegi jaoks võõras, äratada oma kohalolekuga mõnes sealistujas ükskõik milliseid juhuslikke mõtteid — nagu seda võib teha keegi tundmatu, viimasel hetkel saabunu. «Zakrõõto užee, galubtšik,» teatas klaasukse kõrval valvanud univormis mees ja andis nõu: «Idii damoi, neetševo tuut delatj!» — «Toljko tšašetšku kofe,» selgitasin mehele, kes välimuse järgi võis olla sõjaväe- või julgeolekupensionil. — «Bolše ne puskaajem,» ei teinud vahipostil seisja mingeid järeleandmisi. Olin otsustanud, et lähen sinna baari. Selgitasin oma veendumust küllalt rahulikult, kuid vastane pareeris juba rünnakuga: «Võ ještšo nitševoo ne delali dlja gossudarstva, a toljko upotrebljajete tuut blagaa, vsjoo, idii.» — «A kto

po vaašemu zdesj dolžen što-to upotrebljatj, tovarištš gossudarstvo?» küsisin, ja olles ette juba valmis improviseeritud poliitloengut kuulama, koputasin uksele. Mõni sealolija vaatas korraks meie poole ja pööras siis jälle oma pilgu tagasi endisse tühjusse. Küsisin minu kõrval aktsioonis olevalt poliittöötajalt, kas talle on teada, kui palju praegu kell on, ja baari tegeliku sulgemiseni oli aega veel kümme minutit, mille peale kuulsin vastuseks: «Ja vas ne buudu puskatj! Uhhadiitel!» Baaris istuvate inimeste nägudel püsiv ilme ja kogu nende olek, mis väljendas täielikku äralõigatust siia poole jäävast riigist, isegi maailmas voolavast ajast, ja seda ust valvava mehenässi kroonulik järeleandmatus ning lõpuks veel minu ilmne suutmatus kogu olukorda muuta — see kokku äratas minus äkki viha. Kell hakkas saama pool kaksteist. Juba mitu aastat, võibolla tervelt kümme, polnud ma nii ettevalmistamatult vihastanud. Ma ei viitsinud seda maha suruda. Koputasin uuesti uksele, seekord kõvemini. — «Võ nemnoogo otdõhhaite, mne otkroojut bez vaašei pomoštši,» ütlesin samal ajal kõrvale. Baarileti taga liikunud mees vaatas korraks ukse suunas, ja ma viipas, et ta tuleks. — «Seitšass tõ buudješ otdõhhatj, gde palooženo,» surus vormimees läbi hammaste, ja tõukas mind ukse juurest eemale. Olin väga üllatunud, kui kergesti ta sellega toime tuli. Kolm-neli osavõtmata nägu vaatas baaripukkidelt läbi klaasi, kuidas ma peaaegu vestibüüli põrandale käpuli oleks käinud. Mulle tundus, nagu oleks ma poole kergem kui tavaliselt ja minu vastane saaks siin hakkama ühe käega. Olime lihtsalt sel õhtul täiesti vastupidiselt instrueeritud: mina headusele, tema jõhkruks. Läksin talle peale, ise üllatunud, et olen kukkunud tühisesse kaklusse. Paiskasin kogu oma keskmist ja treenimata jõudu kokku võttes selle ei-tea-kust tulnud mehe vastu klaasseina, see lõi värisema, publik baaris pööras nüüd oma näod üksmeelselt selle müra peale, kulmukaared tõusid ootuse märgiks, keegi paljaste õlgadega naine plaksutas, ja baarimees hakkas nüüd ukse poole tulema. Samas lendas kusagilt vestibüüli sisemusest nagu kuul kohale miilitsaseersant, tema järel teine, ja ma ei hakanud enam vastu lööma. Seisin ja kahetsesin, et ma ei saanud minna sellesse baari, et olin ainult lõhkunud selle lummava rahu, mis tol õhtul seal istunud inimesi oli vallanud ja mis mind oli ligi tõmmanud nagu iga hele suvelõpuõine aken libilikaid. Kahetsus haaras mind oma võimusesse, ma ei viitsinud hakata enam rääkima nende korralvuritega, kes tegelikult samuti erilist heameelt minu tabamisest üles ei näidanud. Alles eriautos mõtlesin, et tuleks kuidagi sellest välja saada. Istusin kongis, koostas inimesi venekeelseid õigustuslauseid, isegi paluvas ja kahetsevas toonis. Rahunesin juba enne jaoskonda jõudmist — siis, kui auto korraks Tõnismäel peatus, ja ma vaatasin läbi trellitatud akna Igavest Tuld.

Ma ütlesin alguses, kus ühte suvepäeva meenutasin ja väikest maapoodi seal mere lähedal, et ma justkui kardan merd. See ei ole nii, et ma kardaks lausa mere äärde minna, kuigi ma lähen parema meelega kuhugi järve äärde. Mees võttis mind kaasa avamerepurjekale, see juhtus veel esimesel suvel pärast meie abiellumist. Võibolla ta mõtles mulle kui naisele näidata, mis on meri tegelikult — siis, kui ollakse tema peal. Kui ma veel õieti mäletan, siis ütles vist Alexander Dumas-poeg, et mere ja naiste peale tasub üldse mõeldagi vaid siis, kui parajasti nende peal ollakse. Tema võis ju niimoodi kirjutada, et näidata, kui tüdinenud ta on. Mulle see ütlemine ikkagi ei meeldi, ja ei meeldi ka meri. Võiks ju lisada, et ka naised. Sest kellele nad lõpuks ikka nii väga meeldivad. Merel on meeldivuseks suuremad võimalused. Muidugi, mingil määral jään mina veel kauaks ka merega seotuks, mehe kaudu. Mis mõttes ma siis kardan merd? Aga selles, et ta ei sisenda enam inimestesse tõelist hirmu. Vabandust: meestesse. Minusse sisendab ta küll. Liiga väsitav on elada naisena maailmas, kus kõik mehed üksteise järel kinnitavad, et nad midagi enam ei karda. Nad lükkavad oma hirmud lihtsalt meie peale. Ja nii tuleb vahel soov millegi tõeliselt hirmsa järele, mis suudaks purustada meeste igapäevase tuimuse ja enesekindluse, mida nad julguseks nimetavad. Tõeline julgus olevat praegu vaid see, kui elatakse rahale mõtlemata, peaaegu ilma rahata, sest niisugust julgust läheb vaja iga päev, iga tund, ja mitte ainult üheks minutiks, kui on vaja tuua näiteks kedagi või midagi välja põlevast majast. Kes poleks näinud, filmis või siis piltidel, kuidas suured raudlaevad murravad ennast läbi ookeanilainetest. Selles ongi tõelist mehelikku tuimust — minna ühtemoodi vastu, läbi ja üle neist miljonitest lainetest, kellega kohtutakse ju igapäevaga üksainus kord, üks ole. Niisugune vägivaldne muutumatus on meestele omane. Teinekord võib küll paista, et nii ongi õige, ja ka parem, selles mõttes, et stabiilsem. Aga mingit võlu ma selles meeste omaduses näha ei oska. Seda lihtsalt ei olegi. Võite vaadata, siis näete. Pöörate viimaks näo üles ja ütlete, et see on harilik elu. Ja seda ma kardan. See väsitab.

See oli talvel, õigemini neil lume ja valguseta hallidel päevadel, millede jooksul pidi nii sageli endalt küsima, kas see, mis aknast paistab, ongi siis kogu siinne talv. Ja ühel kõige rõskemal pärastlõunal tulid ma kohvikust ühe mehe saatel. Ütlesin talle sagivate inimeste vahel astudes — ja seejuures ma natuke ärritusin selle peale, et ta nende inimeste vahel ei osanud käia minu kõrval nii, et mul oleks sellest kogu aeg hea olnud — aga ühel lühikesel hetkel ta oskas, ja siis ma ütlesin, et minuga ei toimu enam ammu midagi niisugust, mis aitaks mul iseennast tunda sellisena, nagu ma tahaksin. Ja varsti võib juhtuda, et ma enam ei oska tahtagi. Me pöörasime koos ümber tänavanurga, ja ma nägin päris esimest korda Pika Hermannii tipus sini-must-valget lippu, kuigi see ju-

ba kolm või neli päeva oli seal . . . lehvinud? Lipp oli longus, kui ma sinnapoole vaatasin. Ma polnud tõesti seda lippu seal tornis enne näinud, ja nüüd ütles see mees, kellega ma kõrvuti tänaval läksin, et ta mind armastab. Ma nägin teda pärast poolteiseaastast vaheaega. Ta oli siit ära sõitnud, siit linnast, ja nüüd oli ta siia tulnud üheks päevaks, et minuga kokku saada. Niisiis oleks ta võinud mulle seda öelda juba varem, veel enne seda, kui ta siit lahkus, vabatahtlikku pagendusse sõitis. Ta tegi seda minu pärast — soovist säästa mind skandaali eest. Siis, kui ta viibis veel iga päev siinsamas linnas, kus minagi — ja kus ma sellest linnast iga päevaga aina rohkem väsin — saatis ta mulle mõnikord kirju — postkontorisse, nõudmiseni. Need olid rohkem nagu päevikud — niipalju, kui ma üldse oskan ette kujutada, missuguseid päevikuid võivad mehed pidada. See, mis tal nende kirjade ajal rohkem hinge peal oli, jäi sealt tegelikult välja. Tähendab: see ei olnud seal sõna-sõnalt, oli teisiti. Kes on kunagi saanud kirju, see noogutab. Ta meenutas seal oma elust asju, mida ta võibolla mujal ei rääkinud — kooliskäimist ja sõjaväge. Ma olen aru saanud, et osa mehi ei vabane õieti kunagi sellest, mis nendega sõjaväes juhtus. Nagu naised ei unusta oma rasedust ja räägivad: see oli siis, kui veel poissi kandsin, kui ma tüdrukut ootasin . . . Minu esimene rasedus katkes, minu mees läks sel ajal parajasti kalalaevas üle Atlandi ookeani, sinna ja tagasi. Minu mees ei ole sõjaväes käinud, tal olid pärast merekooli mingid kursused või lihtsalt laager, see oli Paldiskis, ta värvis sõjalaevasadid, ta värvis need sõjalaevad halliks. Mina ei näinud, aga ta rääkis, ta käis sealt laagrist mind üks kord vaatamas. See oligi see vaatamine, millest ma rasedaks jäin. Muidugi, ma olen ka oma mehe käest kirju ometi saanud, ta kirjutas neid Atlandilt. Tema ei meenutanud oma kirjades sõjaväge ega üldse elu. Ta kirjutas vaid selleks, et mulle teatada: kõik on korras, suudlen ja ootan. Mulle siis see «suudlen» üldse ei meeldinud. Vihastasin selle labase sõna peale. Ta ju ei suudelnud, ainult kirjutas, et püüavad kala, et seda kala on palju, või siis teinekord, et kala pole enam ammu olnud, ja kõik on seal laevas hirmus väsinud — sellepärast, et kala on otsa saanud, ära läinud. Ma olen vähemalt selles mõttes mitte eriti sagedasti ette juhtuv naine, et ma tean, milline pettumus on lugeda mehe kirjast, et kala ei ole, kui kiri ise merelt saadetud on. Ta ei kirjutanud, et on väsinud sellepärast, et mind ei ole. Ei, ta ütles, et kala. Aga need kirjad, mille järel ma olin postkontoris käinud, ei rääkinud sellest, mida siin linnas parajasti ei ole, kuigi need siitsamast ju saadetud olid. Või rääkisid ikkagi puuduolevast? Ta kirjeldas vahel inimesi, kes läksid tänaval mööda selle akna tagant, mille kõrval ta parajasti kirjutas, kui aega sai, kui ta selle aja endale võttis, ma mõtlen. Seal on suur ja kõrge klaas, laste ja naiste fotodega kaunistatud — tükatki küll inetult — ateljee reklaamaken. Jaa, mõnikord kirjeldas ta mõnda huvitavat naist, keda ta nägi läbi klaasi või kes tema juures ennast pildistada lasi. Ma ei olnud talle ega neile naistele kade.

Minul oli temaga eriline side. Mehed olid hakanud just nõudma täielikku avalikustamist, nad nõudsid seda raadios, televiisoris ja baari-pukkidel — igal pool, aga minul oli ühega neist saladus. See oli vähemalt meeldiv. Mõnikord üle tänava minnes või kusagil seistes tuli see meelde ja ma ei hakanud siis varjama oma naeratust. Hiljem, kui ta oli juba siit linnast ära sõitnud, hakkasin ma ise üha sagedamini sellesama akna eest mööda käima, kuni ükskord unustasin ennast mingi poeskäimise järel liiga kauaks mõtlema müügilt kadunud asjadele — ja ma läksin tollest oma aknast mööda, ilma et oleksin seda märganud. Mõistsin seda alles siis, kui tänav juba lõppes. Seal ma tundsin, kui meeletult väsinud ma olen sellest linnast. Olin äkki väsinud ka temast, kes enam ei kirjutanud. Aga sellel talvapäeval, kui ta tänaval minu kõrval seistes ütles seda, millest ta oma kunagistes kirjades polnud rääkinud — siis ma peatasin teda. Ma võtsin ta mantlivarrukast kinni ja ütlesin lihtsalt: ära kiirusta, ma olen praegu täiesti külm. Ta seisis ja küsis nagu väike laps, miks tema ei saa sellest aru, et ma olen külm. Ta lihtsalt ei tahtnud. Aga mina olin. Uusmaffiosod sõitsid meist seal mööda — küllap Toompeale kokkuleppeid saama, nagu ütleks nende sõitude kohta minu mees. Mina ei küsinud seal temalt, kas ta on vahepeal oma naist näinud või siis vähemalt temaga rääkinud. Mina olin küll — tema naine oligi mulle üsna varsti pärast tema põgenemist helistanud ja küsinud, kas mina tean, et tema teab. Naise kõnest võis aru saada, et seal oli midagi ikka päriselt kohe juhtunud. Ta olevat saatnud ühest piiritsooni kolkast naisele oma passi, kinnituseks, et ta sealt niisama lahkuda ei saa. Võibolla. Ükskord tuli tema naine mind üle vaatama, jalutasime metsa all vist paar tundi, kusjuures teine tund juba mõlemale täiesti mõttetu oli, aga venitasime selle kuidagimoodi lõpuni. Ta käis autoga, ja loomulikult võisin ma endamisi küsida, kes tal seda hooldab ja üle vaatab. Selleks on ju ometi aeg-ajalt meest vaja. Ma teadsin, et tal ei ole venda — nagu minulgi kahjuks. Ma ei soovi siit rohkem mingeid ühiseid jooni otsida, aitab.

Tollesama sombuse talvapäeva õhtul istusin ma kodus televiisori ees ja vaatasin, kuidas pikakasvuline blond lauljanna suurel vabaõhulaval edasi-tagasi joostes aina kordas: «Stand up for your love rights!» Oleks tema, see mees, kuulnud neidsamu sõnu. Aga ta võis sel ajal olla veel bussis või . . . ma ei tea ju, kus nimelt. Mina istusin kodus ja mõtlesin. Ma mõtlesin nii: tõuse üles, sina! Nii nagu mind ootas tedagi öö — seesama, mis algas, ja kõik järgmised. Mind ootas sel õhtul veel minu mees. Ta käis mööda korterit — voodisse heitmine oli mõõdetud tema sammude, mitte sekunditega. Tema sammud peatusid vahel, sekundid mitte. Tõsi, ta käis viisakalt, ei teinud ju minust peaaegu üldse väljagi. Rohkem ikka raadiosaatest, televiisorist, ajalehepaberi krabinast, iseenda peegeldusest kõõgiaknas. Ta ei näi väsiwat sellest, et ta peegeldub igal pool, kus on klaas või lihvitud pinnad. Mina väsin. Las ma peegeldun ainult vees, see oleks nagu mälestus — sügav ja alt tume, täiesti must. Ma juba ütlesin ükskord,

et olen oma mehele tegelikult väga tänulik. Olin ka sellel talveõhtul, kui ta mind magamistoas ootas. Muuseas: ma arvan, et nunnadelgi kujuneb aja jooksul välja lemmikasend, milles nad . . . palvetavad. Saite! Minul ka.

Kirjutaja

Nägin poeletil seepi, küsisin, aga müüja vastas, et seda võib ainult talongi eest saada. Korraks oli temast kahju. Kena naine, aga peab nii rumalaid vastuseid andma. Aga võibolla on minusuguste süü — kogu see müüjate olukord. Mida ma siia poodi tulen kooserdama, kui mul pole sissekirjutust, mille olemasolu korral mind kohalik võim premeeriks talongidega seebi, viina, suhkru . . . kohvi . . . võibolla pakkusin ju ba loeteluga üle. Ma läksin tagasi poesisemusse. Selle riuli all, kus seisid raamatud, oli naelakast. Üks mees rabas sealt peoga, õliseid kümne sentimeetri pikkuseid naelu, ja mätsis need pruuni paberi sisse. Võibolla oli tal naelu vaja. Aga võibolla tuli raamaturiuli kõrvale ülespandud plakatit vahtima. Selle peal oli keegi alasti. Hoidis harfist kinni. Ma ainult arvasin, et hoiab kinni, see oli niisugune plakat, millest võis igasuguseid asju arvata. Vaatasin igatahes nii kaua sinna üles, et kael kangeks jäi. Ma olen alasti naisi pildistanud, sellepärast oli raske aru saada, mis selle plakati peal õieti oli. Maamees läks ähkides leti poole, naelad ikka kaasas. Ruudulise särgikrae alt vilkus päevitumata ihu. Küllap ta oleks ehk lühemaid naelu ostnud, seda nägu oli see mees küll, aga nüüd sattus niisuguse plakati alla, vaatas vilksti peale ja läks segi, ei julgenud ostmata ära minna. Ükskord nägin raamatu-poes sinistes toonides trükitud plakatit, kus lame mees- ja naisfiguur teineteisel käest kinni hoidsid ja alla oli kirjutatud midagi niisugust, et «tehniline progress ei vii sugupooltevaheliste erinevuste kadumisele». Aga plakati enda peal oli just viinud, sest igasugused sootunnused olid jäetud kombekalt trükkimata. Olid parajasti niisugused ajad veel, keegi ei teadnud, kuhupoole keerab. Nüüd oli kõvasti keeranud, nii kõvasti, et enam ei jõutud iga plakati jaoks ilusaid naisigi üles otsida. Kui see ikka oli naine. Läksin välja, nagu oleks suure töö ära teinud. Mind hammustas mai lõpus rästik, parema jala suurde varbasse, läbi rihmiku, nende nahapealsete vahelt tähendab. See oli metsas. Rästikut ennast ma ei näinud, seal oli kõrge rohi, võibolla nagu Runneli luuletuses, ma ainult tundsin, et on valus, karjusin, tõstsin jala maast üles, hõõrusin seda kohta, kus valus oli, ja mõtlesin, et see oli herilane või mesilane või mingi muu putukas. Alles maja juude jõudes nägin, et jalg on paiste läinud. Toas märkasin neid kahte pisikest jälge, punakat ja täpselt teineteise kõrval asuvat. Siis oskasin kohkuda, helistasin rajoonihaiglasse, sealt soovitati, et sõitku ma kohale, kui on, millega sõita. Läksin viimase liinibussi peale. Haiglasse jõudes oli jalg üleni paistes, kaks tundi oli hammustusest

möödas. Ma ütlesin seal medõele, et ma ei kannata süstimist. Ütlesin vist mitu korda, tegelikult vajus mingi udu mulle seal peale ja enam ei mäleta täpselt, kas mul paluti ka aluspüksid maha võtta, kui valvearst ja õde mind üle vaatasid, ja kui paluti, kas ma siis võtsin või ei võtnud. Mäletan, et sealt aknast, mille juures mind süstiti, paistis hoovipealse surnukuuri uks, mingid inimesed valgetes kitlites läksid sealt sisse, ja välja tuli ühe võrra vähem, see oli pühapäev, sirelid õitsesid sealsamas surnukuuri kõrval, ja nüüd oli suvine pööripäev. Kui ma nädal aega pärast seda rästikuhammustust majast välja läksin, sain kohe aru, et seda paika siin on tabanud põud, ja see oli õige, pööripäevane rajoonileht teatas, et viimast korda sadas siin vihma 22. mail. Mitme maja akende vahelt olid veevoolikud õue välja veetud ja joogivett lasti niriseda sinna, kuhu pererahvas tarvilikuks pidas. Ma läksin bussijaama poole, see oli rajoonilinn, ma nägin, et üks ilus naine tuleb teisel pool sõiduteed mulle vastu, siis tundsin ära selle naisarsti, kes oli haiglas minu paistetanud jalga vaadanud, tal olid lahtised juuksed, valge pael jooksis nende alt üle lauba, kohtumine näis liiga eba-võrdseks kujunevat, ma nägin enda kõrval ust sildiga «Kodumasinat remont» ja keerasin sisse. Tema läks, juuksed lehvimas, käes ei olnud tal mitte midagi. Ilus naine linnatänaval, olgu kas või väikelinna tänaval, aga tühjade kätega. Harilikult on neil alati midagi käes, ja alati on neil vist midagi mõttes — jumala eest. Jäin sinna barjääri taha seisma. Kedagi ei olnud, aga tagantpoolt kostis mingi lihvimismasina undamist. Võibolla prooviti seal tolmuimejat. Televiisor näitas nurgalaual venekeelset filmi. Ma mõtlesin, et ma siiski ootan veel natuke. Akendest langev valgus kuumutas seisvat õhku. Tegin veel ühe oma sargi nõõbi lahti, televiisorist palus meeshääl pimedalt naiselt midagi, mingit asja, mingit võtit, nagu kohe aru võis saada. Kaugelt paistis selle pimedada ruumi aken, meeshääl mangus: «Nu pažaalusta, Gettir!» Ma tundsin ära tolmu lõhna selles ruumis. Tolmu ei olnud näha, aga see oli kusagil väga lähedal, ma nägin vaimusilmas, kuidas sinna oleks saanud tõmmata sõrmeotsaga pika joone. See oli suvi, polnud mõtet selle äratundmise vastu rohkem võidelda. Niikuinii olin juba üle poole oma senisest elust lasknud igal aastal saabuval suvel ennast muserdada, saamata õieti aru, miks. Lakkamatult, ühetaoliselt langev päikesevalgus oli mõjunud ähvardusena, millegi muu — ma tean täpselt, mille: pidevalt saabuva õnnetuse metafoorina. Oli aeg sellest vabaneda. Läksin uuesti tänavale, buss, millega oleksin saanud ära sõita, väljus parajasti peatusest, sada meetrit eespool. Nüüd võisin mingit põhjust otsimata minna supelranda. Olin selleks spetsiaalselt valmistunud, nädal aega järjest olin kõik päevad väljas käinud ja päikest võtnud. Minu hariliku päevitunud keha vastu ei saanud keegi tunda huvi sellepärast, et see oleks silmanähtavalt teistest valgem olnud. Seisin jäätise-sabas ja eemalt ei oleks saanud mind kohe ära tunda, ees- ja tagapool seisjad olid mehed, keskmist kasvu, keskmise juuksetiheduse ja -värvusega. Minu ees jäätist ostnud mehel oli väga pikk nina, palju pikem

kui minul, tal oli see nagu suusahüppetrampliin. Kaks aastat tagasi pildistasin ühel Vahemere-äärsel plaažil silmapaistvalt ilusa keha ja päevitusriietega naist just siis, kui ta merest tuli — ma pildistasin teda, andmata endale põhjalikumalt aru, miks. Ma olin seal esimest korda, täiesti üksi, praegu meeldib mulle mõelda, et tegin seda soovist olla üks neist veeniredest, mis mööda tema keha alla voolasid, kaunis lühikest aega. Kuid siis, kahe aasta eest, tõusis minu lähedal aeglaselt üles üks suur karvane ja tume mees ja hakkas minu poole tulles väga ähvardavas toonis urisema, ta rääkis muidugi mingit inimkeelt, paistis, et ta on araablane, idamaalane. Ta oli sedasama naist oodanud, keda mina pildistasin. Valmistusin kobavateks selgitusteks, ent rannalinale istunud naine hüüdis mõned sõnad, mõned heledahäälsed prantsuskeelsed sõnad, millede hulgast ma tundsin ära üheainsa — «fotograaf» — ja kuri mees tõmbus tagasi oma lamamisasemele naise kõrvale. Ta oli minust täiesti üle — ta oli suurem, karvasem ja musklilisem, oskas prantsuse keelt, vähemalt niipalju kui teenistuskoerad, ja ilmselt oli ta rikas nagu orikas. Mõtlesin selle stseeni peale siin, Hüperboreas, nagu ütleks üks või mitu eesti luuletajat. Kolm erinevat ja kahetsusväär-suseni segunenud kultuurihoiakut tutvustasid ennast üksteisele põgu-salt seal, ühel Vana Maa ilma ihaldusväärseimal supelrannal — kuid siiski: sellesama hariliku Päikese all, mis siiaigi paistis, — ja mina, kõige vähem veel seguneda jõudnud, kuid siiski kõige kaitsetuma kul-tuuri kandja, pidin taganema. Keegi ei reageerinud peale minu, tolle mehe ja tema naiseltsilise. Nüüd läksin diagonaalis üle pooltühja, rohkem kui pooltühja Põhjamaa plaaži. Inimesi seisis, liikus, lamas suletud või avatud silmadega. Keegi siinsetest inimestest ei ilmutanud valmisolekut ükskõik millise kultuuri kandjaks hakata. Mõni väga üksik mees peale minu paistis veel silma, kuid isegi urisemiseks olid nad liiga uimased, liiga siinsed. Naised olid tundivas ülekaalus — ma mõtlen arvuliselt, aga kui soovitakse, siis olid nad ka kaalult üle selle piiri, kus neist kirjutamine ainult meeldiv oleks. Nad olid oma lapsed ilmale kandnud ja nüüd ei kandnud nad enam midagi ega kedagi. Ujusin uppumistsooni piiri tähistavate poideni ja tagasi. Olin talvel sellel kohal käinud mööda jääd, Vahemere ääres jääks see tunne üksnes kujutluseks, siin oli see aga toimunud.

Ma seisin bussis pool tundi noore, valgete juustega naise kõrval, ma hoidsin sõidu ajal kinni sellest samast siledast metallpostist, millest temagi, umbes kakskümmend sentimeetrit altpoolt. Ma läksin ühes peatuses korraks maha, et vanainimest välja lasta, ja tagasi bussi minnes ja seal uuesti postist kinni võttes püüdsin senist vahemaad säilitada. Selline juhuslikult valitud kaugus oli väga kasulik. Tundsin ennast laadimisele pandud elemendina, ainult ei teadnud veel, milleks mind laetakse. Võtsin vastu kõik, mis antud olukorras võimalik oli, ja kui ma oma peatuses maha astusin, sõitis ta edasi, varustamata oma iluga enam kedagi teist. Igasuguse energia varud on piiratud. Ja see energia, mis ma äsja bussis olin saanud, oleks tühja raisatud, kui ma temaga

enam ei kohtuks. Postkastist tuli ajalehtedega koos välja kirjaümbrik. Selle oli saatnud minu naine, see oli tema esimene kiri mulle siia poolteise aasta jooksul. Ei, süda ei võpatanud. Ja kas ta enam üldse kunagi . . . Võpataks küll. Kirjas oli asjalik teada: tema isapoolse suguvõsa — võsa, võsa, mõtlesin ma — aktiiv olevat valmistunud kokkutulekuks, sinna saabuvat osalisi ka mujalt Rootsist ja Kanadast, ja kas mina ei oleks ükskord nii armas, et ka temaga koos sinna läheks. Ta palus, et ma tuleksin. See toimub jaanilaupäeval, kahe päeva pärast. Ta sõitvat mulle homme lõuna paiku autoga järele. Oligi kõik. Naise kiri mõjus erootiliselt — ilma et oleksin näinud või mõelnud muule kui kirjale, tundsin sellist seksuaalset erutust, millest süda kloppima hakkas. Mingit uut moodi oli mind ninapidi veetud, uut moodi küll ainult minu jaoks, küllap oli see niisama vana moodus, kui vana oli komme kirju saata, et enda olemasolu vältimatuks muuta. Mõtlesin tuppä minnes kõige rõvedamale pildile, mida ma oma elus olen näha saanud. Ka see oli jaanitulega seotud. See oli kuuekümnendate aastate alguse jaanituli, võibolla kuuekümnenda kolmanda. Kas see on ikka keskpäik või algus? Tähtis on siinkohal asjaolu, et minu ettekujutus mehe ja naise suhetest oli puhtalt illusoorne, ei tuginenud mingitel värvilistel fotodel ega filmidel, ka mitte mustvalgetel. Olin ainult ühest 1912. aastal Eestis väljaantud raamatust lugenud mõningaid näpunäiteid, mida ma kavatsesin oma tulevases elus kindlalt järgida. Näiteks on meeles, kui tungivalt soovitas raamatu autor astuda seksuaalvahekorda pärast rasket, lausa kurnavat tööpäeva. Eriti armastavat seda teha ameerika söekaevurid, pakkudes oma abikaasadele suurimat rahuldust sellega, et akti sooritamise ajal suigatavad tunniks või pooleks, naise pealt maha tulemata. Nii et kuuekümnendate aastate alguses ootasin teatava kannatamatusega seitsmekümnendaid aastaid, mil mind ootas raske füüsiline töö ja sajandialguse ameerika ööd. Ent tol kuuekümnenda kolmanda aasta Eesti jaaniööil kuulsin ma peoplatsilt eemaldudes ja juhusliku põõsapuhma kõrval seisma jäädes, kui jäme meeshääl seal põõsaste sees ütles: ma tunnen, et mul läheb praegu sinuga poole suuremaks kui muidu. Mu süütu poisi süda pidi suurest hirmust lõhki minema, kui sealt samast hakkas kohe kostma purjus naise . . . misasju? Noh, rõõmuavaldusi. Kusagilt sain tagasi jõu, mille abil ma sealt eemale jaksasin joosta, jaanitule juurde, kus ma umbes pool tundi segasena inimeste vahel trügisin — enne kui põõsaste juurde tagasi läksin. See, mis nüüd järgneb, on muidugi ropp, isegi praeguseid devalveerinud ilustandardeid kasutades, aga ma esitan selle meenutuse niisama tõepäraselt kui teised kirjutajad, kelle missiooniks on kujunenud nende aastate reprodutseerimine erilises kuldses valguses, Hruštšovi, biitleid ja Tšehhoslovakkia sündmusi iseenda nimel välja pakkudes. See, mida mina nägin, oli järgmine: keset põõsaid, mahatrambitud rohul, vedeles magama jäetud naine, ümber kukkunud veinipudel otse näo vastas, tema kirju sitsikleit oli kõhu peale üles kärjastatud, ja jalgade vahele, just sinna, oli löödud või vajutatud

piklik batoonsai. Kes neid aastaid mäletab, see tunneb ka seda saia, see maksis kaksteist kopikat täpselt. Need olid siis levinud üle terve Eesti. Aga toda kuldset valgust ma eitada ei soovi, ma jõudsin ka seda näha ja meelde jätta. Toas laua taha istudes ja kätt laua peale pannes ma tundsin, et tolle noore ja valgepäise naise mõju on alles — kellega ma olin äsja bussis kõrvuti seisnud. Ma võisin vaadata täpselt sellele kohale õhus, kust tema käe mõju veel praegugi tuli. See tunne tõi kergenduse, on hea mõelda kellelegi naisele, kui tema suhtes ei saa olla hinges muud kohustust, vaid tema mõju meeles hoida, ja kõik. Lappasin ajalehti, teadmata, mis uudist või meeldetuletust ma sealt otsin. Ühest artiklilõigust siiski leidsin: «Me kõik jaguneme küüditatuiks ja küüditajaiks.» See oleks küll hirmus lihtne. Tuleb leppida keerulisemaga: me jaguneme meesteks ja naisteks.

Lugeja

Tõepoolest — kui ma olin New Yorgis, mõtlesin seal vist oma mehele rohkem kui siin, selles linnas, kus ma teda mitmel korral justkui merelt tagasi ootasin, vastu võtsin, temaga olin ja uuesti ära saatsin. Mees oli Ameerika rannikul — heeringapüügi rajoonis, nagu nad seda kohta nimetasid, ja on ju üldiselt igale kooliõpilasele teada, mismoodi väljendada naiste kohta heeringaga seoses — ta oli seal just siis, kui ma teda tõepoolest ka ootasin. Ootasin sellepärast, et minu esimene rasedus temast oli katkenud. Jaa, tema nägi seal ookeanil oma kalalaeva tekil seistes, kui oli öö, New Yorgi ja ka teiste idaranniku suurlinnade tulekuma taevasse tõusmas, seal püsimas. Nüüd käisin mina selle kuma sees, ja magasin. See mehe jutt nende linnade tulekumast tuligi meelde siis, kui ma seal esimesel ööl korraks ärkasin. Ma ei tea, kas tema mind ootas . . . ma mõtlesin, kas ta ootas mind kui ühte kindlat kuupäeva, millal ma siia tagasi jõuan, või ootas rohkem mind kui . . . ei tea. Temal ei katkenud siin midagi sel ajal. Tal oli kaks last hoolitseda. Nad tulid kolmekesi mulle lennujaama vastu. Ta ei olnud veel nii pruuniks jõudnud näost ja käsivartest minna kui lapsed, ja mul oli temast natuke kahju, aga see läks mul ruttu üle. Istusin autos tema kõrval ja naeratasin neile inimestele, keda ma nägin tänavail kõndimas või seismas. Keegi üksik mees pani mind tähele, kui jäime ülekäigu juures ootama, ja pööras oma pilgu kõrvalle, mitte kuhugi. Nagu minagi. Mulle oli Ameerikas üle hulga aja jälle meelde tulnud üks laul Marju Kuudi repertuaarist, mille nimi oli siin «Leinapaju», ma ümisesin seda nüüd mehe kõrval, ümisesin omaette, jutu rääkimise sees, selle jutu taga. Keegi ei saanud teada, mis laul see parajasti oli. Siis märkas, et mees sõidab millegipärast seda teed, mis viib sidejaoskonna eest mööda ja mis mõnes mõttes lausa selle sidejaoskonnaga lõpebki. Kunagi ootasid mind sealses «nõudmiseni»-kassas mõned kirjad, pikad, aga mitte nii igavad. See «kunagi» oli ju alles kahe aasta eest. Ma oleksin peaaegu juba mehele öelnud, et

sidejaoskond on juba kinni, kell oli kümme. Aga mees jõudis õnneks ette, ta ütles, et otsesõidutänav on suletud. Harilikult oleks ta veel juurde lisanud, mispärast üks või teine koht suletud on — et mida nad kaevavad, aga seekord ta ainult juhtis autot. Päike loojus, ja ta loojus otse postkontori sees, seal saalis, millel on suured aknad mõlemal pool ja mille lõpus asuva operatsiooniluugi taga ei olnud praegu kedagi, ma mõtlesin täiesti jõuetult nendele igasugustele kirjadele, mis võisid seal kõikide tähestikutähtede all oma saajaid oodata, nii vene- kui eestikeelsetele, ma ei osanud nende sisu kohta ühtegi lauset ette kujutada — minule ei olnud seal mingit sõnumit. Ometi ma tahtsin seda päikeseloojangust punetavat tühja sidejaoskonda nähes, et minult midagi palutaks: tule, oota, ära mine, kuula, — ma mõtlesin ühesõnaliselt. Ma rääkisin sel ajal teistele, mida ma Ameerikas nägin. Seda maja. Seda tänavat. Marju Kuuti kaugelt. Ma vaatasin autopeeglist, kuidas sidejaoskond kaob teiste majade varju. Kaduski. Tuli meelde, et minu mees nägi ühel talvel maalt, oma ema juurest tulles, merejääll miraaži. Õigemini tuli mulle meelde, kuidas mees seda mulle rääkis — magamistoas, hilja õhtul. Talle meeldib endalegi seda meenutada, ta räägib vahel seda seltskonnas, et nägi viimase parteikongressi avapäeval miraaži. Too fatamorgaana ise oli seisnenud selles, et mõne kilomeetri kaugusel rannast paistis seisvat kõrge ja lumine mets. Tegelikuses pidi sinna jääma meri ja küllap jäigi, ainult minu mees nägi, et on mets, tema üksi. See, mida nägi mees talvel, seletub difraktsiooniga, ja mehele kindlasti meeldibki kogeda füüsikalisi nähtusi. Neile meeldivad asjad, mida nad seletada saavad ja milles neil õigus on. Ma mõtlesin mehi üldse. Ma käisin kümme aastat tagasi autojuhikursustel. Üks mees rääkis seal ükskord neljataktilise sisepõlemismootori tööpõhimõtetest. Ühe takti nimetus on meelest läinud. Need kolm, mida ma mäletan, olid vist sisselaske- väljalaske- ja töötaktid. Ahh, ükskõik. Mees juhtis autot ja rääkis, mida vahepeal poliitikas on tehtud. Ma mõtlesin: kui poliitikat ei oleks, millest ta räägiks. Tüdruku ja poisi näod paistsid korruga autopeeglisse, ma vaatasin nende vahelt sinna tahapoole, kus praegu võis olla päike, ja küllap oligi, aga enam ei ulatunud sinna nägema, majad jäid ette. Päike läks minu sees looja. Kas ei olnud see mitte tühitakt, see neljas? Kas mehed ikka söandaksid rääkida nii otse, et ka masinate juures ei saa läbi ilma tühjade taktideta. Oled sa sellest juba kuulnud, küsis mees. Ma sirutasin oma vasaku käe selja taha ja silitasin kordamööda lapsi, siis võtsin käe tagasi. Misasja ma pidin olema kuulnud? Mees seletas, ta rääkis oma eelmised laused uuesti üle. Ees olid kõrged majad, ja ühes viimase korruse aknas peegeldus korraks veel päike, ja siis kadus.

Kustutaja

Ma jäin keldrist tulles sinna seisma. Üks lapsepõlvetus tuli meelde, vist üle kolmekümne aasta. Olin viie- ja kuueaastaselt lugenud piibli-

lugusid, mitte Piiblit ennast, sest et ma seda raamatut kartsin. Kartsin, et Jumal tuleb raamatu seest ja küsib midagi, millele vastata ei oska, aga peab. Tegelikult on ebaselge ja hariliku seletamise kaudu väljendamatu hirm ennast terve elu jooksul aina modifitseerinud: hirm puu otsast alla kukkuda, hirm üle jää minna, hirm naiste ees, hirm meeste ees — ikka selle ees, et ei tule toime Jumalale vastamisega, puust kinnihoidmisega, naistele meeldimisega, meestega maadlemisega, võidu raskuste tõstmisega, raha ja rikkuse kokkukraapimisega. (See on tõsi: koolis oli ikka tarvis maadelda teiste poistega, joosta võidu, hüpata kõrgust, tantsida valssi ümber vasaku ja parema öla niisuguse näoga, nagu oleks see puude saagimine!

«Kes-see maadles, aru sai, sellele ka tehti pai.»)

Ja enne kooliminekut, pärast piiblilugude lugemisi ja ülelugemisi saatis mind kodus kas majast, kuurist, saunast või keldrist välja tulles niisugune tunne, nagu oleksin ma keegi piiblitegelane. Mitte «keegi tegelane». Ma tahtsingi olla piiblitegelane. Rohkem igatahes kui oma veel olematu eluloo tegelane. Tulin keldrist — suvel, kolmekümne kaheksa aastaselt. Nägin, et päike paistab läbi kerge vine. Minul ei ole mingid saladusi hingel. Kas isiklike rahaliste hoiuste salastamise kohta on mingit seadust — ma mõtlen, et üldiselt oleks vaid minu ja riigi vaheline asi seda teada? Seda saladust pole vaja hoida, ma esindan neid, kelle hoius on null. Aga ma olen hakanud viimasel ajal tundma suurt puudust lihtsa inimliku headuse järele. Võibolla piinab see kõiki, mitte ainult varaliselt vaeseid. Keegi võiks olla minu vastu hea — lihtsalt niisama, midagi vastu küsimata. Vastaksin samaga, ma tunnen, et ma jaksan seda teha. Loomulikult võiks see olla naine, ma ei mõtle ema ega õde — meievaheline headus ei ole vahetatav, see on alati olnud, ma pole tundnud, et seda oleks olnud mõnikord vähe. Kui maailm veel viitsiks, siis ta võiks oma headust üles näidata. Ühes unenäos riietas ilus naine ennast väljas lahti, ja hakkas siis minuga läbi akna rääkima, igasugustest asjadest, vist tervest elust. Naine istus väljas, akna kõrgusel, ja mina toas. Ta lasi ennast vaadata, ta tundis sellest heameelt, et ma vaatasin, ilma et ma oleksin varjanud, mida ja kuhu. Elus on headuseavaldused siiski kõigepealt rahaga seaotud. Alles hiljuti näitasid kaks siitkandi meest mulle oma sõiduautode lagedesse tekkinud lohkusid. Kaks lohku autolae heledas polstris, headuseavalduste pehmed jäljed, mida nood mehed ei tahtnud kustutada. Kumbki neist rääkis sama juttu: et keegi naine olevat oma jalaga selle lohu teinud autoomanikuga vahekorras olles. Võibolla on see mingi uus detail, mida näiteks tehnilise ülevaatuse juures otseselt ei nõuta, ilma milleta aga üks õige autoomanik maanteele ei lähe? Ei tea. Mina lähen maanteele jalgrattaga, ja ma olen tähele pannud, et need, kes oma auto aknast mind juba liiga kaua on pidanud nägema, vaataksid nüüd juba parema meelega midagi muud, kedagi teist, aga kõige parema meelega vist

mõnd ilusat autot. Mitte liiga ilusat siiski. Midagi peab ju televiisorist vaatamiseks ka jääma. Ja minusuguseid juba seal ei näe, nii et ärgu nii väga pahandagu. Ükskord tuleb ka maanteel mulle vastu või peatub mööda sõites keegi, kes teab, et mitte jalgratas ei ole see, mis mind iseloomustab. Teda, peatujat, ja mind, seob kurbus teadmisesest: headuse akadeemia on õhku lastud. Seda väsimust jagamegi.

Siin lähedal peatub üks kirjanik, kes suvitab ainult või elab, ma ei tea. Ta sõidab siit autoga mööda ja tema auto mootor on küllalt hästi reguleeritud, ka on sumbutaja korralikult all, mitte nii nagu pooltel, kes sama hästi kui ilma sumbutajata mööda maanteed ringi ajavad. Nad räägivad, et sumbutajaid pole saada. Siis tuleks auto seina äärde või garaaži panna, kuni see sumbutaja saadavale ilmub. Nii see neil käib: sõidetakse ilma sumbutajata, elatakse ilma armastuseta. Üks mees rääkis hiljuti, kui harjunud ta autoga on, isegi seda ei hakanud varjama, et ta saab juba mitu aastat kellegi tuttava kaudu mingit riigi arvelt varastatud bensiini, ja et seda bensiini on tal kodus sadade liitrite kaupa raudvaatide sees. Ta ütles, et on omariikluseks juba enam-vähem valmis. Ta on valmis selles riigis autoga sõitma, see mees. Ta lubas jaanilaupäevaks uue lipuvarda maja ette püsti ajada. Üks suur buss läks maanteed mööda, paar väiksemat autot kohe järel, ja ma arvasin, et see on teater, mis tunni aja pärast rahvamajas etendust hakkab andma. Ma räägin nüüd kohe teatri kohta kõik ära, nii oleks vist õigem. Ma ei mõtle teatri üle iga natukese aja tagant, ja nii võib juhtuda, et hiljem pole enam põhjust sellest rääkida. Nad võivad kurta küll, et inimesed justkui enam teatrit ei armasta nagu enne, aga eks nad ole ise ka natuke järele hakanud andma. See on nagu abielus: ühel päeval näed äkki, kui kunstlik on see kõik, mis koos hoiab. Muidugi, kui inimene on nii tühine, et ta niisuguseks äratundmiseks pole viitsinud valmistuda, siis ta tormab esimese ettejuhtuva armastuse rüppe ja vannub iseendale: siin ta on, see tõeline ja igavene! Tähen-dab, ma tahtsingi öelda, et nad selle oma teatriga ei tuleks enam siia. Ma pole neid siin küll kordagi vaadanud, aga ma oskan ette kujutada, kui raske on neil siin endast mingit tõsist muljet jätta. Ja ei tea ju, kas nad kõik seda enam tahavadki. Ja kogu asi jääb kunstlikuks. Kes üldse mõtles välja need ringsõidud kolhoosiklubidesse, maainimeste juurde? Kui kolhoosid, siis Stalin. Nad peaksid esinema ainult seal ja ainult neil puhkudel, kui nad endast kõik välja panna saavad. Ma saan aru, et see on neid rohkem kulutanud kui mind, et viis aastat tagasi taheti laval näha suremist nõukogude võimu eest, aga nüüd tuleb surra Eesti Vabariigi nimel. Ja et see väljast üks ja seesama paistab olevat. Nagu seegi, et rahvas lõpus püsti tõuseb ja ära läheb. Mulle tegelikult meeldib teater, ja mõnikord meeldib lausa hirmsasti. Näiteks võtad ajalehe ja loed sealt ühe etenduse kohta: viimast korda. Siis tahaks minna ja kohal olla. Suuremal osal asjadest, mis elus ette tulevad, on see «viimast korda» küljes, sellepärast. Teatris on see ette teada — kõik tulevad viimast korda. Vähemalt osa ju pingutab,

et seda uskuda. Mina pingutaksin — võtaksin vastu selle, mida antakse viimast korda. Mul oleks see sügavalt isiklik põhjus esitada, miks ma teatrisse tulin. Vahel ma tunnen, et peaks minema, aga siis tuleb jälle see kahtlus, et näed mõnd pisasja, millele ei oska õigesti reageerida või mis veel õigem: reageerimata jätta, et ühe juhusliku vale sõna taga näed silmapilgu värtel kogu kunstlikkust, ja kes või mis suudaks siis veel pettumust eemale tõrjuda. Võibolla et see olengi mina, kellest rääkis mõne aasta eest üks teatrihai, et nende majja on hakanud tungima rahvast, kes ei tea, kus on kassa ja riiehoold. Mina polnud siis küll enam ammu teatris käinud, viimati oleksin tahtnud minna vaatama «Rästiku pihtimust», läksin juba piletit ostma, aga kassa oli kinni, kuigi oleks pidanud olema lahti, ma küsisin mingite noorhännade käest, kes seal kõrval seisid, kes trotsisid sooja, ilma lumeta talve rasketes lambakasukates, ma küsisingi, et ega nad ei tea, kuidas piletitega on. Nad ütlesid, et näete, kassa on siinsamas, teie kõrval, küsige sealt. See oligi viimane kord. Võibolla ma tõesti ei teadnud, kus nende see päris kassa asub, unustasin ära, et tegemist on teatriga, mitte raudteejaamaga. Ma olen selle pärastlõuna peale tuhat korda mõelnud — et miks need kasukamehed seal niimoodi vastasid. Ma arvan, et neilgi tuleb ette olukordi, kus nad oma upsakust nii soodsalt ei saa avaldada. Ma tõmbasin ühe näitleja talvel jääaugust välja, ta oli siia tulnud, et jääalusest kalapüügist jõudu ammutada, aga valis liiga nõrga jää. Ega see juhtum mul muidu nii hinge peal ei oleks, aga mul polnud külma vette kukkunud mehele viina ega piiritust anda. Nagu maamehed selle kohta ütlevad: võtaks isegi lõuatäie, aga pole teist ju võtta. Minul see asi ei seisa küll kuidagi — ma mõtlen, et viin ja muu kraam, mitte see, mida mõni teine nüüd arvata jõudis. Aga näitleja kohta ei või ka selle koha pealt midagi öelda, võibolla on tal samasugused raskused mõnede asjadega elus, igatahes kalapüügile oli ta ilma napsipudelita tulnud. Oligi tulnud päriselt kalale, aga pärast tuli välja, et hoopis ujuma. Siiski — ei ole jumalikumat tunnet sellest, kui saad olla üksi purjus. Seda peaks siiski igaüks julgema üles tunnistada, selle asemel et praalida, kui mitme naisega nad olnud on. Või praaligu, mingil alal peab ju igaüks saama taset hoida. Elumehe tunded võivad mõnel õnnelikul puhul ulatuda sügavamale kui vagamehel, kes saatuse poolt ette keeratud juhuseid liiga kergeks pelgab. Jah, mõni selline pelglik mees võib olla vägagi usin teatriskäija. Aga ma kardan, et suurt osa inimestest ähvardab pealiskaudsus, ei julgeta süveneda, räägitakse aina, et pole enam aega. Ja ega ma ei usu, et usin naistepruukija võiks midagi originaalset meile teatada armastuse vallast. Aga just sealt pole enam kaua aega mingeid teateid olnud. Kui küsida, siis vastaks igaüks, et on olemas küll niisugune asi ja ta umbes teab ka, mida selle all mõeldakse — ja see on ka kõik. Armastus on selles mõttes nagu Albaania — kõik on kuulnud, ja suurema osa neist, kes valimas tohivad käia, ütlevad ilma kaardilt näpuga otsimata ära ka üsna täpse asukoha. Ega mina rohkem ei tea, aga see suur jutt seksist viib

lõpuks meid sinna, et mehe ja naise erinevus piirneb suguelundite ehitusega, ja see, mis jääb selle taha, muutub aina ühesugusemaks. Mina ei tea, missuguseks. Võin siin rääkida üksnes iseenda nimel. Ma kavatsen ennast jätkuvalt just üksi purju juua, kuna ma ei näe muud kättesaadavat võimalust, kuidas ennast selle maailma eest kaitsta. Mul on selles osas igatahes kaugeleulatuvad kogemused kui ükskõik millise pagasiga armuseiklejal — tuli mage sõna sinna lõppu, aga nad võivad selle ise ära parandada, kui teavad krõbedamaid. Ma olin esimest korda purjus kuue-aastaselt. See oli siinsamas, sellel õuel, kõik on ka praegu käe ja jala ulatuses. Ainult et siis oli juba august, niisugune aeg maal, kus kellelgi ei ole kuhugi kiire, kui terve loodus ütleb, et aega on lõputult palju, kui rohutirtsude lakkamatu saagimine ulatub tõepoolest igavikku, tuleb ainult kuulata ja minna. Tol augustikuul oli siia kogunenud palju sugulasi, see oli esimene suurem kokkusaamine pärast igasuguseid hirmsaid aegu — mida tean mina nendest aegadest, ainult seda, et sügisel läksin kooli, sest juba Lenin oli öelnud: õppida, õppida, õppida. Ma sain siis vaikselt aru, et see asi Leniniga on kahtlane, just see ütlemine ise. Miks nimelt kolm korda «õppida», miks mitte kaks või siis juba üksainus kord. Keegi ei püüdnudki seletada, ainult korrati: «suur Lenin ütles». Ja kuhu kadus Stalin, kes oli ometi vähemalt niisama suur olnud? Jälle ei midagi — nagu poleks olnudki. Näiteks Stalini elulugu, mis oli kodus majapäöningule viidud ja mida ma seal lugesingi, oli väljast ju samasugune nagu Lenini nimega raamatud. Seda on praegu tagantjärele hea küsida, siis ei pannud ma seda tähele, ja mulle tundub, et ka suurtele inimestele ei olnud see üldse nii tähtis nagu praegustele minuvanustele Soome sõber või Kanada sugulane. Nii et parem juba kohe purjusoleku juurde, selles pole midagi niisugust, mis ära tuleks muuta või uueks mõelda. Sugulased olid mulle linnast toonud tõukeratta, ja üldse oli koos nendega tulnud siia õuele midagi täiesti ennekogematut, ma nägin, kuidas suured inimesed võisid käituda nagu lapsed, nagu mina, nad käisid maja lähedal metsas, istusid murul ja vaatasid keset õue seistes kaua üles taevasse, see kõik oli siin ainult lastele lubatud olnud. Eks nad olidki uuesti lapsed, need olid minu onud ja tädid, kes olid tulnud üle hulga aja oma koju, ja ühel päeval koguneti õunapuuaeda, istuti suures ringis, söödi ja joodi, räägiti ja lauldi, naerdi ja nuteti. Ma käisin seal, nende ümber, kuulasin ja vaatasin, ja jäin üha enam üksi. Aga mina tahtsin olla ka niisama rõõmus või kurb, naerda või nutta nendesamade sõnade peale, mis kõiki teisi naerma või nutma panid. Ma nägin klaasist õllekannu, mis ringi käis, mida mõni mees vahel keldris täitmas käis, ja ma otsustasin, et ei hakka ära ootama seda aega, mil ma niisama suureks ja vanaks saan kui teised seal aiaturul, ma hiilisin keldrisse — seal, õlleriista kõrval ämbris oligi see, mis andis mulle võimaluse kohe kõik vahepealsed eluaastad läbida, jõuda sinna, kus olid teised — üheainsa sõõmuga! Ma jõin, siis võtsin kopsiku ja läksin sellega keldri taha, ja jõin seal selle kopsiku tühjaks. Võibolla

ma laulsin «Noorus ei tule iial tagasi»? Võibolla mõtlesin: milleks saada nooreks, kui see iial ei kordu? Ma mäletan ainult seda tunnet, millesse ma seal — siinsamas, kus ma praegugi seisan — vajusin: et ma ei jõua enam mitte kunagi nende inimeste juurde, kes jäid sinna aeda minust maha, rõõmsate ja . . . nii rõõmsatena. Ka mina tahtsin olla rõõmus, tõusin, et minna, aga kukkusin . . . nii kaua. . . kui kaua? Ma ärkasin, kui oli juba õhtu, ma läksin hämaras toas akna ette ja vaatasin: aias ei olnud enam midagi peale mahatallatud rohuga ümmarguse platsi õunapuude vahel, seal oli niisama hämar ja vaikne nagu toas. Keskiga oli ennast minu jaoks valmis sättinud.

Kirjutaja

Naine oli aknal, kui ma seal suguvõsa kokkutuleku õuel ennast maja poole pöörasin. Oleksin võinud ka seljaga edasi seista, ma sain aru küll, et naine just nagu ei tahtnud, et ma satun nägema, kuidas ta mind vaatab. Süü juhtumus oli siiski täiesti võrdne, aga ma võtsin selle endale. Ma riisusin muruharjaga seda rohupuru, mis niidukist maha oli jäänud. Sain kokku neli väikest hunnikut ja läksin ümber maja sinna paraadküljele, et pererahva käest küsida, mismoodi ja kuhu ma need ära koristada saaksin. Minu äi ja tema vend istusid kõrvuti trepil ja nende häälejõmin rääkis parandamist vajavast pohmellist. Nad olid enne lõunat kohtumisrõõmust kaks pudelit viina ühe hooga ära joonud ja nüüd olid nad just magamast üles tõusnud. Kell oli seitse ja äi küsis venna käest, kas see on hommik või õhtu, ja vend ütles, et kumba sul vaja on. Ta vist kahtles natuke ise ka. Äia vend sülitas iga suitsumahvi järel täpselt ühte ja samasse kohta enda ette maha, ta hakkas vist peaparanduse-lootusi maha matma. Nad rääkisid kordamööda, aga niimoodi, et kummalgi oli täiesti omaette teema, aga kõigi põhilisem mõte oli neil ikka vist üks. Äi arvas, et see põud on samasugune nagu seitsmekümne viiendal aastal, ja äia vend vastas selle peale, et kohalikus kolhoosi õlletehases segatakse iga päevaga ikka rohkem vett õltele juurde. Ime, ime, ütles äi, ja vend, et ime jah. Siis tõstis äi pea maast ja küsis mind nähes ilma naljata, et kuhu ma peitsin tema suure sumadani, millega ta linnast viina kaasa tõi, ja et kui ma seda kohe välja ei too, siis ei maksa ka minul enam tema lahkusele lootata. Ta ütles: muidu ma enam sinu last enda juurde hoiule ei võta, kui te jälle tahate kuhugi lulli lööma minna. Äi oli ajast kõvasti maha jäänud. Tal polnud nüüd meeles, et minu tütar juba liiga suur on selleks, et teda nii vana mehe juurde hoiule viia, ja et mina tema tütre lullilöömises enam ei osale. Ta sai omal ajal kakskümmend viis pluss viis ja arvab nüüd, et omab kõigist asjadest kõige selgemat ülevaadet. Ämm hüüdis ukse vahelt, et hakaku mina juba ennast korda seadma, varsti tuleb juba toidud peoplatsile viia. Eks ta ütles selleks, et nood trepilistujad ilusti mõistaksid, kuhu neid ei kutsuta. Äial oli tegelikult juba kokkutuleku jaoks kõnegi valmis kirjutatud, ta olevat seda

linnas oma garaažis sõprade ees harjutanud, nagu ämm lõunalauas rääkis. Mul oli äiast rohkem kahju kui ämmast, läksin majja, rabasin peoplatsile viimiseks valmis pandud suure korvi põhjast, sinkide ja muu padajanni alt pudeli ja vajutasin endale põue. Trepil tegin asjaliku näo pähe ja küsisin äia vennalt, mismoodi sealt maja tagant neid murujäätmeid ikka lõpuks ära koristada, et peaks tulema ja täpselt ette näitama, mismoodi ja kuhu, ja üleüldse. Mõlemad mehed said kohe aru, tõusid kiiresti omal jõul üles ja tulid kaasa. See puru oli praegu kõige targem just keldri taha viia. Kauaks ei saa jääda, tulevad vaatama, arvas äi, pani kaks punnsuutäit ja läks perenaisele appi, kes tuli kahe piimanõuga läbi õunapuuaija kaevu poole. Öhtune lüps oli läbi, kaks suur lehma, must ja punane, seisid karjaõue värava juures ja nühkisid oma suuri päid vastu võrkaeda. Ma läksin üle värskelt niidetud muruplatsi maja poole ja nägin selja tagant paistva madala päikese valguses iseenda topeltpeegeldust: kõigepealt aknaklaasil ja siis toa sees, sealses suures seinapeeglis. Peeglikujutis oli väiksem ja mahtus aknalt peegelduva figuuri sisse. Ma pildistasin kunagi koolipõlves loodust FED-i nimelise aparaadiga, kus teravustamisel tuli kasutada ühe ja sama objekti kahe kujutise kokkuvimist, kusjuures instruksioonis hoiatati lihtsameelseid, et see kõik, mis läätsetes toimub, on tegelikult vaid näiline. Võimalik tõesti, et oli kunagi inimesi, keda selline jutt julgustas. Tooks õige veel ühe näite nende aastate vaimu iseloomustavast kirjandusest. See ei ole viimase instantsi tõde, ta tuli meelde sellepärast, et ma iseennast nägin aknaklaasil ja selle klaasi taga toapeeglis. «Märjalt klaasilt vaatas mulle vastu mu nägu, mulle nii arusaamatu ja tuttav.» Kas polnud nii? Nii väljendas ennast kuuekümne aastate eesti keeruline hing, arusaamatu ja tuttav. Aga peoplatsil meenutas jälle minu ämm sajandat korda, kuidas ta siit, maalt, linna elama läks. Ja ta oli tõesti väga tahtnud minna, see oli neljakümne kaheksanda aasta sügisel, neil polevat olnud kodus nii palju raha, kui tütrele linnaminekuks arvati vaja minevat, ja nende isa olevat saatnud ämma koolijuhataja juurde, kes veel kevadel oli viinud neilt toidukartuleid, aga raha oli siia maani kartulite eest saamata, ämm olevat seisnud tund aega hämaras koolimaja nurgal, enne kui julges minna koolijuhatajaga sellest rahast rääkima. Ta hakkas nüüd jälle seda meenutades nutma. Raha oli koolijuhataja kantseleis plekist kompvekikarbi sees olnud — ämm kirjeldas seda karpi lähemalt, ja see osa seltskonnast, kes neid kompvেকে veel mäletas, läks nüüd silmanähtavalt elevile. Ma panin äkki tähele, et naine oli peoplatsilt kadunud, läksin puude vahelt maja poole ja nägin, et seal, suures toas, põleb tuli. Ta istus laua ääres ja heegeldas pitsi. Seal, puude all, kust ma tulin, oli üks vanem mees pajatanud loo nende suguvõsa algusest — kõige esimene mees, kelle järeltulijad hiljem olid hakanud kandma seda praegust perekonnanime, oli siiakanti toodud kaubavahetuse korras — sinne mõisnik müüs ära oma kaks jahikoera ja too

härra, kes need koerad endale sai, andis vastutasuks kuus pärisorjast talupoega. Ma mõtlesin, kas peab sellest naisele ka rääkima. Üldiselt vist koostatakse sugupuud meesliini mööda, või kuidas, ei tea. Ilmselt nii, kuidas parajasti kasulikumaks kujuneb. Naisele paistis olevat kasulik, et ma siin praegu olen. Või tahtis ta minust midagi veel? Mõtlesin, mida peaks tegema mees, kelle naine südaösel lambivalgel heegeldab, silm silma järel. Selles toas on olnud kõik need aastad üks vana puhvet. Võtsin selle pealt suure paki ajakirju, need olid veel «Nõukogude Naised», ei olnud veel «Eesti». Sorisin niisama huupi ja ikkagi oli seal, kust ma avasin, aktifoto — priske ja terve keha, läbi õhukese loori, pikad siidised juuksed olid kammitud üle näo. Pöörasin lehte, ja järgmistel olid sama fotograafi aktid, samast modelist. «Ilusad,» ütlesin, ja vaatasin edasi. Olin neid paaril näitusel ja veel paaris kohas suurelt näinud. Naine istus ja naeratas pikalt oma heegeldustööle. Hakkasin seletama, et fotod on tõesti jõuliselt ja avameelselt sensuaalsed, aga nad ei mõju erootiliselt, et ei ole nii, nagu tahaks kohe nende naistega, keda on pildistatud, tingimata magada. «Sa võid magada küll, mina ei hakka keelama,» vastas naine, ta tõmbas rulli pealt heegeldamisniiti ette, sinna rulli ja niidi poole üldse vaatamata, ta ei vaadanud kuhugi. Ma ei tea, kui kaua peab heegeldama, enne kui jõuab niisuguse automaatsuseni. Mina vist ei oskaks midagi teha automaatselt, vaatamata, ainult pissida, seda ma oskan, võin pimedas vabalt välja võtta ja ükski piisk ei satu sõrmede peale. Nüüd ma vaatasin neid ajakirjafotosid juba nii, nagu oleks mul tõsi taga. «Jah, aga ma ju ei tea, kuskohas nad magavad,» ütlesin. «No kui teaks,» ütlesin veel ja veel kord. Aknast tuli korraks niisugust rõskust, millest jäi tunne, nagu oleks ujudes kogemata vett ninasse tõmmanud. Mõtlesin, et olen sel suvel ainult kolm korda meres ujumas käinud. See oli nii mõeldud, et terve suvi näis korraga möödas olevat. Naine peatas oma näputöö, vaatas minu poole ja küsis: «Noo? Sa siis ei teagi, kus nad magavad? Oh sind, vaest!» ja heegeldas edasi. Pingutasin ennast kõigest jõust ja püüdsin meenutada, millal naine mulle ütles, et ta mind armastab või on üldse kunagi armastanud, et ta tahaks mind toetada, kuidas oskab. Mulle ei tulnud midagi niisugust meelde. Ta on neid aastaid kasutanud ainult selleks, et minust võimalikult kõike teada saada, ja seda on tema ka saanud. Ta tõmbas jälle endale niiti juurde. Tal on teada minu puberteedia erootiliste unenägude üksikasjalik sisu. Et ma näiteks olen löönud oma hambad noore naisõpetaja kintsu. Teda võiks ammu rahustada teadmine, et too õpetaja enam noor ei saa olla. Ainus, mida ta võiks ju tahta, on see, et ma praegu teda kusagilt ei hammustaks. Või vastupidi: et ma hammustaksin just, nii natukene. Talle on väga hästi teada, et mind on kerge ümber sõrme või ümber ükskõik mis asja keerata. Et ilusad naised võivad teha minust orja, kes kaevatakse kõrini liiva sisse, ainult selleks, et ma niimoodi kinnitaksin oma vaimustust nende suhtes — nemad ise jalutaksid õhukestes siidloorides sealsamas, päevavarjudega

mängides, naeru kuristades, mina aga peaksin sööma ainult kuiva liiva. Et ma olen niisugune mees. Ta võiks aidata mind teistsugune olla, kui ta tahaks. Ta istus ja heegeldas. Ma läksin välja ja enne, kui ma ust oleksin jõudnud päris kinni vajutada, tegin selle veel korraks lahti ja ütlesin: head ööd. Head ööd, head ööd, vastas tema. Lõin ukse kinni, täie jõuga. Võtsin lahti ja lõin veel: kaks korda järjest. Miski asi kukkus seal sahinale, võibolla heegeldustöö. Õues seistes ma kuulsin, kuidas üks lehm laudas pasandas: larts! larts! larts!! Minu ees pingil seisid valged kummulikeeratud lüpsikud. Apokalüpsikud.

Lugeja

Sõitsime õhtul ühe minu mehe klassivenna suvilasse. Õnneks teatas mees, et seal saab üksi olla, naine olevat lastega koos Soomes. Ma ei oleks tõesti viitsinud seal igasugustest asjadest jälle rääkima hakata. Mehed jäid suvilaomaniku autot putitama ja ma läksin majja. Nad olid seal väljas automootori kohal kummargil, üks ühelt, teine teiselt poolt. Kui auto vahelt ära võtta, siis jääksid nad kumbki täiesti omaette. Täna pidi saama kakskümmend aastat sellest, kui nad keskkooli lõpetasid. Kui ma New Yorki hakkasin jõudma ja kui ma ülalt lennukiaknast nägin linna, tuli mulle äkki meelde üks Sherwood Andersoni novell. Seal oli keegi vaene ja õnnetu mees, kes ühel päeval otsustas lahkuda oma kodulinnast kusagil Ohio osariigis, et veeta oma järgneva elu New Yorgis, kus tal polnud ees ühtegi tuttavat. Ma vaatasin alla, selle hiigellinna peale, ja Andersoni üksildase novellitegelase nägu tõusis minu kujutluses pilvelõhkujate aheliku ette. Hirmus oli mõelda, et inimene elab täiesti üksi kusagi seal, nende majade vahel, ühes toas. Kas tõesti töötab see linn ainult õnne igaühele, kes sinna esimest korda saabub? Kuidas oligi tolle Andersoni kirjeldatud mehe nimi? Ta hakkas siia jõudes maalima (ma mõtlesin «siia» muidugi seal, lennukis). Tema nimi algas vist E-tähega. Kunagi, noorena, meeldis ka minule väga joonistada — ja seal lennukis tahtsin ma seda jälle. Ma tean ju üsna täpselt, millal see «kunagi» lõppes — kohe pärast abiellumist. Aga too Andersoni E-tähega tegelane ei abiellunudki, mulle on igatahes nii meelde jäänud. Ta lootis kunstnikuks saada ja novellis on selline koht, kus ta näitab ühte oma pilti neile inimestele, kes teda vist ainsatena selles linnas üldse teadsid, kümnekonnale tuttavale. Mulle tundub, et tal ei õnnestunud nendega sõpradeks saada. Need inimesed jäid tolle mehe maalitud pildi juures ükskõikseks, nad ei pidanud seda millekski, kuid too mees ise oli pildil näinud palju enam, kui ta maalinud oli, ja ta rääkis: näete seda põõsast siin, see ei ole harilik, selle taga lamab praegu naine, ta on väga ilus, ta nutab, sest tal on valus, ta kukkus sinna perutava hobuse seljast — te ju näete: hobune on kadunud, ta jooksis ära mööda seda teed, mis siin paistab . . . Niisugune koht on selles novellis, võibolla tõesti, et liiga

sentimentaalne. Ma istusin akna all ja vaatasin õue — kas ma olin niisama ilus kui too hobuselt paisatud naine? Päeval käisin ma kesklinnas ja tagasi tulles põrkusin bussiuksel kokku ühe võõra mehega. Ta vabandas, aga meie vastastikusel puudutusel oli midagi, see õnnestus ilma mingi ettevalmistuseta. Tal võis ju ometi sama meeldiv olla. Tõesti, minul oli. Kindlasti mõtles see mees minu puudutuse peale, kui ta seal Vabaduse väljaku poole läks — ei saagi mina ju teda võibolla kunagi rohkem niimoodi üllatada. Minu mees ja tema klassivend olid tulnud suvila esikusse ja kolistasid seal mingite rauast asjadega, ma kuulsin, kui too sinne peremees ütles: oota, ma näitan sulle praegu ühte vägevat riista, noh, oled sa enne niisugust näinud, ah? Ja minu mees vastas: jaa, on tõesti väärt riist. Ma ei tea, mis instrumenti nad seal imetlesid, küllap mingit võtit, aga sellegipoolest ajasid nende sõnad mind nii kõvasti naerma, et ma igaks juhuks ruttu televiisori juurde jooksin. Õnneks tuli sealt parajasti ka mingi saade. Jumal tänatud. Ükskõik ju, mis saade: loomaaiapuuri lamav emalõvi hellitas oma väikest poega. Olin liiga valju häälega ja vist natuke lollakalt naernud, nüüd pidin tegema sellist nägu, et just kohe aru ei saadaks, mille üle. Mehed olid igatahes uudishimust juba ukse lahti teinud ja vaatasid minu poole. Pöörasin neile selja ja surusin peopesad vastu nägu — televiisoris hüüdis keegi väike tüdruk peenikese häälega: oi, smatriite, kakaja miilaja zverj!!

PEETER SAUTER

KOLM ISIKUT.

Kallis, mul on kahju, et ma ei igatse su järele. Kui me nüüd teineteist kohtaksime, oleksime vist ainult esimesel hetkel rõõmsad, varsti muutuksime tüütuks. Me tunneme teineteise maneere ja need tuttavad maneerid on tüütud, nagu on tüütu ka varasema (või aina korduva) elu meenutamine teist vaadates, varsti ehk masendavgi.

Kas sa mäletad. . . — oi pagan, siia otsa tuleb nüüd nii palju asju ja mul on ilus ja nostalgiline olla sinule mõeldes, kehv, et me kokku saades teineteisele tüütud oleksime. Mäletad näiteks, kui sa hommikupoole ööd mulle raamatuid ette lugesid. See oli minu idee, aga sa lugesid hea meelega. Ega see polnud kirjanduse pärast, see oli koosolemise viis. Vaatasin sind lugemas, ilus oli vaadata, sa lugesid rahulikult ja täpselt. Kuipalju sa ise sellele mõtlesid, mida sa lugesid, ma ei tea. Mina vahel unustasin jutu sisu, aga harva, enamasti kuulasin huviga, elasin kaasa, jutt jooksis minu sees. Meil ei olnud teine-

teise jaoks palju omi sõnu, me nagu kartsime sõnu ja sõnadetege-
mist, sellepärast viskasime tõsistel teemadel rohkem nalja ja ütlesime
roppusigi.

Kord sa lugesid rahuliku, veidi ilmeka, veidi monotoonse häälega
ühte juttu. Jutu sisu ma ei mäleta, seal oli palju hispaania nimesid,
aga ta hakkas peale niimoodi: mäletad?, mäletad seda ja toda — ja
öeldakse mingeid konkreetseid nimesid, meenutatakse konkreetseid
seiku. See va mäletad kõlas suurelt, õilsalt ja kangelaslikult — ei,
kuidas, kuidas seda küll öelda — kujutle, et me oleme kõik surnud,
oleme mingis pimedas teispoosuses, kaotanud individuaalse
olemise ja ainult räägime nii: mäletad, mäletad seda kõrtsu, neid
inimesi, kuidas me tookord tulime, kuidas kõik siis oli. Mitte indivi-
duaalne jutt, vaid kõrgpoetiline mulin. See mäletad on nagu üks suur
kõnelemine, inimeste kõnelemine. Hüva sellega, ei ole head need
abstraktsed jutud ega see, et nüütakse midagi väga täpselt väljendada
ja mida rohkem pingutatakse, seda vähem suudetakse. Eriti naiste
ja meeste vahel, eks ole, eriti naiste ja meeste vahel. Liialt sõnu.

Tunneme teineteist läbi ja lõhki (ma mõtlen, et tunnen sind — ja
võin ette aimata su liikumisi, tegusid — rohkem kui iseennast), kuigi
enda suhtes on rohkem mõtteid ja tundeid (aga mitte nii kõikehaara-
vaid tundeid), pole enda suhtes selgust, kõik on väga ebamäärane, otsu-
sed, suhtumised, mõtted.

Kas sa mäletad, kui sa ükskord helistasid. Mingi seltskonnaga
liikumas olles. Ilmselt te olite vaesed, aga aega oli vaja veel veeta,
napsu oli veel vaja, võib-olla oli kõrtsude kinnipaneku aeg, ei mäleta.
Sa küsisid, nõudsid, kas mul on kodus napsu, olid ainult siis nõus
seltskonnaga tulema, kui mul napsu — ja veel head napsu, kurat sind
võtku — olnuks välja käia. See vihastas. Et sa minust sittagi ei hooli-
nud, ainult nii olin ma sulle meelde tulnud. Seltskonnal oli vaja
kohta, kuhu minna, kuhugi, kus ka napsu leiduks, siis sa ütlesid:
oodake, ma helistan, võimalik, et tal on. Arvatavasti sellepärast
vihastas, et olin sinu järele igatsenud. Ja muidugi, pole ju välistatud,
et ka sina olid igatsenud (ja sellepärast helistasidki), aga sa ei kiirus-
tanud seda välja laduma. Ma hakkasin sind hoobilt sõimama. Ja sina
mind, et ma olen kooner, vaene ja vist ka idioot. Mäletan nostalgi-
liselt, et karjusime teineteise peale üsna hulk aega, aga kumbki ei
kiirustanud toru telefonile viskama. Lõpuks tuli vist mingi vaikus või
paus ja mulle tundub, et siis üks meist, peaaegu ükskõik kumb,
viskas ikkagi toru hargile, et ei järgneks mingit leppimist ega senti-
mentaalsust.

Aga nüüd saan mõelda sinu peale iluga, ainult kui mälestuse peale.
Ehkki tean endiselt su telefoni peast. Aga sulle helistada pole mõtet,
mälestusele ei saa helistada. Istun ja mäletan ja nii lähen ja leian mõne
uue seikluse, mis hiljem jälle vaid nukruse järele jätab. Eks on ikka
vahel endast väljaminekut ja joovastustki, mõneks lühikeseks ajaks.
Kõik on nii korduv.

Eile vaatasin kino, tüdruk ütles seal baarimehele: kas ma võiksin teile ühe napsu osta. Ja see vastas: ei, ei ole vaja, minuga on nii, et üks on mulle vähe, aga miljon liiga palju. Mul on sama asi meestega, ütles tüdruk. Tüdrukes oli armastuses pettasaanu või kannatadasaanu ja armistunu nukrust. Võta sa kinni, mis on banaalne, mis mitte.

Ometi mõtlen vahel su peale. Mõtetes oled sa mulle lahe sõber, aga kokku ma saada ei taha.

*

Lähme teatrisse, kallis. Me pole seal ju ammugi-ammugi käinud. Ma pole seda kleitigi sada aastat kandnud. Lähme teatrisse. Draamasse või «Estoniasse». Mu jumal. «Estonias» hakkaks vist liiga naljakas. Aga mul on ükskõik, millisele etendusele. Kahju, et puhvetis enam pitsi konjakit ei saa. Sa võiksid muutuda veidi ülemealikuks. Paneksid etenduse ajal käe mulle põvele, võib-olla ümbergi. Ma naudiksin vaheajal jalutades, kuidas sa ülikonnas välja näed. Kuidas plikad sind silmanurgast vaataksid. Kutsu mind teatrisse, kallis. Osta piletid. Tuleks see sulle pähe. Ma ei taha ise pileteid osta. Ei taha eriti ka sulle vihjata. Ma loodan, et ma ei ole liiga paksuks läinud. Nii, et vanad tuttavad seda märkaksid ja ütlemata jätaksid. Aga laseksid märgata kiiret pilku mu paksusele. Kui oleks kolmevaatuseline tükk, jääksime teiseks vaatuseks puhvetisse, jooksime, siis seisaksime akna juures, vaataksime välja. Teater on meile vanast ajast ju tuttav paik. Me võime seal ennast vabalt tunda.

*

Kingi mulle üks pilk. Ma tean, et sa tuled ka õhtul sinna olengule. Ilmselt oled sa juba seal, kui mina jõuan. Sa tuled koos oma naisega. Ja lähed ära vara, kuskil peale keskööd nagu abieluinimestel kombeks. Mina aga vastupidi. Tulen hiljem. Võib-olla võtan enne kuskil mõne napsugi ja tulen lõbusas tujus. Et mitte istuda nagu mõni üksik must luik. Ma olen viisakalt riides. Ei usu, et seal keegi minust etemalt esineda oskaks või kenamalt ehteid kanda. Aga nukker olen ma ikka. Ma ei salli uusi tutvusi. Eriti sellise peo peal. Need on ikka liiga tobedad, liiga kindla suunaga. Vahel, kui seda külgelöömist ilusti osatakse teha, lähen kaasagi, aga tean juba ette, et pärast on veelgi nukram. Ma olen ilus naine üheks ööks. Homme pole kellelgi enam minuga asja. Ega minul nendega. Mis siis, et ma loll pole. Jah, võib-olla just sellepärast, et ma loll pole. Ja ma ei kujuta ette ennast mehe aluspesu pesemas või vaguralt kellegi norskamist kuulamas.

Ma tunnen su kombeid. Ja tean, et sa ei näegi mind selle õhtu jooksul, ehkki küllap tead ja tunned minu sealolekut, tulen sulle jälle meelde. Välja sa seda ei näita. Mina samuti. Sa võid ju isegi minuga juttu rääkida, olude sunnil, kui me kuidagi kõrvuti satume, aga nii võõral toonil, et parem ära teegi seda. Nagu me oleks jube ja

jube võõrad. Ja teed häiritud näo, kui ma sulle liiga otse ja lahkelt (ja sa tead, et mitte kõita soovivalt) vastan. Siis palun ära räägi minuga. Mis oli, see oli. Jäägu kõik sinna ammusesse aega. Aga meie ringkonnad on samad ja kokku saame me ikka. Seltskonnas.

Ma palun sult mõttes, et sa pööraksid pead, kui ma sisse tulen, ja et ma üheks hetkeks jõuaksin sulle otsa vaadata. Üheks hetkeks. Seda ei märka ju keegi. Ja kui ka märkab, minu meelest ei lähe see märkamine meile kummalegi korda. Naljakas, see on minu lootus sel õhtul. Kõik, mida ma sellest õhtust soovin ja loodan. Palun, palun, kingi mulle see pilk. See oleks minu jaoks varandus.

Mulle meeldib su naine. Te sobite väga kenasti. Aga ma ei taha temaga tuttavaks saada. Ei tea, kas su harjumused on naisemehena muutunud. Kas sa sööd ikka muna mõlemalt poolt praetuna. Kas sa jood ikka neid asju. Kas sa magad ikka hommikuti hirmus kaua. Ma ei taha midagi. Mõtisklen ainult su elu üle. Paksemaks sa küll pole läinud. Ja palju su riietest on veel sellest vanast ajast. See rohekas ülikond. Ja isegi üks väike plekk selle peal. Sina küll ei mäleta, kuidas see plekk sinna tuli. Oh, ma mäletan nii hästi. Ma istusin sul süles ja sa söötsid mind võileivaga. Sealt kukkus majoneesi sulle ülikonnale. Ma pühkisin ära ja tahtsin pleki välja võtta, aga sa ütlesid: lase olla, las jääb väike plekk mälestuseks. Jäigi. Aga mäletan seda hoopis mina. *Don't say it's too sentimental.*

Mul on kahju, et ma ei võtnud seda last sinult, mille ma oleksin võinud saada. Aga teisiti see muidugi ei saanudki minna. Mina lapsega, oh jaa. Naeruväärt. Ja see oleks sulle ristiks. Nüüd. Aga kahetseda ju veidi võib. Sellele mõelda.

Ootan su sünnipäeva. Kolmeteistkümnnes aprill. Ma tean, mis ma siis teen. Teen nii, et keegi mind sellel õhtul ei tülitaks. Telefoni lülitan välja. Panen end korralikult riidesse. Ostan midagi väga head süüa ja juua. Istun ja mõtlen sinu peale ja võib-olla isegi nutan. Ma ei kavatsegi mõelda, mida sa sel õhtul teed. Pole minu asigi.

Aga võib ka olla, et ma ei tee seda. Istun hoopis mõnes kõrtsus ja lasen endale külge lüüa. Ajan jalaga kuradi mehi eemale.

UKU MASING

Kirstust mõeldes

Tuld vaevalt näeb mu laip, ei saa ma tuhaks,
ei peenemaks ja kadunumaks veel,
sest rahulikult siis ju täna uhaks
mul tulest kauneid mõtteid yles meel.

End kirstu teada võimatu. Kyll hauas,
kuid mitte kastis! Kyllap pääsen ehk!
Võibolla, kõlgun, randmed hästi rauas
ja kärpseid kutsub nendel kõlksuv lehk
või tursun metsas ruskeks kamakotiks,
on emaparmu pesaks silmanurk
ja syda seedub mitmeks tuhkruks rotiks
ning kõrisõlme öögib koera kurk.

See pole kaunis, aga kirstus põõnal
on õudsem veel. On nagu hapupiim,
mis seisnud sahvris, piikund, sõõnal
ja hiljunud ta sigadele viim.

Ons aeg?

Ei tohi ma nii kaua seista ukstel,
sest tuul ei julge leida kirsilt pesa,
peab käima mööda aastaid kyntud kesa
ja istub nuttes kivil kolmenurksel.

Ei tohi ma nii kaua seista ukstel,
sest lumi tahab koju tulla juba
taas kaema väikest vihmas tolmund tuba,
kus ruumi pole ainsa soone tuksel.

On veel üks liblikas, on aster pungas,
tal tiivatolm, seepärast aega viidan
ja lõdisedes sygist kuumaks kiidan,
hing aga ammu närtsind Felix-mungas.

On veel üks liblikas, üks aster pungas,
õit näha tahaksin, jah võtta kaasa,
kui astun yle tullitanud aasa
ja uttu vajuv vares kraaksub ungas.

Ennustades endale

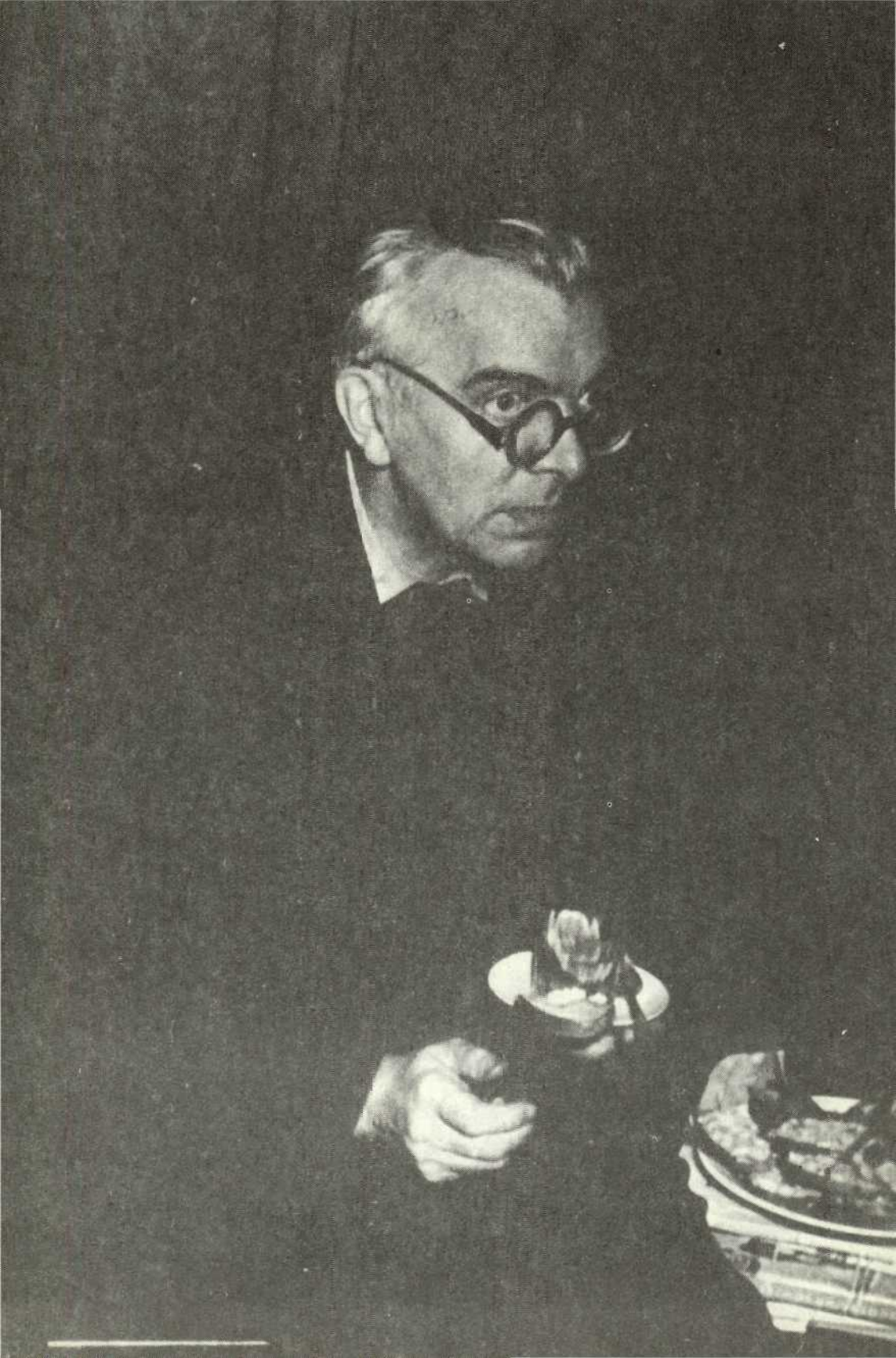
II

Mõista: ammu surm sind ootab,
aega ära pilla,
palkideks ta raisu kootab,
varem nii saab silla
tulla yle sinu vere
hingeukse alla,
mille sõbrad, tööd ja kere
peavad targu valla.
Usu: keegi neist ei vaja
sind just igavesti,
neile sobib iga maja,
kõikjal myygil lesti!
Sulge uks ja ära vaata,
kas on keegi väljas,
ela naiseta ja maata
lõppematus näljas,
sest kui peidad puud ja mulla
aiaks oma põue,
ainult siis ei surm näe tulla
sygisel su õue.

Isegi on juba endasisendus

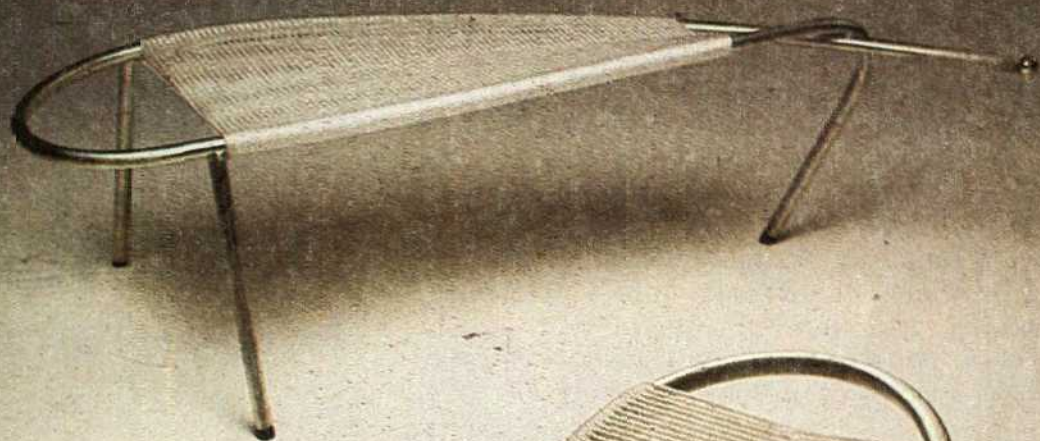
On tõesti rumal end sel kombel narriks panna
ja lootmist systida, kui meel ei looda enam
ja mõelda, kuis see vastne oleks suur ja kenam,
mis, teadagi, ei saabu veerel selle ranna.
Ei taha vist, kuid tahan tahta. Seks et veelgi
end tunda noore kord veel jonnin poisi usust,
et usku uskuda! Ent unistuste rusust
ei suuda läbi tõusta võimatuse meelgi.

Pyyd olla pyydev; usk, et usk ei nendi piiri;
loot loota nii, et loodulgi ei oleks kuju —
eks tähenda, et ammu need ei soontes uju!
Jah, kylmetades otsin endast viimseid kiiri,
kuid teades, et ei neilt saa yheks päevaks sooja.
Neist mõeldagi on mõttest vaba endapete,
sest aeg on käes: ju yle taane jäätund vete
võib tyhja juurde tulla tyhi lõputooja.

Toivo
Raidmets.
INSTALLATSIOON
«REDEL»
Alumiinium,
neoonitorud.
1987.
Mari
Kaljuste
foto.

Toivo
Raidmets.
ISTMED
«MADAL
VIBURLANE»
ja
«KÖRGE
VIBURLANE».
Tsingitud
teras,
pronks,
nailonnöö.
1989.
Tiit Veermäe
foto.

Kunagi

Neil märtsipäevil nydsest valge lumi,
kui haualgi mind pole meeles
ning samas tydinend keeles
yks kurdab, kuidas kortsuub soovi jumi.
Kas muudab sadatuhat? Miljon siiski
ei enam tunne inimesi,
ei kullerkuppe, kannikesi
ja pilvil õhtus tõusvail võõras viiski.

Et saabuv võigas nagu hääbund saurus,
ei kumbki toeks eal kerki mulle,
kes jäädvustades seebimulle
põeb tapamaja õuel vereaurus.
Ma tean ja kaon, sest vigu endas kuulen
ja maitsen jõutust halba muuta.

Ei tohi teadja rohkem suuta
kui surra mõistes, mida endast luulen.

Ei ole vähe neid, kes Uku Masingu arvu-kaist tegevusvaldkonnist just luuletamist primaarseks peavad. Kaksikümmend aastat pärast «Arbujate» kogumiku ilmumist kirjutas Ivar Ivask: «Polnud kahtlust: eesti luulesse oli ilmunud uus tõeline luuletaja, kel oli suurt eruditsiooni ja samuti kujutlusvõimet; kelle keel hõlmas veenvalt viimseid uuendusi ja vanimaid maamehelikke sõnavarjundeid; kelle tugev intellekt vahetpidamata küsitles, kuid kelle meeled olid ka sügavalt kiindunud loodusesse.»* Veel veerandsajandi möödudes peab Vincent B. Leitch Uku Masingut üheks meie sajandi suurimaks usuliseks luuletajaks.

Praeguseks hetkeks kindlasti ilmunud luulekogusid on seitse: «Neemed Vihmade Lahte» (1935, Tartu; 1959, Stockholm; 1985, Toronto), «Džunglilinnud» (1965, Stockholm), «Udu Toonela jõelt» (1974, Rooma), «Piiridele pyydes» (1974, Rooma), «Aerutades hurtsikumeistriga» (1983, Toronto), «Kirsipuu varjus» (1985, Toronto), «Ehatuule maa» (1988, Tallinn). Vello Salo

* I. I v a s k. Uku Masingu nägemuslik luule. Eessõna rmt-le «Neemed Vihmade Lahte», Stockholm, 1959

poolt on Torontos kuuldavasti kirjastamisel veel «Hannolaul» ja «Kogutud luuletused», Hando Runnel valmistab kodumaal trükiks ette «Saadik Magellani pilvest». Nii on vähemalt osa U. M. luuleloomingust siiani lugejate eest varjul. Siin ilmuvad viis luuletust pärinevad seni avaldamata kogust «Suriija sandiristilt» (kirjutet 1955. a paiku).

«Kirstust mõeldes» mõjub ehk esmapilgul põrpivalt ja meenutab kujundikasutuselt kaht ballaadi: üht — «retsepti kadestate keelte tarvis» ja teist — «Blasfeemilist». Ometi on nii Heiti Talviku kui ka «allakäinud jälgi Villon'i» suhe teksti teistsugune. Masingu värssides puudub eemalseisja must huumor, oma suhtumises on ta süngem ja isiklikum. Tegelikult vastab «Kirstust mõeldes» riimiskeemilt ja värssimõõdult (mis tundub jambilise pentameetrina) teisele Heiti Talviku luuletusele «Taud» («Palavik», 1934). Rütmit langeb välja vaid eelviimane rida 9 silbiga oodatava 11 asemel.

Ka luuletuses «Kunagi» kohtame ilmseid vihjeid kaasarbujate — Sanga ja Talviku värssidele.

Indrek Pajumaa

KALLE KÄSPER

Mis Eesti . . .

Mis Eesti, mis Läti, mis Argentiina,
mis Prantsusmaa, mis Poola,
mis Rootsi, mis Taani, mis Jaapan, mis Hiina,
mis Kamerun, mis Angoola.

Mis Holland, mis Belgia, mis Türgi, mis Mali,
mis Taiwan, mis Kuuba, mis Keenia,
mis Jaava, mis Fidži, mis Küpros, mis Bali,
mis Canada, mis Armeenia.

Mis Kreeka, mis Trinidad, mis Andorra,
mis Portugal, mis Jugoslaavia,
mis Belgia Kongo, mis Leedu, mis Norra,
mis Monaco, mis Moldaavia.

Mis Vietnam, mis Birma, mis Tseilon, mis Malta,
mis Guatemala, mis Gruusia,
mis Jeemen, mis Afganistan, mis Gibraltar,
mis Ungari, mis Andaluusia.

Mis Tšehhoslovakkia, mis Alžeeria,
mis Panama, mis Madagaskar,
mis Universum, mis Libeeria,
mis Tallinn, mis Laos, mis Alaska.

*

Aleksei Semjonovile

Armastuse puudumine
omaette ühetoalises korteris
meenutab
hamstri elu
karbis
Tühi voodi
sarnaneb
üksiku saarega
Kirjutuslaud
asendab lapsi

Toivo
Raidmets.
ISTE
«VÄIKE
KOLMJALG».
Tsingitud
teras,
plastik,
kumm.
1989.
Tiit
Veermäe
foto.

Toivo
Raidmets.
TOOL
«NUMBER ÜKS».
Tsingitud
teras,
plastik,
kumm.
1989.
Tiit
Veeremäe
foto.

Bussisõitu kesklinnast
võrreigem Kolgata teega
tipptunnil
Ristina kannad käe otsas
kilekotti

Õhtupimedus
üheksakorruseliste majade vahel
hingab näkku
Hamleti küsimuse
Viimased sammud
kivitrepi üles
näivad
karistusena nooruse eest

*

Süda valutab hambana
pikalt ja tuimalt
Minu pikk jalg
sinetab soontest
Paksu naist
ükskord une pealt vägistasin
Kindlasti mäletab ta mind
täpselt samuti nagu mina teda
Kindlasti sattun kord põrgu
kui see on olemas
ja kui mulle ei andestata
minu isekusest sageli tehtud rumalusi
mida ma ei söanda nimetada pattudeks
kuna ma ei näe selle sõna taga tähendust
Rublade eest olen praegugi valmis müüma
kui mitte südametunnistuse
siis uhkuse igatahes
Uhkuse pärast oleni kõige rohkem
valetanud ja vaielnud
Tahaksin väga teada oma täpset hinda
nagu surmakuupäevagi
aga pean edasi elama
teadmatuses

HEINZ HÄIDORF

JÄGAJA

mina Jagaja pole kunagi olnud kuningas selle kullase päikese all ma pyhendasin oma sydame teadlikult andma teistele kõike mida oman sellesinase sinise taeva all see on õnnetu ylesanne ma nägin igasugu tegusid mis päikese all tehakse ja vaata ilma rahata ei liigutata kõrtki sest siis on see tyhi töö ja vaimu närimine kõverat saab sirgeks ainult myntide eest ma mõtlesin oma sydames ja ytlesin mina vaata olen andnud oma hinge tagant ära kõik seeklitki kysimata olen jaganud tarkust mõistust ja sõgedustki tasu tahtmata aga siis kui lõpuks hakkasin ise vajama soojust tahetakse tasuks raha kylma kõlinat ja ma mõistsin et kõik see on tyhi töö ja vaimu närimine kes annab enesest ära lisab vaid valu

igale asjale on määratud hind
ja tasu tahab iga tegevus taeva all
hind synnil ja hind surmal
hind istutamisel ja hind kitkumisel
hind tapmisel ja hind tervendamisel
hind lõhkumisel ja hind ehitamisel
hind armastusel ja hind vihkamisel
hind sõjal ja hind rahul

kõlisev ja krabisev tasu on töötegijal sellest mille kallal ta vaeva näeb taas nägin ma päikese all et leib ei olene tarkadest rikkus mõistlikest menu osavaist vaid ikka ainult rahast tyhisuste tyhisus ytleb Jagaja kõik on tyhine ainult raha jääb ja rohkem ei anna ma midagi eneselt ära

TEE ME KALLILE KOLGATALE

sa pidid seda ja syndisidki aga see ei juhtunud õlgedel vaid pisut määrdunud haiglalinal ning taevast ei tulnud ei tähti ei ingleid ega jõululund ei valge tuvi asemel helendas su ees sanitarikittel ja akna taga kukkus viinakuu vihma ja pori tulijate jalgest jäi sinugi kylge sa kasvasid kyll läksid edasi ent mingit vaimu ei tulnud su peale su käed ei suutnud teha mingit imet sest nad olid kinni nad hoidsid kramplikult kinni sest ristist mille varem kui Tema said endale kanda kuivanud liblikana tassidid eneses nõelu mis kunagi kasvavad naelteks sul pole sõpru ega äraandjaid ja ykskord kui tõesti jõuad mäele paned ise pysti risti taod oma ihusse naelad kannatad ise ja nutad taga oma kaduvat mina ning lõpuks suredki lunastuseks omaenese pattude eest aga yles äratamas pole kedagi

Toivo
Raidmets.
TOOL.
Tsingitud
teras,
saarepuu,
prenks.
1989.
Tii
Veermäe
foto.

**Toivo
Raidmets.
TOOL.**
Tsingitud
teras,
lakitud
kuusepuit.
1989.
Tiit
Veermäe
foto.

tõesti odysseus sa ei taibanud paljutki nende yksluisete aastate vältel mil marssisid tundmatu trooja teedel haige meel ent hulkumas lõputud odysseiat miks sa ytlesid ära sellest hella hingega seatalitajast keda enam ja enam oled hakanud pidama kirkeks miks tegid linnajuttudega pimedaks niigi yhesilmse lambakarjuse ja pagesid maalt mis osutus arkaadiaks ehk pidanuksid kuulda võtma võõbatud ja väljamaistes sulgedes sireenide kutset ning uppuma ahvatlevasse allmaailma aga olgu nyd on see ykspuha su penelope ei tunne sind enam sa helistad ta ukse taga kaua kella ent tuba on puupysti täis puust voolitud kylalisi ja sinu jaoks ei ole enam ruumi ning sa ei jaksa nendega võidelda jah sul pole isegi poega kes tunneks sus ära isa lahkunu aastate eest sul pole enam penelopet kes kunagi aknal ootas on ainult sigaretid ja pooltyhi veiniklaas mille põhjani ryypad ning juba homme lähed ostma odekolonni tõesti odysseus ma ei tea kuhu on maetud su hing ära kysi

POMPEI VIIMANE ÕHTU

Sa enam ei liigu läbi mu elust
ja uneski kohtan Sind möödaminnes
täna ytlen Sinust lahti

mu nikotiinist kollased sõrmed värisevad klaasil lä-
bi sinise vine

näen unele valmistuvat linna loojang
kustutab foorid ja vaikus laskub
tänavaille vulkaan

me jalge all on vagusi

Su liigutused libisevad läbi toa
Su sõnad värelevad seinal
viimaste kiirtena tahtmata kustuda
mu meel valutab

kuskilt tuleb unine udu ja vallutab linna voodite
nagin summutab

armastuse surmaeelse karje sünnitus-
majas nutavad imikud hirmust
algava elu ees rohe-

lised taksosilmad töötavad pääsemist myyride taha

Su puudutuste tulehaavad on minus alles
lubadused Su huulilt tahaksid elada
aga keegi ytles neist lahti

koer ulub õues ja vaikib kellegi visatud kivist la-
ternad noogutavad

kylmalt raadio kõhatab kylalisena
ja ytleb tänane öö pompeis tuleb
vaikne ja pilvitu

vulkaani pole magajate meeles

uni tuleb kui lunastus ma näen Sind
ja ma näen Sind ma näen Sind

TAAGO TAGASOO

Melampyrum nemorosum

Mets on alistunud liiga vara
Liiga kiirelt tõuseb kopitanud hõngu
Enne aega taevas halle pilvi hangub
Vihm on tulnud, mets vaid nutab aralt

Pole rammu enam okste soontes
Kõdu jaksab ainult heietada olnust
Langend haaba näed kui helehalli koolnut
Kes siis võitleb, ikka imet lootes?

Seened küüditamist oot'vad korvi
Allaheitnult tilgub langetatud kübar
Võsa hõrenenud meelekõhti sügab
Kes siis trotsib, andes erksat värvi?

Härghein seisab aga keset hala
Paruk kollasena sinikraest vaid lehvub
Uhke ellujäänud marssal kes ei ehmu
Ja ta ütleb: Ma ei lähe sala
Tulemässu kõigil puudel süütan
Ja nii ennast surisärki rüütan!

Jaan Tättele

Neidsamu lilli siduda saab teisiti
Teistmoodi sõlmega või teine olgu pael
Ja päikse igapäise lahkumise noot
On teisiti. Ja kummardaja kael.

Neidsamu vihmapiisku igaüks meist joob
Kes lombis ujudes, kes süües sidrunit
Algaine lahustub ja jälle kokku saab
ja pole käsku, valju valemit

Seesama kevad tuleb jälle teisiti
Teistmoodi teda suudelnud on talv
Saab ilu võtit uue käega seada
Ja vabaneb uus sidemete tulv

Toivo
Raidmets.
TOOL.
«Soolikas-
kolmjalg.»
Tsingitud
teras,
kunstkarakul.
1989.
Tiit
Veermäe
foto.

Toivo Raidmets.
TOOL.
Lakitud
kuusepuit,
tsingitud
teras.
1989.
Tiit
Veermäe
foto.

VARAHOMMIK. Veel on tuua
Päiksealtarile omi sõnu.

Olen valmis. Tahan luua
Enne vihmatrummeldavat kõmu.

Olen valmis. Suudan kanda
Päeva hädaoru pilved.

Veri tormab. Kes saab püüda?

Luua läbitungimatut ilmet

Minu näole. Mis on värske,

Ära tehtud öisest kastest.

Olen valmis. Ootan käske,

Kuulelikem Päikse lastest.

KRISTA KODRES

TOIVO RAIDMETS: ASJADE KUMMALINE MAAILM

Disainibuum on oluliselt kujundanud 20. sajandi ilmet. Demokraatia ja tehnoloogia areng nõudsid ning löid võimalused esemelise keskkonna plahvatuslikuks edenemiseks. «De Stijli» ja «Bauhausi» algatus pani juba 1930. aastail ilusama ja parema eseme pärast võitlema kogu lääne tööstuse. Standardiseerimine lubas toota üha rohkem ja odavamalt. Tüdimus massidisainist ei saanud jääda tulemata. Ja nii tekkis juba 1960. aastatel selle kõrvale suund, mille kõige üldisem nimeetus on *art-disain*, kujunduskunst, milles on oluline kunsti aspekt. 1980. aastateks oli see suund end ühiskondlikul tasandil üha enam teadvustanud: Tüdimus massidisainist ühelt poolt ja teiselt poolt postindustriaalse ühiskonna majanduslikud võimalused maksta kinni ka hulgitoodangust erinev, standardiseerimata vormiga ese ning selle looja garanteerisid alternatiivse kujunduskunsti õitsengu. *Art-disaini* väljendusvahendid, tema kunstikeel on tugevasti mõjustatud *ready-made*'ist ning 1960. aastate uusrealismist.

Meie olukord on kujunenud muidugi veidi teistsuguseks. Reaalsele disainile on puudunud sotsiaalne tellimus ning meie majanduses pole hoobasid, mis sunniksid tootjat massidisainigi edendamiseks selle kaasajast keerulisel tehnoloogilisel tasemel. Seetõttu võime meil rääkida põhiliselt di-

sainikallakulisest näitusetevõimusest, millele panid alguse «Ruumi ja vormi» näitused. Eksponeerimisvõimalus on stimuleerinud kujunduskunstnikke oma ideid materjalise realiseerima, pakkunud arenguvõimaluse, millel aga ulatuslikum tagasiside keskkonnaga on puudunud.

Toivo Raidmetsa senist loomingulist biograafiat võib pidada tema erialale tüüpiliseks: enne kõrgkooli lühiajaline töötamine «Standardis», pärast studiumi lõpetamist ruumi- ja mööblukujunduse kateedris suunamine Tartu Mööblikominaati. Mõned sealsed tööaastad polnud muidugi eriti resultatiivsed, sest kombinat ei jõudnud Raidmetsa lennukatele fantaasiatele järele, Raidmetsa järele ei kohanenud masstootmise piiratud võimalustega. Alates 1987. aastast töö «Arsis», kus ta tegeleb unikaalmööbli loomisega, kujundab näitusi. See on tõepoolest iseloomulik esemekujundaja teenistuskäik. Täna on tootmisest lahkunud peaaegu kõik, kel on olnud tahtmist end realiseerida, endale erialal nime saada. Kes on lahkunud «Arsi», kes õppejõuks Kunstiülikooli. Vähesed jäänutel (Tõnu Veimer, Katrin Soans, Helle Kull ja veel mõni) peavad olema head närvid, sest oma töö tulemust — reaalselt eset — näevad nad aastate pärast, ja hea kui näevad, sest sageli jäävad projekteeritud

asjad eksperimentaaltehhi tasemele, st on samavõrd unikaalsed kui arslaste näituse-eksponaadid.

Raidmets on oma tööstusdisaineri-minevikust lahti ütelnud. Temast on saanud avalikult näitusekunstnik, ja sellisena on ta süm-paatne. Ta loob teadlikult elitaarset kujunduskunsti, mille sisu ja vorm pole disaini-, vaid kunstikesksed. Seetõttu ei saa tõsiselt võtta siin-seal kuulnud repliike tema kujundatud esemete kohta: see on ju ebaproportsionaalne, siin ei saa ju istuda. Ega ei peagi saama. Sest funktsionaalsus on vaid üks Raidmetsa asjade aspekt.

Potentsiaalse kasutatavuse kõrval on Raidmetsa loomingule olemuslik ka kujundlikkus ja selle kaudu assotsiatiivsus, mõnikord ka kontseptuaalsus. Sest «Kasekese»-lauad kujutavad ju tõepoolest kaski. Muidugi lisandub siia ka pilav alltekst — vene mets — vene kits — kits üldse jne. Sama vormi, ent võrguga kaetud mustade jalgadega lauad viivad mõtte elegantsele kurtisaanile. Telliseinaline riul — punane, valge vuugimaalinguga — on vaimuka alltekstiga, pilades vaimuse imitatsiooni. Veel teisi näiteid: raud-tool-masin, tank, järid-viburlased, «Ruumi ja vormi 5» toolid — linnud. See Raidmetsa esemete teine plaan on vähemasti minu jaoks väga irooniline ja irriteeriv, suhtumist väljendav.

Vorm on niisiis vaieldamatult tähtsam kui funktsioon. Kuidas Raidmets oma vorme loob? Ta ei loogi neid päris ise, vaid pigem seisneb tema loominguprotsess juba tuntud-olemasolevate (olnud) vormide isikupärasest trakteeringus, vajaduse korral ka otsesest tsiteerimisest. Nii tunneme «Kasekese»-laua juures kohe ära rokokoomööblile tüüpilise jalakuju, raud-toolis on tubli annus rietvedilikkust, viimastes tšödes on aimatavad 1950. aastate kujunduskunsti mõjud. Meelsasti kasutab Raidmets ka n.ö arhetüüpseid, ülimalt lihtsaid, primitiivkultuuris hõngulisi vorme.

Teisisõnu — Raidmets manipuleerib vormiga saavutamaks esemele seda visuaal-assotsiatiivset mõju, mis talle parajasti meeldib. Pierre Restany on taolist meetodit nimeetanud ka 80. aastate mehhaaniliseks manerismiks, loodud esemeid — poolkunstiteoseid-pooltarbeesemeid — «pluss-esemeteks».

«Pluss-esemeteks» oluliseks omaduseks on tarve ümbritsevaga aktiivselt suhelda. See on omane ka Raidmetsa loomingule, kusjuures kommunikatsioon ei toimu mitte ainult kujundi tasandil, vaid selles osalevad ka valitud materjalid. Need on tuttavad, tavalisedki — puu, raud, klaas, karusnahk. Ebatavalisteks muutuvad nad aga traditsioonilise disaini põhimaterjalide — nikli, kroomnaha, plas-

tiku foonil. Puudub ka perfektne viimistlus, eelistatud on triviaalne värvimine või siis hoopis viimistlemata jätmine. Erandiks on raud, mida on lastud anodeerida, see menetlus aga jätab lõppkokkuvõttes sama viimistlematus-eefekti, sest anodeerimisel tekkinud tuhm-laiguline pind ei mõju korrektsena. Taolise materjalikäsitluse tõttu omandavad Raidmetsa esemed kummalisel kombel mingi nostalgilise meeleolu, mis eksisteerib olene-mata vormilisest lõõvusest.

Sellistena — suhtlevaina, materjaliehitajana, osalt masinal, osalt käitsi valmistatuna — esindavad Raidmetsa asjad postmodernismi üht olulisemat ruumikunsti suunda, nn uusmaterialismi (*new materialism*), mida on nimetatud ka «postmodernistlikuks industrialiseks elegantiks» (*postmodern industrial posh*) või lihtsalt *high touch*'iks. Viimase määratluse sisu avab John Naisbitt (*Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*, 1982): «Alati, kui uus tehnoloogia ühiskonnas levib, peab see tasakaalustama inimliku vastutusega — see on tundlik puudutus (*high touch*). Mida enam on *high tech*'i, seda enam peab olema *high touch*'is». Ehk: tasakaalustamaks inimest ka tema igapäevaelus üha enam ümbritsevat tehnoloogilist keskkonda — komputreid, eskalaatoreid, kodumasinaid — vajatakse vahetut inimlikku puudutust, igale mõistetavat ja silmaga nähtavat. Kõige muu hulgas peavad individualiseeritud olema ka esemed, mida kasutame. Selline on uusmaterialismi seletav filosoofia.

Raidmetsa ilmselge mittekuulumine kõrgtehnoloogilisse maailma võib tekitada küsimuse — mis temal kõige sellega pistmist on. On-on, siiski. Ka meil on oma massidisain, mis märgina, tendentsina funktsioneerib meie teadvuses samuti nagu lääne kõrgtehnoloogiline massidisain seal. Kunstniku ei saa see mitte häirida. Teisalt võivad Raidmetsa kohati irvitavadi esemed olla protestiks ka kogu selle maailmapildi vastu, mille ideaalset ja harmoonilist eksistentsi tema põlvkonnale selle kujunemisaastail on jutlustatud. Kitsamalt, Raidmetsale endale võib-olla olulisemalt, on see aga protest modernistliku ideaali vastu; «vorm kasvab välja funktsioonist»-postulaadi vastu, ka näilise disainitsemise vastu, mida meil nii sageli kohtab. Alternatiivide otsing on sisemine vajadus, isegi siis, kui seda tehakse postmodernistlike, s. o sisuliselt konservatiivsete vahenditega. Sest mida muud kui konservatiivsust, alahoidlikkust tähendavad end tehnoloogilisele progressile vastandamine, tuntud vormide ja materjalide (need materjalid on v e e l kättesaadavad) kasutamine ja käsitöönduslik valmistusviis. Kohalikus kontekstis võib aga

Raidmetsas sellest hoolimata näha ka avangardisti, kuivõrd tema läbimurre kujunenud mõttestampidest on totaalne ja veenev, meie endi visuaalseid kunste rikastav.

Kasutuspotentsiaaliga eseme ja kunsti vahel balansseerivana on Raidmets mõnikord otsustanud ka ainult kunsti kasuks. Eseme konkreetsusega seotud kahe mõttelisusest vabana on ta loonud ka objektkunsti teoseid, millest «Põlev puu» (1987) ja «Raudaed» (koos Jaak Arroga 1988) jäävad kindlasti Eesti 80. aastate kunstist sõelale. Neis — ja tagasihoidlikumas kolmandas, «Neonredelis» (1987) — näeme sedavõrd heatasemelist kontseptualistlikkust ja idee esitamist optimaalses minimalistlikus vormis, et paneb lausa imestama, miks möödunud 1989. a selles suunas viljatuks jäi. Side Raidmetsa eseme-kunstiga on aga neis samuti olemas, ka siin on ju oluliseks küsimuseks materjalide ja vormi kooslusvõimalikkused, ka siin on probleem arhetüüpsete kujundite esitamises.

Samavõrra on eelnevaga seotud Toivo Raidmetsa näitusekujundused. Hüljates meil paar aastakümnet prevaleerinud ruumi struktuuralse, korduva rütmiga liigendamise printsiibid, on Raidmets loonud dünaamilist, õhurikast, väheste, kuid täpselt paigutatud kontrapunktidega ruumi. Selleks kasutatud võttestik on jällegi lai, alates arhitektoonilisest läbi mitme ruumi ulatuvast rippuvast diagonaaltalast «Acta'87»-l, ruumi transformeerivast peegelpodiumist Vilniuse näitusel (1987), looklevast traatvõrgust vabariiklikul noortenäitusel (1988) ja lõpetades

absurdsete mustade täispuhutud «sammaste-ga» «Ruum ja vorm 5»-l. Ebaharilikul materjalil ja elementide absoluutselt ebaloogilisel (reeglina asümmeetrilisel) paigutusel on olnud ruumi kummastav funktsioon. Ruumipilt justkui nihestub, sellesse ilmub ka teatav annus teatraalsust, kuid alati on kohal ka olemasolevad neli seinu. Totaalset ümberkujundust pole, on vaid viitamine võimalikele muutustele.

Näitusekujundused viivad mõtte interjööri-ridele, mida Raidmets veel kujundanud ei ole. Või siiski, ainsast ja varasest — ateljeeru-ruumist Tartu Mööblikombinaadis (1986) — mäletan valgeks võõbatud seinu, elektrisiniseks värvitud raudtreppi, WC-s olid peegelseinad ja -lagi. Fakt on, et siit saaks edasi mõelda. Sama selge on, et ruumiga manipuleerimiseks vajab Raidmets tõepoolest r u u m i, õhku, kõrgust ja laiust. Ideaalne oleks tühi, otstarbetu ruum . . .

Raidmetsa tulevikustsenaariumi autoriks on aga kahtlemata ta ise. Ruumikujundajana (s. o suuremal või vähemal määral rakendus-kunstnikuna) hakkavad tema valikuid edaspidi mõjustama nii reaalsed olud siinsamas kui ka stiili- ja moevõnked maailmataides. Näib aga, et olulisima valiku — mängu kasuks — on ta endas juba teinud.

Ja kui üldse veel midagi lõpetuseks lisada, siis lootuse, et tulevikus saame endale lubada ka keskkonda selle kõigil tasandil elamisväärsemaks ja esteetilisemaks muutvaid disainereid. Mängurite kõrval, tõenäoliselt ka nendega koos, on paljudi võimalik.

IVAR GRÜNTHAL

ROMAANIUUEENDUSEST

Bernard Kangro väitis 1954: — Nüüd tagantjärei vabariigiaegseid eesti romaane üle lugedes me ei saa lahti tõdemisest, kui palju on eesti romaani tase, eriti paguluses, tema paremiku ulatuses tõusnud.

Viisteist aastat varem oli sama Kangro, tookord noor ja hakkaja kirjandusteadlane, nentind 1939. a proosat üle vaadates, et eesti romaan venib nagu pikk ja hall villane sukk.

Kas Kangro järeldused peavad ikka veel paika? Mina küll nii ei arva. Oletan, et kriitik, töödeldes oma doktoriväitekirja jaoks ammandet allikaid eesti romaani ajaloost, oli leidnud, et žanri areng ei vastand ootustele. Ometi ilmus Vabariigi videvikul rida romaane, mida peaks uuesti lugema, et kadund maailma tundma õppida. Autorid tähestiku järjekorras, meenuvad Hindrey *Ja ilma ja inimesi...*, Hindi *Tulemees*, Kippeli *Jüriöö*, Erni Krusteni *Org Mägedi armastus*, Pedro Krusteni *Kalle Jaanuse kätemaks*, Kärneri *Öösiti kumavad linnad*, Metsanurga *Tuli tuha all*, Mälgu *Kivid tules*, Parijõe *Kylbuld Atlandile*, Raudsepp-Nurme *Kentaurid*, Semperi *Kivi kivi pääle*, samal aastal surnud Helga Sillaotsa *Karjäär* ja *Tee viib järvele*, A. H. Tammsaare *Põrgupõhja uus vanapagan*.

Kangro aastaülevaates täheldet lõtvust ja venivust võiks kohaldada nimistust luudetud Lutsu ja Rohu proosale, kes mõlemad 1939. a kahe nigela teosega trükist tulid.

Eesti romaaniuueenduse viie viimase aastakümne algust tähistab vanapagana-müüdist irduv allegooria hea ja kurja olemusest. Tammsaare vaimusele omane nimemõtetelisu vasturääkivustega ja paradoksidega paaris manatakse uuesti esile K. Ristikivi *Hingede öös*.

Meie, kes me oleskleme järelejaloosil ajal ideoloogiate kalmistul, peame kirjaniku püstitatud surnud mehe maja lammutades nägema kaugel kodu kasvamas. Ristikivi vaimusilm eksles Kafka *Lossi* ja *Protsessi* ning A. H. T. *Põrgupõhja* vahel. Tammsaare esteetika aluseks oli eetika. Loomingu käänukohtadel lähenes A. H. T. Dostojevskile ja võõrdus Nietzsche. Matsi ja vurle vahekord iseseisvund väikeriigis jookseb puntrasse kui surmasõlm. Ristikivi loov üksindus võõrsil kujuneb 65 minuti vältel,

mis *Hingede öö* kestab, pahaennustavaks unenäoks Öhtumaa hävingust.

Artikli alguses osundet B. Kangro sõnad kehtivad pagulaskirjanduse esimese aastakümne aadressil romaaniuueenduslikus tähenduses ainult *Hingede öö* suhtes. Pärast-sõjaaegse eesti romaani paremiku kuuluvad sellest kümnendist veel Gailiti ja Uibopuu mereainelised teosed. Esimese järelekspressionistlik *Üle rahutu vee* ja teise katastroofi suubuv *Neli tuld*.

Kõneväärt on veel Talve *Maja lumes*, allpealkirjaga *Teema variatsioonidega*. Teose allegooriline raamistus meenutab H. Raudsepa satiiri *Vaheliku vapustused*, mis esietendus Saksa okupatsiooni-ajal ja Draamateatri mängukavast kärvesti maha võeti.

Ei Gailiti ega Uibopuu, rääkimata Talvest, ei küüni allegooriliselt pingestet proosa tippudeni, mille eelkäijad on Melville'i *Moby Dick* ja Conradi *Pimeduse süda*, Uibopuu episoodilist mereromaani lugedes meenuvad Tammlaane näidendid ja Hindi *Trimmer*.

Kangro enese viis esimest paguluses ilmunud romaani korrutatavad vana ja eiravad uut. Kriitiku taunitud maavillasesse sukka kootakse üksikud sinised lõngad. Nood leheküljed, mis kujutavad tõsielu ja ulma viiras-tuslikku piirimaad osutavad vaimusugulust Tuglase tõe ja kujutluse maagilise sulamiga, Hindrey ja Tammsaare mõistukõnelise psühholingvistikaga. A. H. T. *Põrgupõhjust* on Kangro võtnud moto romaanile *Taeva võt-med*: — Inimese hing on ju südames, mitte peas, tohtrihärra, sest südames on veri ja vere sees hing.

Kiindumus kodupinda, unes ja ilmsi, kestab Kangro proosas kauem kui luules. M. Proust kirjutab *Kadunud aja otsingu* V köites *Soodom ja Gomorra*: — Meil on teadmisi ainult sellest, mida oleme sunnitud mõttes uuesti looma, sellest, mis on argielu all peidus.

Mälu muundumine kirjasõnaks, elamuse tõlgendus kogemuse abil, tingivad loomingi subjektiivse sihiasetuse ka siis, kui eesmärgiks on tõde ja õigus. Sügavuti sündind romaaniuueenduse käilakujudest on J. Joyce, F. Kafka, Th. Mann, R. Musil nood, kes Prousti kõrval evivad maailmakirjanduslikku tähendust. Manni on nii enne kui pärast II

ilmasõda eestindet. Romaanitehnilisi pidepunkte saksa meistriga esineb Ristikivil ja isegi Jaan Krossil. Võrreldgem *Doktor Faustust Keisri hulluga* ja monograafilist *Lotte Weimaris Professor Martensi ärasõiduga*. Pagulaskirjanikest sõnastas A. Viirlaid *Hingede ööd* lõpetava *Seitse tunnistaajat* parafraasina *Seitse kohtupäeva*, mida I. Laaban pilas lõõtsutavaks tondirongiks.

Tiit Hennoste olevat kurnud Tartu kirjanduspäevadel '88: — Meie siin ei tea väliseesti autoritest õieti mitte midagi. Nad on meile võõrad. Ja meie ei tea kuigivõrd sellest, missugused on need reaalsed mõjurid, mis neid vormisid.

Seda Hennoste ei võinudki teada, et Kangro ja Ristikivi olid aegsasti süvenenud romaaniuuringusse, mis neil rootsi keeles olid käeulatuses. Nimetaksin neist võimalikest lähetest Lundi kirjandusteaduse professori Staffan Björcki *Romanens formvärld* (Romaani vormimaailm) 1953, kirjanikkriitikute Lars Gustafssoni ja Lars Bäckströmi *Nio brev om romanen* (Üheksa kirja romaani) 1961. Kangro ja Ristikivi romaaniiteemaline kirjavahetus alustas ilmumist *Tulimulla* veergudel 1966. Pärast kaasautori surma toimetas Kangro korrespondentsi raamatu kujul trükki (1985).

Samal aastal ilmusid Tallinnas E. Nirgi *Avardumine* ja P. Liase *Eesti nõukogude romaan*. Nirgi areng süngemal seisakujal rahvusvahelise mainega esseistiks väärrib tähelepanu. Sula aegu viiekümnendate II poolel, kui uuendusulja pagulaskirjanduse tõrvamine hoogu võttis, tegeles noor kirjandusteadlane parteiilnist kinnipidava päevaarvustuse kõrval, kus ka isepäisema luule narritamisel oli oma koht, ärkusaegsete kirjameeste uurimisega. Paradigmade vahetus Nirgi kriitilises olemuses on vist pärit 60ndatest, kui ta E. Sõgla järelvalvel asus EKA ja EKBLi kaastoiمةtajaks. Muutus on juba märgatav III fennougristide kongressis ja välispublikule määrat ülevaates *Estonian Literature* (1970). Nirgi redigeerit EKBLi käsikirjast luutis Sõgel enne trükkimist enamiku ulgüest autõrest. Nirgi väitekirjale Kreutzwaldist (1968) anti kolm aastat hiljem filoloogiadoktori kraad. Teadlane lahkus talle kitsaks jäänud KKlst ja tegutses viljaka eraõpetlasena Saartel.

Nirgi algatusel on Eestis võtnud maad *Hingede öö* eelarvamusteta lahtimõtestamine. Teenäitajaks essele omases intuiivses laadis kirja pandud. *Elupagulase vaev ja olemise apooriad*. *Hingede öö kui seisukohavõtt ja sõnum*. (*Keel ja Kirjandus* 1985, nr 6). Nirgil olevat valminud põhjalik monograafia Ristikivist. A. Mägi samateemaline lühimonograafia ilmumisaas-

taga 1962 hõlmab Ristikivi maise loomematka esimest poolt. *Hingede öö* kohta osundab Mägi A. Orase arvustusest, et autor on valind mitmeti Kafkat meenutava luupainaja-romaaniga, kuhu on sadestund omapärast poolallegoorilist unenäovisiooni.

K. R. 75. sünniaastapäevale pühendat konverentsilt Tallinnas 3.—4. XII 87 väärivad esiletõstmist mitmed *HÖ* uued analüüsid. Teadmiste vaegust teoste sünnivaludest ja kirjaniku isikust võib korvata struktuuri dekonstruktsioon, sõnakunsti semiootiline algosadeks lahutamine, läbitungimine sümbolite linikust. Konverentsi rotaprindis leiab just T. Hennoste tekstoloogiliselt tasandilt lähtudes: — Ristikivile ja tema *HÖ*-le passib baroki tunnusterida oma dialoogilisuse, emblemaatilisuse ja retoorilisusega, mis toetub antinoomiasuhetele, tunduvalt paremini kui modernism. J. Undusk, kes on kodunend M. Bahtini laiahaardelises romaanioteoorias, pealkirjastab oma ulatusliku vaatluse: *Rüütel, humanist ja eksistentialist*. Undusk võtab kokku: — On selge, et ristikiivilik romaani kuulub ühe viljastava võimalusena moodsa romaani konteksti. Ei Hennoste, Undusk ega *Sümbolist eetikani* kirja pannud Reet Neithal ei maini kasutat kirjanduse loetusel E. Nirgi teedrajavat esseed, kus *HÖ* kohta seisab: — Romaani tugevus on kunstilises mõttes just selles arenduslikus eripäras, näiliselt reaalsete seikade ja situatsioonide tavatus seostamises, loogilise ja seletamatu, olmelise ja irreaalse kummastavas kokkupanu.

Pärt Lias, Nirgi kõrval silmapaistvaim romaanioteoretik, on teisel ütelnud: — *HÖ*, Ristikivi sõnusti reisirikjeldus, mille teekond sünnib väga piiratud alal, on puhtakujulise traditsioonilise romaani antipood, selle negatsioon ehk moodne romaan.

Tõdedes, et Ristikivi romaaniuueendusslikku tähtteost pole siamaani Eestis uuesti trükitud, ei ole ka teiste modernismi eesrindlaste lugu palju paremini käind, erandiks mõningal määral Th. Mann. Eesti keeles on ilmunud välisautorite peateostest F. Kafka *Protsess* ja M. Prousti *Kadunud aja otsingul* algusosad, paar Joyce'i ja Musili esimest katsetust.

A. Gide, kes soovitas Prousti *Kadunud aega* mitte välja anda ja esitas nn puhta romaani teooria, oli ehk tänu Semperi uurimusele prantslase stiili struktuurist B. Kangrole teada, kui too 1958 avaldas Lundis *Jäälätted*, alustades oma kuueköiteliseks kujunenud Tartu-romaanide sarja. Kangro pealiiniks on psühholoogiline realism. Tõsielu piirides paistab jutukangas läbi. Intrigide sõlmumine ja harutamine on juhuse kaup. Tsükli sihiks on siiski argielu vaga viletsuse

kummutamine müütiliste olevuste ja ulmade abil. Tabamata ime meeoleolu, mille märksõnaks nostalgia, kinnitab kadund aja taasleidu. *Hingede öös* viirastuvale elu tõe ja elu vahel pöörlevale neelukohale jõuab Kangro 70ndate alguses loodud Joonatanitrioloogias. Kirjavahetajate romaaniuudendlikud teed kohtuvad udutihedas irreaalsuses. Mõlema kirjaniku loomeühtsust kinnitab üksijäänud Kangro naasmine ajaloolise romaani juurde, seekord varajasema keskaega, teostes *Kuus päeva* ja *Seitsmes päev*.

Kes veel? Tähelepanuvääriv teos omaduseta inimese Siimon Holmi juurdumata elust allegoorilises romaanižanris on Ilmar Jaksi *Eikellegi maa* (1963). M. Bahtini uuringuis rakendat kronotoopi ja narrimängu koreograafiat on eesti autor *sui generis* käivitand. Vanameister Karl Rumori hiljaaegu ka kodumaal ilmutatud *Kruttsifiks* (1969), see surmatants eluveidruse näitelaval, kihutab üles lugejatki, kelle teadmised karnevalikultuurist piirduvad M. Camusi filmiga *Orfeu Negro*. Samas lugejat sõnadena tagasundivas laadis on meeles püsind Arvo Mäe ingmarbergmanlikku ekspressiivsust Musta Katku kujutamisel meenutatav *Tants hämarusse*.

Eelmainit autoreist märksa noorem Peeter Puide on rootsi-eesti kirjanik, kelle viiekihiline esikromaan *Till Bajkal, inte längr* (1983) stiilisegude ja spiraalikujujulise struktuuriga tungleb postmodernismi. Siinnime tamata jäänd pagulaskirjanikud ei ole just romaaniuudendusega silma paistnud.

Romaaniteooria võimalused, mida Kangro ja Ristikivi oma kirjavahetuses ja teostes rakendasid, jäid kauaks n. eesti pseudo-sotsialistliku realismi käibetõdesid nämmütavale publitsistikale vaenulikuks nähtuseks. 60ndate poolsula aegu ilmusid siiski kodumaal järeltrükid Ristikivi antiutoopiast *Imede saar* ja ajaloolisest fuugast *Rõõmulaul*. K. Ristikivi Tallinna juubelikongverentsi järeлкajas mainib *Sirbis* ja *Vasaras* Mall Jõgi: — Vähemalt valdav enamus meist tunneb ju ka kogu Karl Ristikivi loomingut siiski üsna vähe ja äärmiselt juhuslikult. Kust me peaksime seda tundma? Mõnest kellegi käest althõlma saadud ja päevaks või paariks lugeda antud raamatust? (11. XII 87) Kangro proosa sulustati aastakümneiks erihoidu.

Võib-olla tänu *Loomingu Raamatukogu* operatiivsele tegevusele väliskirjanduse eestindamisel pöördusid Maarjamaalgi loome tuuled vesikaarde. Kõrvuti kassetipõlvkonnaga kerkisid esile noored prosaistid: A. Beekman, M. Traat, M. Unt, A. Valton, E. Vetemaa. Esimese äärelinlik realism Tallinna perifeerias, nagu see avaldub

Mirjami-trioloogias, käsitelles Vabariigi loojakut ja koloniaalvõimude vahetust varaküpse, õigupoolest enneaegu vananend lapse vaatevinklist, ilma et vanemaid autoreid lapsekingadesse surunud ettehoolduslik tendents eriti silma torkaks.

Andekalt alustand viisikust eraldub A. Beekman peaeгу kohe kui kollektiivse alateadvuse valgete laikude kaardistaja. Puudulik sõnavara ja stiilibastused lähendavad tema kirjanikutöö algust pagulasautori Asta Villmanni pentalogiale *Peotäis tuhka, teine mulda*.

E. Vetemaa neli esimest lühiromaani mõjuvad tagantjäregi uuenduslikult nii vormilt kui sisult. M. Undi ehtne miividus, hiljem aldis välismõjudele, alles otsib tuge elu mõttetuses. Taandades realismi allegooria arvel maabub Unt Kafkat ja Beckettit meenutavas lühiromaanis *Mõrv hotellis* (1969). Tollel kümnendil romantilise irooniaga sündinud lühiproosaga silma paistnud A. Valtoni aasta varem romaaniuudenduseks kirja pandud kollaaž *Rauakolina etüüdid*, viimistletud 1977, on poetet kogumikku *Rännak giidi saatel* (1988). Mats Traat, kes rööbiti proosaga luuletab, jõuab poliifoonilise romaani juurde alles 80ndail. Traadi *Karukell, kurvameelsuse rohi* läheb muinasaja tasandil signaalsubstantsile nagu Ain Kalmuse romaani *Jumalad lahkuvad maalt ja Toone tuuled üle maa*. Kuskilt lõpmatusest irduvad L. Mere hiigel-esseed *Hõbevalge* teemadel on peatükki omanette. Nõnde erakordsus uuendab meie *eeplik* enam kui J. Krossi keevallikalt vahu riisuvad ajaloolised romaanid. Krossi tähendust nurkasurutud kodumaal alahindamata ei pääse kuidagi mööda kadunud aegu kaasaega heistand pagulasautoreist nagu G. Helbemäe, K. Ristikivi ja H. Salu.

60ndail süüdistati Unti kutsika künismis, Vetemaad nõukogude tegelikkuse mustamises ja Valtonit eksistentsialismis. Samal ajal süvenes sotsialistliku realismi piirikupsaid nihutada katsund keskikka jõudnud kirjarahvas loominguline kriis.

Rängaks hoobiks n. eesti kirjanduselule 70ndate alguses oli Sirge, Smuuli ja Tuglase varisemine Manalasse.

Pagulaskirjanduse elujõud oli siis veel nii suur, et ka noorte autorite esiletõus kodumaal ei jäänd kahe silma vahele. Ent nende katseid romaani uuendada käsitati enamasti kohaliku olme kriitikana. Võõrsil enam vähem ühtaegu kodumaise viisikuga alustand naisautorid Helga Nõu ja Elin Toona on moodsema elutunnetuse käsilased. H. Nõu mõttemaailma seob Undiga erootiline kitsikus. I. Jaksi ja A. Valtoni ühenduslülilik on universaalne iroonia. Kangro ja Ristikivi

vaimseks ahelaks on nostalgia. A. Beekmani romaanikonstruktsioonid piirduvad sageli vammiga nagu vimma täis alusmüüri. Poolleijäänid eramu tellinguil turnivad väikesed inimesed, keda imaginaarne salakeskus tõmbab traadist ja tillist.* Tegija ise vilksatab romaanidesse pikitud esseismides *Viinakuus* ja *Peavarjus*. Mikroskoopiline ehtsus selles jahedas kirjanikunatuuris kõrgub ilmutusraamatulikuks *Vabajooksu* selvevanglas. Vettea sateerid, näidendid ja publikut pärakarva silivat publitsistlik proosa on seisakuaja näomoonutused, mis eiravad lühiromaanide uut vaimsust. A. Valtoni *Tee lõpmatuse teise otsa* on võimas allegooria, kus Tšingis-khaani vägivald ja julmus ning Chang Chuni rahu ja kõrge mõte on nagu surnud ja surematud vastandet ja ajalooline tõde küsimärgistat. — Kõik kaob ja jääb. Kõik muutub ja püsib. (A. Valton, 1978.) 80ndail küünitab väsimatu Valton endiselt müütide kuldset oksa *Põhjaneela paines* ja *Arvid Silberi maailmareisis* (1984).

Ka M. Unt on üritand nähtamatut nähtavaks teha. Kas siis oherdiga läbi seinte nagu *Sügisballis* või sümboolseis romanssides *Tühirand* ja *Kuuvarjutus*. Psühhograafilist tehnikat paistab Unt olevat õppind V. Vahingult, kelle minakesked keerutused tihenevad misantroopiaks M. Kõivuga kahasse kirjutet antiromaanis *Endspiel. Laskumine orgu* (1988). B. Kangrole kohati omane, maagilist realismi seirata üritand Mari Saat on 80ndail leidnud paarilise Aivo Lõhmuse esikromaanis *Alla*

orgu ja üle jõe (1988). Eriti selle Tartu minevikku ja olevikku ristava teose avapeatükk Toome varemetes on haraline, rakedades M. Butori ja C. Simoni esseistikat prantsuse uue romaani taustast. E. Toona on leidnud, et tema Saksa põgenike-laagris võrsuv tüdrukuke evib sugulusjoooni Viivi Luige *Seitsmenda rahukevade* minajutus-tajaga. Luige ilustamata lugu meenutab mulle küll rohkem rootsi töölisautori Moa Martinsoni eneseeluloolist sarja kuningriigi proletariaadist. Võib-olla sellepärast, et rootsi raadios 1989 eestlanna ja rootslanna tõid peatükkide kaupa üksteise järgi esitati.

Pagulaskirjandus on teel ajalukku. Eesti romaaniuendus 90ndail seisab enne teisi Ülo Mattheuse ja Ene Mihkelsoni kätes. Mõlemas kirjanikus on idanend Paul Klee tõetera, et loova isiksuse peamine siht on nähtamatu nähtavaks tegemine.

Göteborgis, 1. jaanuaril 1990

• Ivar Grünthal (sünd. 8. VI 1924 Tartus) — kuue luuletuskogu, kahe värssromaan, paljude esseede, arvustuste, luuletõlgete jne autor. 1944. aastast elab Rootsis. Elukutselt arst. Oli ajakirja «Mana» asutajaid ja peatoimetaja 1958–64.

«Loomingus» (1989, nr 5) I. G. elu ja tegevust tutvustades nimetab M. Orav ta kirjanduskriitilist toodangut erudeeritaks ja julgelt hinnanguliseks. Sealsamas ta luulest õeldu: «troopide maskuliinne jõulisus», «hävingukartmatu süüja vormiriski harrastus» — näib iseloomustavat ka I. G. kirjanduskriitilist stiili. K. P.

MAIRE JAANUS

MODERNISM EESTIS: MATI UNDI PROOSA

Minu esialgseks kavatsuseks oli vaadelda, kas Mati Undi modernism, tänu autori teistsugustele riiklikele ja sotsiaalsetele tingimustele, ei ole eriilmeline. Spetsiifilised rahvuslikud, sotsiaalsed ja poliitilised olud ei näi ent suurt erinevust põhjustavat, sest kunstnik kui kunstnik on tundlik eelkõige teiste kunstnike ja ei millegi muu suhtes siin maailmas või vähemalt on see nõnda tema elu mingil perioodil, mis Undi elus ei ole veel täiesti möödas. Ja et see mõjutatuse periood näib nüüdisajal olevat intensiivsem ja rahutum kui kunagi varem kultuuri loos, on juba ise üks modernismi tunnust.

Modernismile iseloomulikuks peetavate struktuuride, stiilide ja tundelaadide seas ei ole pea ühtki, mis ühel või teisel viisil poleks ühendatav Undi kunstiliste püüdluste ja võtetega. Hermann Brochi rõhuasetus Kafkale kui modernismi absoluutselt keskele kujule — (kui alustada ühe minu lemmikmääratlusega) sest ainult Kafka suutis luua antimüüdi, mis on adekvaatne meie aja võimet- ja abitusseisundile, lükates kõrvale, muutes isegi kohatuks seni domineerinud isa ja ema heroilised sümbolid ning asendades nad sõltuva lapse ja nooruki, abituse kui sellise sümbolitega² — kordub kajana Undi noorepoolsetes ja suunatutes jutustajates ning protagonistides, keda tabab õnnetus või kellest saavad lapsemõrva ohvrid. Kafkalik võimetuse ja ebakindluse meeoleolu on latentseks olemas isegi eneseiroonilistes ja koomilistes jutustajates, näiteks lühiromaanis *Tühirand*³, väljendudes äärmises eneseiroonias ja normituses. Kierkegaard on iroonilist hoiakut nimetanud pelgaks negatiivseks vajaduseks, elamiseks võimalikkuses, mitte tegelikkuses.⁴ See määratlus sobib nende jutustajate kohta, kes ei suuda samastuda isaga ja jäävad seetõttu tegevusetu ironia positsioonile, hulpides tülpimuses,

¹ Vt nt W. Jackson Bate. *The Burden of the Past and the English Poet*. Cambridge, 1970; H. Bloom. *The Anxiety of Influence*. New York, 1973.

² H. Broch. *Gesammelte Werke*, VI. Zürich, 1955, lk 164.

³ M. Unt. *Tühirand*. «Looming» 1972, nr 5, lk 707–742.

⁴ S. Kierkegaard. *The Concept of Irony*. Bloomington, 1971, lk 153–154.

mängulisuses, mis sisaldab veidi passiivset künismi, hamletlikku ja kõitvat. Niisuguse iroonilis-koomilise jutustaja süngem pool tuleb eriti selgelt välja lühiromaanis *Elu võimalikkusest kosmoses*⁵, kus tähelepanu keskmes ei ole uudishimulik, terane ja kujutlusvõimega Enn, vaid Vello, kes sooritab enesetapu, ning tema õnnetu vahekord Estriga, kes tunneb end süüdi, sest ta ei armastanud Vellot kunagi tõeliselt ega tundnudki teda õieti.

Unt uurib õnnetust — esinegu see siis ebaõnne (Võlg⁶), depressioonina või algelise julmuse, vägivalda ja meeletena nagu tema viimases lühiromaanis *Ja kui me surnud ei ole, siis elame praegugi*⁷ — sest teda huvitab õnn, sest ta tundub olevat Rousseau tõeline järeltulija, kes ei usu ainuüksi õigusesse õnnele, vaid ka õnne paratamatusesse. Erinevalt Vellost, kes usub, et õnn on miski, ilma milleta samuti hakkama saab, näib Unt uskuvat tema absoluutsesse vajalikkusesse aruka elu jaoks. Siiski peab ta meid ka sõltuvaks, abituks ja haavatavaks, mis puutub meie õnnevajaduse ühte aspekti — suhetesse teiste inimestega — ning siin ei saavuta me jõuga midagi. Undi puhul jõuame me lõpuks kõikjal mingi lõpliku ja mõttetu takistuseni, mis halvab meie optimismi ning rõõmu. Sel halvatuse otustaval hetkel samastub Unt pigem kannatanu, ohvri, enesetapja, surijaga, kui vaja, siis vennatapja, vallutaja, võitja, mõrvariga, iga hinna eest ellujäämise isa-eeetika kandjaga, mis annab kõige kohutavama tagasilöögi selles tema viimases lühiromaanis. Identifitseerumine ambivalentsuse, abituse, masohhismi, mittevastupanu seisunditega — teisisõnu antikangelasena, kes *Protessi* lõpus hukatakse — toob Undi modernismi isale lähemale kui tema näiliselt palju kafkalikum novell *Mõrv hotellis*.⁸ Viimane jutt, virtuoosne tehnika pimestav vaatemäng, on oma tühjuses müüdi ning emotsiooni tasandil rohkem Kafka paroo-

⁵ M. Unt. *Elu võimalikkusest kosmoses*. Tallinn, 1967.

⁶ M. Unt. *Võlg*. Toronto, 1966.

⁷ M. Unt. *Ja kui me surnud ei ole, siis elame praegugi*. «Looming» 1973, nr 11, lk 1824–1853, nr 12, lk 1980–2004

⁸ M. Unt. *Mõrv hotellis*. Rmt: M. Unt. *Kuu nagu kustuv päike*. Tallinn, 1971.

dia. Ma arvan, et kriitikuna on siin esinenud Unt ise, kui ta ühes arvustuses mainib, et absurd «on alguspunkt. Kõik ülejäänud on lõpmatult keerulisem»⁹. Rõhutades Undi loomulike sümpaatiade seda tahku, ei eira ma tema suhtumist psüühikasse kui tervikusse, kui tegelikkusesse, kus kõik on ainult määra küsimus, kus meil on tegemist pigem varjatu/ilmse kui puuduva/olemasoleva suhtega. Niisugust suhtumist välendavad sagedane teisekute kasutamine ning irooniline pööre novelli *Mõrv hotellis* lõpus, kus taga-aetav mees, et mitte saada tapetud, tapab ise.

Undi näidend *Phaethon, päikese poeg*¹⁰, mis räägib langenud jumalast, kellega samastas end Shakespeare'i õnnetu Richard II, on ühelt poolt selge kujund Undi õnnelikumatest püüdlustest ja ihadest: Phaethon ei taha enamat kui tõiendada oma seaduslikku õigust elada päikeses, olla õnnelik, vaba, piisavalt vaba muutmaks seda maailma, kui ta tahab¹¹. Kuid teisalt oli Phaethoni saatuseks mõttetult ja täiesti süütult hukkuda jumalate arutu ebapädevuse tõttu, erinevalt müüdi hilisematest, ametlikest, moondunud versioonidest, kus süüdistatakse tema enda noorust ja ebapädevust. Hannes Volt. poeg lühiromaanis *Ja kui me surnud ei ole, siis elame praegu*,

kes on taas Phaethon mis Phaethon, seekord ainult realistlikus rüüs, lausa tapetakse isa poolt, kes psühhootilise frustratsiooni hoos sõidab poiaest tema pulmapäeval üle. Selles sünges loos, mitmesuguste suremisviiside kohutavate ja unustamatute stseenidega, kostab Undi häälest talle uus küpsus, palju otsesem ja palju kirglikum. Näib, et iroonilise jutustaja tugevamad, seni allasurutud ja taltutatud kired on leidnud väljendusviisi. Unt otsib rahva kollektiivsest kogemusest ja ala-teadvusest selle nõdrameelse iulmuse lähteid ja vorme, mis iätkuvalt purskab välja oleviku. Ei ole kahtlust, et 1969. aastal kirjas Mardi Valgemäele vihjab ta just sellele tööle, kui ta kirjutab: «Kõige tähtsam on ennast rohkem usaldada, püüda end vabastada sisemisest hirmust.» Samas kirjas peab ta võimalikuks enda «süvenemist eesti mütoloogiasse, ainult eesti allikatesse.» Ajaloo psühholoogiline uuesilugemine müüdina, mida teinekord nimetatakse kultuuriliseks revisionismiks ja mida eriti jultunult rakendab Nietzsche

M. Unt. Väikestest inimestest, ilma kaastundeta. «Sirp ja Vasar» 5. X. 1973.

¹⁰ M. Unt. Phaethon, päikese poeg. Rmt: M. Unt. Kuu nagu kustuv päike.

¹¹ Seaduse ja vabaduse teema arengust Mati Undi loomingus vt: I. Ivask. Window-complex and Street-labyrinth: The Prose of M. Unt and E. Vetemaa. «Lituanus» nr 16. 1970, lk 29—37.

kristliku moraali peal, või lihtsalt huvi müüdi vastu on modernismi järgmine iseloomulik tunnusjoon, aga Undi jaoks, kes seni (välja arvatud *Phaethonis*) on ignoreerinud kirjan-duse traditsioonilist liitu ajaloo, mälu ja müüdiga, on see uus lähtekoht. Selle traditsioonilise liidu katkestamine on võimalik sagedasem nähtus hilisemate modernistlike kirjanike puhul ja kui siis ajaloo või müüdi poole pöörduakse, siis tehakse seda mingi lugupidamatuse või tahtliku peapeale-pööramisega: ajalugu võib olla müüt ja müüt võib olla meie tõeline ajalugu.

Essee Solženitsõnist räägib Georg Lukács nendest, kes kasutavad novellivormi, sest nad on loobunud romaanide kirjutamisest. Nad on end piiranud lühema vormiga oma moraalse tervikkuse nimel, mida avaram, eksitavam, ebaupatam ja sotsiaalselt keerukas romaanivorm ohustab. Teised kirjanikud nagu Solženitsõn kasutavad novelli selleks, et leida uusi tunnetusviise ning nendega katsetada, mis lõppkokkuvõttes viib avarama, romaani-maailma kujunemiseni.¹² Mulle tundub, et Unt on tõestanud oma suutlikkust valitseda nii koomilist kui ka traagilist sõnavara, tema otsivat intellektuaalsust saadab armastus täpsuse ja objektiivsuse vastu ning tema struktuuraalsed püüdlused ja viimases töös ka oma mina tugev objektiveeritus mitmeks tegelaskuiks liigitavad ta lühiproosa vallas kahtlematult Lukácsi viimase kategooria alla. Ma isegi arvan, et tema võimed nõuavad suuremat vormi, kus saaks avalduda kogu ta kunstnikuisiksus. Undi kireg absoluutselt konkreetse ja täpse järele väljendub tema stiilis; tema tugev otsiv intellektuaalsus ilmneb valitud struktuuris. Undi stiil on tema eriline jõud;¹³ tema jaoks täiuslik vorm oleks ühe tema täiusliku lause või lõigu fotograafiline suurendus. *Tühiranna* vormitäius ning Undi andumus stiili täpsusele ja kokkuhoiule on teemad, mille juurde ma hiljem tagasi pöördun. Abstraktne, jõuline intellektuaalne uudishimu on omadus, mis mind eraldi huvitab, sest see omadus iseloomustab alati tähtsamaid kunstnikke. See intellektuaalne jõud, mida lakkamatult rakendatakse inimese-küsimuses, annabki kogu tööle deemonliku pidevuse. (Kui see abstraheritud saladuse tehnilist lahendust mõistatades eksib, nagu novellis *Mõrv hotellis*, siis on see eksitus vaid ajutine, vaialik õppimiseks ja mõistuse teravdamiseks).

¹² G. Lukács. Solženitsyn. Cambridge, 1971, lk 7—10.

¹³ Mati Undi stiili kohta vt Mardi Valgemäe ja Hellar Grabbi kirjutisi: «Books Abroad», nr 44, 1970, lk 339 ja nr 47, 1973, lk 195.

Kaks tööd, mis annavad Undi puhul alust rääkida niisugusest inspireeritud abstraktsioonivõimest, on *Elu võimalikkusest kosmoses* ning hilisem *Ja kui me surnud ei ole, siis elame praegugi*. Viimane lühiromaan seab kõrvuti ühe tänapäeva perekonna elu ja neid halastamatult jälitavad mälestused nende esiisade elust, mida elati koos huntidega, ning huntide endi vabast elust. Seda põhistruktuuri komplitseerib aegade algne, peaaegu conradlik keerukus ja perekonna kolm, üksteisest väga erinevat teadvuskeset. Kuigi Unt lõpetab selle tavatult auahne ja lummava töö liig rutukalt ning sunnib paralleele haakuma siis, kui nad seda veel ei kannu, surudes peale psühholoogilise järelduse, mis lihtsalt ei ole piisavalt veenev ega ette valmistatud, ei ähmastu sellest põhikavatsus ning mitmeplaanilise struktuurikorralduse mõju, mis annab suurimal hulgal mõtte- ja tõlgendusainet. Muinasjutuliste «nende», printsi ja printsessi asemel — kelle kohta traagiliselt irooniline pealkiri ütleb, et nad elavad õnnelikult veel praegugi — keskenduvad mõte ja tõlgendus «meile», kes me oleme surnud või püsime elus vaid selleks, et surra, või elada õnnetult.

Elu võimalikkusest kosmoses on lihtsam, rikkumata struktuuriga, kus kahe peategelase siseelu rikastavad nende tagasivaated, unenäod ja unistuslikud fantaasiad. Kirjeldades unistusi, millele ta annab õigustatult tõese kogemuse staatuse, on Unt silmapaistev: iuba tema stiil iseenesest näib genereerivat meie kõigi ühist soodumust fantaasiale. Teos on silmatorkavalt sokraatiline, irooniline, avatud, jättes mõtted vaid vihiamisi külgnevaiks. Jutt muudab üksikute, kontakti ihaldavate inimeste kontaktituse müstiliseks. Müstiline on Ennu ühe fantaasia sisu, kus ta kujutleb Leibnizi monaadilist maailma, kuni viimaks üks süsteemi asukaist avab akna, et hüüda teisi. Sama on ka Estri nooruspaine sisu, millele ta peale Vello enesetappu alustab. Primitiivsel moel (primitiivsel ses mõttes, et iga kinnismõte on mingi maagilise mõtlemise vorm) võtab teda enda võimusesse idee välistest jõududest teistelt planeetidelt, kes võivad purustada tema televiisoriekraani «maagilise akna». Sellepärast ei julge ta televiisorit välja lülitada. Estri väga negatiivse ja regressiivse paine taga on kasvav hirm, mis rajaneb neile kuuele õnnetule kuule, mis ta veetis koos vaimselt haige Velloga. Ent võib ka öelda, et autentse ellujäämis-fantaasiana on kujutelm positiivne. (George Rochberg on veenvalt väitnud, et primitiivne inimene oma fantastilises seotuses fantastilise kosmosega jäi ellu, samas kaasaegne inimene oma liialt ratsionaalse suhtega füüsilisse maailma ei pruugi

seada suuta.)

Vello on Undi dramatiseeritud versioon meie üleärritatud ja ülepinges superegost; ta esindab kohusemoraali ja meeletuks muutunud tööd. Tema tungivale küsimusele: «Kes maailma edasi viib?» vastab Ester: «Kuhu?»¹⁴. Kujutades patoloogilist enesetähtsustamist, mille all Vello ja ta sõna otseses mõttes kuoitõbine ema kannatavad (ema püüab Vello haa ääres kohusetungalt edasi anda viisakatele, kuid kohmetunud noortele inimestele), seab Unt kahtluse alla kunagi toimunud, nüüdseks aga ilmselt surnud müüdi inimese kui sellise tähtsusest univerversum. Milline on kokkuvõttes meie vaimne pärand univerversumile? «Aatom, album, artišokk, auru-masin, Ave Maria.»¹⁵ Kosmiline perspektiiv viib välja radikaalselt uue, deantropotsentristliku inimesekontseptsioonini, millega soostuvad kõik modernistlikud kirjanikud ja mis muudab küsimuse meie identsusest ja eesmärgist eriti valuliseks.

Vello abstraktsed kontseptsiooni inimese kohustustest kõige ees maailmas, välja arvatud enese ja isikliku rahuldatus ees, kritiseerib Estri lihtsa ja konkreetse iha hääl, mis küsib õnne järele. Ester esindab Undi kujutluse üht aspekti — konkreetset, naiselikku ja sensuaalset — mis tuleb eriti selgelt välja siis, kui ta omistab Estrile ühe oma lemmikkuiutelmadest, üpris maise, mahlaka ja eksootilise pildi muundumisest putukaks, kes roomab rohus, mis on talle nüüd sama ohurikas kui džungel. See fantaasia näitab Undi kujutlusvõime kinesteetilist külge. Unt maalib pildi organismile olemuslikust ianust seikluse järele (meie inspireeritud ning vaimsete muundumiste ja põgenemiste põhjusest) ja ürgsest liikumistundest, mis tõestab tema stiili ning genereerib liikumise ja põgenemise kujundeid, mis on tema juttudes nii sagedased. Ent Estri kaitsetus, imponeeriv retseptiivsus ning tema suutlikkus pigem vastu võtta ja reageerida kui vastu panna või ise tegutseda on ka tema selgitamatu depressiooni ja aegajalise meeletuse üks põhjustest ning tema viimane haiglane, passiivne, lapsik ja ärahirmutatud väljamoeldis on appihüüe. Estri vastuvõtlikkus muudab ta võimetuks hindama Vello tegelikku olukorda, välja arvatud vaid hetkeliste ja samas kohe eemale tõrjutud mõttevilksatuste ajal; Ester vastab Vello nõudmistele suurema pingutuse, ohvri ja idealismi suhtes omapoolse süü- ja alaväärsustundega. Mida enam Ester demoraliseerub, seda enam on ta Pühak, kelleks ta Vellot peab. Estrit rõhuvad kuiutelmad ongi tema vastus

¹⁴ M. Unt. *Elu võimalikkusest kosmoses*, lk 40.

¹⁵ Sealsamas, lk 30.

Vellole; tema iha elu ja õnne järele seob teda Ennuga.

Ennu puhul on töös Undi abstraktsem ja luulelennulisem kujutlusvõime. Ennu mänguline, vabalt voolav kujutus täiendab Estri tõsisemat ja põhjendatumat kujutlust ja see muudab jutu mõtteliseks dialoogiks mitmesuguste konkreetsete võimaluste ja paratamatuste ning veel teiste, palju kaugemate ja täiesti mõttekujutluslike vahel. Ainsa, hellitatud lapsena, keda on kasvatatud usus inimese kasvavasse väärikusse, võib Enn küsida tõsiselt küsimusi ja imestada saadud õppetundide üle ilma, et ta kaotaks oma nartsissistlikku enesetaju. Kas inimese elul on väärtust? Kui, siis kelle tarvis? Kuna teineteise jaoks ilmselt mitte, kas siis mõne teise maailma jaoks? Miks siis elu hävib ja kas on olemas seos selle surma ja koonduslaagrisurmade vahel? Kas on olemas tahtevabadus või programmeeritakse meie tegevust mõnelt teiselt planeedilt? Kas meie varjatud emotsionaalne sisemus on reaalne paik või ei ole meil tegelikult midagi varjata ning puudub emotsionaalne paik, kuhu minna? Küsimused kasvavad üksteisest välja ja konkretiseeruvad tihti ulmekirjanduse võimaluste vormis, sest «küside ilma lootuseta vastusele,» nagu ütleb Enn, «on asjatu jõupingutus. Parem lihtsalt kujutleda.»¹⁶

Artikkel *Conflict of Modern Culture* defineeris Georg Simmel modernismi kui perioodi, mil krooniline konflikt edasiareneva, spontaanse elu ja vormi vahel on muutunud «elu võitluseks vormi kui sellise, vormi printsibi vastu»¹⁷. Modernism vastandab klassitsistlikule vormiprioriteedile, igasuguse hierarhia ja suletud süsteemide mõistestikule — protsessi, elu, voolamise ja vahendituse kontseptsioonid. Kas janu vahendituse järele võtab suurema subjektiivsuse vormi (nagu ekspressionismis või Virginia Woolfi teadvuse voolu tehnikas) või eelistab ta objektiivset ning antipsühholoogilist (nagu Undi ühe sangari Hemingway otsekohese, aktiivse, distsiplineeritud, hõreda, vihjelise maneeri või uusromaani, nt Robbe-Grillet' antimetafoorilise laadi puhul), igal juhul on tegemist ihaga, mis meis kõigis kasvab sedavõrd, kuidas meis käivitub «elu filmides» */living at the movies/* (kui laenata Jim Carrolli värske luulekõite suurepärasest pealkirja) ning kirjanik lihtsalt peab suutma seda väljendada; ja Unt suudab.

¹⁶ M. U n t. Elu võimalikkusest kosmoses, lk 54, 31, 10, 21.

¹⁷ G. Simmel. On Individual and Social Forms. Chicago, 1971, lk 377.

Undi stiili võimas «preesens» väljendub vormiliselt kõige ehedamalt *Tühirannas*, geniaalses töös, mis omal kombel kuulub meie aja suurimate klassikaliste modernistlike novellide ritta. Üldjoontes on lugu ühe abielu purunemisest, sest ta räägib jutustaja-peategelase hinnangust läbielatud algkujutlusele */primary fantasy/* — kujutlusele kolmnurga ihade suhetest — mis on tuttav igale seksuaalselt normaalsele inimesele. Normaalses positiivses vormis tähendab see kujutus mehe jaoks muidugi pilti endast kahe naisega. On iseloomulik, et Undi jutustaja on oma kujutluse versiooni keskmeest väljas; ta on teise mehe õnnetus rollis. Tal on taskus kiri, mille tema naine on äsja kirjutanud ja kus ta ütleb: «Ma armastan teid mõlemaid.» Lugu algab õhtul enne päeva, mil jutustaja ja tema naine sõidavad nädalaks ajaks koos naise armukesega saarele puhkama, kogemus, millega jutustaja on isiklikult leppinud.

Undi jaoks on enesestmõistetav, et seda põhimõtteliselt võimatut olukorda ei saa lahendada naastes kümne käsu karmide nõuete juurde. See lahendaks probleemi ainult praktilises, füüsilises mõttes, aga valu, tunded, küsimused ja segadus, mida see olukord on põhjustanud, jäävad. Unt nagu iga modernistlik kirjanik teab, et psühholoogilist probleemi ei saa lahendada mõne moraaliprintsiipide spetsiifilise standardvaliku aktsepteerimisega. Intensiivse konfliktkogemusega ei saa hakkama ka siis, kui tundeid eitada, kui keelduda kogemusest stoitsismi, allasurumise või muu sarnase toel. Nagu kõike prooviv jutustaja teab, on ainukene võimalus selles, et konfliktist pääsetakse eluga nagu laev tormist — ärksana uute võimaluste suhtes sees- ja väljaspool, kui neid peaks esile kerkima, ning ausana iseenda tunnete ja ihade ees, kui nad ei kao.

Lugu algab muidugi iha kadumisega, sellise isutusega elada, mis iseloomustab neid, kes teineteist enam ei ihale. Lugu, mis mängib sõna «tühi» mitmete negatiivsete ja positiivsete tähendustega, algab: «toidul polnud meie jaoks enam lõhna ega maitset, ent õhtu oli tühi»¹⁸. Avaridade negatiivne, steriilne tühjus, mis ütleb meile kõik iha poolt kunstlikult tekitatud sidemete paratamatu kohta, millest kolmnurk kinni peab (ja jutustaja iha kerkib teise mehe ihaga võistlemisest), muutub lõpus positiivseks tühjuseks, milles on ootust, innukust, taas iha ja algus, mis peab taas iga võimalust võimalikuks. Vahepealse seitsme päeva jooksul olemete tunnustajateks mehe mitmetele veidrustele, rannaepikale, enesepiinamisele, armukadedusele (mida teravdab mehe aktiivne vaajeristlik kujutlusvõime), paranoiale,

¹⁸ M. U n t. Tühirand, lk 707.

hüsteeriale, luupainajatele, unistustele, süütundele, allasurutud valule, vihkamisele ja täiesti mitteadekvaatsele käitumisele (kuid milline kujutletav inimlik käitumisviis oleks selles situatsioonis adekvaatne?), kusjuures mees teab väga hästi, et tema end a teadmatust oma füüsilistest piiridest ja iseendast ja tema end a äärmine ning halvav ambivalentne hoiak oma tunnete ja süü suhtes (sest nagu selgub, on ka temal keegi teine) on viinud ta sellesse võimatusse olukorda ja teinud seda võibolla lootuses, et situatsioon osutuks võimatuks ning et see võimatu pinge iseenesest võib ehk tuua lahenduse tema konfliktidele.

Unt kasutab suurtähti ning kursiivi, et kriipsutada alla jutustaja ängi ning seda tavatut eneseteadvust, eraldatust, valvsust ja hüperaktiivset reageerivust, mida äng tekitab. Üksikud sõnad on suurtähtedega, näiteks keset armastusstseeni, kus jutustaja teadvustab endale «tema SUU pehmuse»¹⁹ olukorras, kus niisugune eraldav enesevaatlus peaks olema võimatu. Aga Unt kasutab neid väike-seid tehnilisi võtteid nii hästi ja resoneerivalt, et nad muutuvad ornamentideks, detailseks töötluseks kogu struktuuri ahtal loogikaskaalal, kui kasutada Brochi ornamentatsiooni määratlust.²⁰ Teatud mõttes osutavad suurtähed ja kursiiv lihtsalt paradiisile — süütusele, puhtusele, truudusele, nooruse töötustele ja ideaalidele, mida ta ei suuda salata ja mis on seotud selle abielu, selle naisega. Seega on nad nostalgia armastuse, tema elu emotsionaalsete kõrg-hetkede järele, mis on nüüd tardunud «trükitähelisse» kaitse seisundisse, mis ei lase tal antud olukorda tema tegelikkuses hoomata ega näha. Suurtähtedes ja kursiivis antud tekst — vanasõnad, pealkirjad, ingliskeelsed fraasid, tsitaadid Piiblist ja mujalt ning eneseosundused — toovad välja ka selle, kui suurt osa meie elus etendab võõraste poolt sõnastatud tunnete surve. Sellesl juhul teevad suurtähed meid teadlikuks tunnete masinlikustumisest, mis võib meis vallanduda keset meie kõige siiramat püüdu olla oma kogemuse suhtes spontaanne ja tõepärane, mis vallandub keset meie artistlikku loovust kui sellist. Suurtähed irvitavad jutustaja — kes on kunstnik — kui kunstniku üle, sest keset oma elu suurimat kriisi kaotab ta oma originaalse valu või reageerib sellele arvukate valmisvormeltega.

Suurtähed toovad välja ka selle, kui eksitavad, vastuolulised ja aegajalt isegi kohatud on mitmed meie poolt omaks võetud tõekspidamised ja imperatiivid — nagu näiteks

¹⁹ M. Unt. Tühirand, lk 725.

²⁰ H. Broch. The Sleepwalkers. New York, 1973, lk 390.

«ole mees» — ja kui ebaadekvaatsed on need siis, kui me kõige enam vajame juhtnööre, kuidas käituda. Unt näitab oma jutustajat pendeldamas keset arvukaid, teda halastamatult ründavaid literatuurseid reageeringuid, konventsionaalseid moraalihiinanguid jt hoiakuid ja uskumusi, millega tal tuleb kohaneda, ning sõnastamatuid, tummi aimusi oma uuest, küpsemast minast. Suurtähed objektiveerivad seda (rohkem tema enda kui tema naise) kahevahelolekut, mida on raske lahendada, seistes silmitsi oma võistlejaga, kes loomulikult vaevab teda palju enam kui tema naine; mida rohkem ta end võrdleb ja mõõdab teise peal, keda ta vihkab ja armastab ning kelle kohalolek üksi ergutab tema lõtvunud huvi oma naise vastu, seda enam libiseb ta endal käest. Lahendust on raske leida ka tema tugeva iha tõttu jääda süütuks — vähemalt senikaua, kui tal on meeles pilt oma naisest, kes hoidis kord süles last ja nägi välja nagu MADONNA.

Ambivalents, mis takistab tal tegemast vajalikkude hüpet isikliku elu tumedamasse poole, on mõjutanud ka tema suhet kunsti. Kui ta ütleb Marinalle, oma sõbratarile, et ainukesed asjad, millest tal kahju oleks, on rannal võetud fotod, ei olegi ta läbinisti irooniline. «Kui pole nende päevade fotosid, pole ka neid päevi. Kirjutada võib hiljem ükskõik mida. Ainult foto on tõsi.»²¹ Ambivalents moonutab kõike ja kui puudub stabiilsus, pidepunkt subjektiivses, tundub vaid objektiivne tegelik ja stabiilne. Kahtlemata on Unt väga subjektiivne ja lüüriline kirjanik, tema psühholoogilist vaatevälja kontrollib aga miski, mis küünib pea umbusuni subjektiivse vastu. Ta teab, et mina on pigem maailma minasse-sisenemise tulemus, kui millegi minale olemuslikult omase leebe õidepuhkemine, ja seda lõplikku tõdemust suurtähed ka edastavad. Suurtähed on iroonia; nad on ületatud ja kontrollitud subjektiivsuse tõeliseks objektiivseks korrelaadiks. Jutu tegelik teema nähtub tema vormist: see seisneb hetkedes, mil meile subjektiivselt omane saab meie omaks ka objektiivselt; või hetkedes, mil meie subjektiivsus saab objektiivselt meie omaks.

Tühiranna lõpus jutustaja kütkestav, hüperaktiivne teadvus taltub. Pärast rännutsükli, rimbaud'likku põgenemist veoautodes ja bussides oma naise eest, vajub jutustaja kurnatuna, kuid vabanenuna ja otsustanuna ärateenitud puhkusesse Marina tühjas korteris.

Ma heitsin näoli patja. Padijal polnud inimese lõhna. Suve lõpp oli käes. Õõliblikad lendasid sisse. Ma lamasin näoli padias. Raudteeaam rääkis metalsel hää-

²¹ M. Unt. Tühirand, lk 726.

lel. Ööliblikad pekslesid vastu seinu. Aialehed näitasid juunikuud. Ööliblikad puudutasid mu patja. Ma ei tahtnud kappidesse vaadata. Ööliblikad rääkisid metasel häälel. Padjal polnud inimese maitset. Raudteeiaam äi magama. Raudteeiaam vaikis. Ma vaikisin. Ma magasin. Mul polnud lõhna ega maitset.²²

Lõpulõik on magamajäämise protsessi täiuslik kirjeldus. Teadvus kustub kindlas järjekorras. Esmalt tuhmub siseelu ning mõte registreerib vaid vahetu taiu nähtuseid. Siis ähmastub ning muutub ebaselgeks ka üksikute objektide tajut (Ööliblikad rääkisid metasel häälel). Seejärel aetakse objektid segamini juba inertse minaga («Raudteeiaam äi magama»), see on hetk, mil mina, nagu objekt objektide hulgas, jääb magama. See suurepärase lõpulõiku (pidagem ka meeles, et ta osutab tagasi ja resonanceerub avareaga «toidul polnud meie jaoks enam lõhna ega maitset») on tüüpiline Undi kirjutamisviisile ja tema eesmärkidele: fikseerida kogemust samasuguse selguse, täpsuse, lõplikkuse ja objektiivsusega, nagu too haarab helisid ja objekte siin, selles õhus, tühias ruumis, ning teha seda kesken datud tähenduslikkust, proosa poeetilist lõudu minetamata.

Lõpus esitatav valust ja naudingust tühjenenud teadvus, mis toob meid tagasi objektiivsesse maailma, osutab ka töö ühele kõige allusiooniderohkemale osale (vihiates Paul-Eerik Rummo *Tuhkatriinumängule* ja Brechti luuletusele *Erinnerung an die Marie A.*), kus jutustaja õpib anonüümse, märgistamata, tühja ranna käest fundamentaalse teadmise enda kohta. Ta avastab «Valutegeva tühiku, mis loodus juba geenide kaudu mulle kaasa on andnud» kui allika, millest lähtub tema pigem ihuslik kui saatusest määratud seotus oma naisega.²³ Geneetilise tühise tõdemisest üldistub tema vajadus selle eriomase naise järele vajaduseks idealiseerida alatiseks m i n g i erootiline objekt ja see aitab tal vabaneda sellest naisest. Jutustaja tunneb looduse objektiivse maailma essentsiaalsust (isegi ihusl, kui see on mõtetu), et meie subjektiivselt valude ja

naudingute maailmalt kui mingilt muinasjutumaalt võiks variseda tema mask. Sellest tõdemusest muutub tema suhtumine seni hellitatud subjektiivsesse-emotsionaalsesse eksistentsi ironiliseks. Sedavõrd, kuidas sisekaemus intensiivistub — pöördpunktides nagu see siin — avastab Unt, et otsustamisest keelduv ja asi rahule jättev ironia — sest kõik on intellektuaalselt ju küsitav — erineb sellest, mida Kierkegaard nimetas ületatud ironiaks, mis jätab asiad küll rahule, kuid on siiski suuteline otsustavaks tegutsemiseks, sest ta näeb ning aktsepteerib asi nii, nagu nad on. Teisisõnu, jutustaja nagu Hamlet. Undi üks lemmikkangelasi, alustab ambivalentsest seisukohast «olla või mitte olla?» ja õpib nagu Hamletki lõuks selgeks hoiaku «aga olgu».

«Aga olgu» võtab kokku Undi arusaama õigetest inimsuhetest, mida ta *Tühiran-nas* kirjeldab kui seisundit, kus «me ei toeta teineteist, ei iuhi teineteist, aitame vaid teineteisel tasakaalu säilitada»²⁴. «Olgu» summeerib ka tema ettekujutuse teadvusest kui millestki, mis elab oma loomulikkuna ja kindla rütmiga elu, mis on loomulikult suuteline tühjenema ja end uuesti täitma, ja mis loomulikult otsib mingit rahuldavat tasakaalu väitise ja sisemise maailma vahel. «Olgu» summeerib lõuks ka selle loo ironilise ja lõdvalt assotsiativse vormi, mille teraviklikkus johtub alateadvuse unenäoliku, tingliku ja struktureeriva lõu kummutavast sissetungist ratsionaalsesse struktuuri. Unistamine sunnib meid alati edasi minema, praktiliselt ignoreerima päevade omavolilist järgnevust pühapäevast pühapäevani, mis annab küll sellele loole ratsionaalse raami ja mis paneb otsustele ka peale surve ning lõplikkuse tunde, eraldades kogemuse ühtfaasi teisest, kuid mitte enam. Ratsionaalne, ajalik vorm laseb põhimõtteliselt teadvuse vabadel ja pidurdamatutel, avaldistel ning rütmidel olla kolossaalses, oivalises, auitises vormituses. Väliaspool kunsti on ent *olgu* ilmselt siiski ainuke tõeliselt kättesaamatu inimtäiuslikkuse vorm.

(*Journal of Baltic Studies* 1975, vol. VI, nr 2/3)

Inglise keelest tõlkinud Anne Allbere.

²² M. U n t. *Tühirand*, lk 742.

²³ Sealsamas, lk 723.

²⁴ Sealsamas, lk 721.

FANNY DE SIVERS

VÕIMUKIUSATUS

Ei olegi vaja sõnastikust järele vaadata — prantsuse *pouvoir* 'võim' langeb häälikuliselt ühte tegusõnaga *pouvoir* 'võima, suutma'. Kuid substantiiveerudes sünnib selle sõnaga midagi imelikku. Ta hakkab äkki paisuma. Ta kasvab ja laieneb. Tema konsonandid kõmavad pahaendeliselt ja vokaalide pind on särav ning kõva nagu lihvitud graniit. Kui nüisugune mürakas teele ette juhtub...

Prantsuse keelepruugis meenutab «võim» kõigepealt Riiki ja selle institutsiooni. Võim on riigi süda, kirjutab Balzac. Ta elustab ühiskonna «poliitilist keha». Vastuvaidlematult on tal sel tasemel positiivseid omadusi. Isegi Michel Foucault, kes kogu eluaja võitles mitmesuguste «võimude» vastu, nõustus ometi riigivõimu-mõistega, kuna see kindlustab rahvale teatud määral rahuliku elu ja hoiab teda anarhia eest. Aga kõige silmatorkavamad lisanähted, mis riigivõimu saadavad, annavad end ikkagi ebameeldivalt tunda: valitsuse käsud ja keelud, maksuleht, trahvitabel, kohtukutse, korraldus kumminui... Sellepärast jäävad prantslased igasuguse võimu suhtes umbusklikuks ja isegi vaenulikuks, ka siis, kui ta on «oma», mille eest ise on võideldud ja hääletatud, rääkimata muidugi võõrastest võimudest ja okupatsioonidest, mis ajaloo kestel vahetevahel esile kerkivad.

Võim iseeneses pole hea ega halb. Kõik oleneb sellest, kuidas teda kasutada. Tavaliselt inspireerib võim siiski kurja. Viga seisab selles, et võim ei ole abstraktsioon, mida saaks üsna erapooletult imetleda. Võim on ikka kellegi või millegi üle, ja see tähendab, et mõne «üle-olemisele» vastab kellegi teise «all». Ja see, kes parajasti «all» on, tahaks omakorda olla kellestki või millestki «üle». Nii võib tekkida keerulisi ja hädaohtlikke suhteid nii ülevalt alla kui ka alt üles.

Politiiline võim kasutab sageli üsna vastikuid väljendusvorme, kuid tal on vähemalt üks hea omadus: ta on kergesti identifitseeritav. Täagiots nina all kõneleb selget keelt. Enamasti on kohe teada, kustpoolt tuleb rünnak ja milline on selle tagamõte. Siis võib olude kohaselt reageerida, tõmmata selg küüru ja virutada vägev lõuhaak või lasta kiiremas korras jalga.

Palju kardetavamad ja moraalselt hukatus-

likumad on minu meelest individuaalsed võimupüüdlused, sest need kannavad tavaliselt maski, neid mingitakse meeldivaks ja peidetakse silmakirjalike naeratuste või vahel isegi õilsate sõnade ning ideede taha.

Kõigepealt peame iseendale ausalt tunnistama, et me oleme selles punktis kõik ühtemoodi: meil kõigil on sisse sündinud tahe domineerida, end maksma panna, ümbritsevat oma äranägemise järgi kujundada, teisi käsutada, kaasinimestest targem ja tugevam olla.

Muidugi on meeltülendav ja stimuleeriv tulla esimeseks, jõuda kõrgele tippu, saada oma valdusesse esemeid ja olevusi, tunda, et kõik kujutluses avatud teed on ka tegelikkuses vabad. Olla suur ja võimas, hinnatud ja austatud, kõikide imetlusobjekt. Iseenesest ei ole kõiges selles ka midagi halba. Aga meie hingeline perverssus — ja keegi meist ei ole sellest täiesti vaba — ei anna harilikult aega edu üle rõõmu tunda. Koos eduga hiilib sisse kiusatus teiste meelde tuletada, et kui meie oleme esimesed, siis jäävad nemad kaugele taha ja et mäeharjale jõudes tohime põlgusega alla vaadata neile, kel pole jõudu meile järele tulla. Põlgus aga toob kaasa hoolimatuse, südametuse ja muid taolisi pahe-sid, mis maailmale õnnetusi kokku kannavad.

Võimukiatus on tegelikult kiusatus kasutada võimu oma ebavooruste soosimiseks ja teha tema energia destruktivseks kõigepealt ümbruskonnale ja lõpuks ka iseendale.

Igapäevases elus on võimukiatusel tuhandeid tahke. Bioloog Henri Laborit, kelle pessimistlik maailmavaade ei luba inimesele eriti laia moraalset valikuvabadust, arvab, et «dominandid ja nende hierarhia ühiskonnas tekivad kasu-motiivil: inimene tahab saada kõrgelt väärtustatud hüvesid» (*biens gratifiants*). Huvitav, et nende hulka arvestab Laborit ka isiku ideaalpildi iseenda kujutluses. Elukogemus näitab, et see mina-keskne aje kaalub üles kõik muud kätteulatuvad hüved, ka kaasinimeste lugupidamise. Kuidas midu seletada näiteks sellist kuju nagu kardinal Richelieu, kelle käes olid kõik kaardid, kuid kes ei võtnud vaevakski end rahvale sümpaatseks teha? Räägitakse, et kardinali surma puhul tantsinud inimesed rõõmust. Tean ka üht tuntud prantsuse välisministrit, kes terroriseeris oma ametnikke. Kasu see talle ei toonud, aga kindlasti naudingut, et iga tema

ilmumine oma Pariisi bürosse pani sekretärid värisema. Ja kui Picasso peksis oma naise, siis ei mõelnud ta kindlasti, et ta nõnda arendab oma kunstnikutalenti või «ilustab» pilti, mille ta jätab endast tulevastele põlvvedele.

Naisi muide pekstakse ka anonüümsetes, tagasihoidlikes perekondades. Või siis lapsi. Või koeri. Kui inimene on kannatanud kogu päeva võimude surve all, siis tahab ta endale näidata, et temagi on kellestki üle. Aga nagu ma juba eespool mainisin — tung domineerida on meis kõigis; ei olegi vaja, et keegi tuleks väljastpoolt seda õpetama. Prantsusmaal on statistikud avastanud, et pekstud või pekstavate naiste arv ulatub kahe miljonini. Oleks naiivne väita, et nende perekondade õnnetuses on süüdi välised represioonid!

Keskmise kodaniku tahe domineerida ei väljendu alati kõrvakiiludes ega piitsahoopides. Ka sõnu saab kasutada sõjariistana. Kellel meist ei oleks kunagi tulnud kiusatust jutukaaslasti oma tarkusega tummaks lüüa — mitte hea eesmärgi nimel, vaid lihtsalt võimulõbust — või tige da ironiaga ummikusse ajada ja nõnda seltskonna ees naeruväärseks teha?

Kuigi tahe domineerida kuulub üldinimlike pahede hulka, räägitakse-kirjutatakse sellest suhteliselt vähe ja mõnikord lihtsalt vaikitakse maha. Arvan, et see diskreetsus tuleb kirjutada meie tsivilisatsiooni viisakuskoodeksi arvele, mis on sajandite jooksul kristliku moraalil alusel kujunenud, kuigi seda praegu enam keegi ei mäleta. Seda, mis kristliku traditsiooni kohaselt on ebamoraalne, ei kõlba «hästikasvatatud» inimesel teha. Ta ei trügi, ei tõuka, ei astu jala peale, ei karju ega sõima, ei torka ebameeldivalt silma. Ta varjab oma negatiivseid kalduvusi, ja kuigi need panevad end sageli maksma, aitab range käitumisreegel tehtud pahandust piirata. Mina-keskus ja võimuiha ei sobi ülla isiksuse juurde. Avalik jäme egoism on matslik.

Sellest tuleneb, et vähemalt nn kõrgemas seltskonnas käib tige võimuvõitlus harilikult mõne muu nimetuse all. Ja nõnda võib vaba voli saada isegi aladel, kus väljaspoolseisjal ei tuleks mõttessegi otsida võimuprobleeme.

Näiteks teadlaste juures . . .

• Teaduslik uurimistöö pakub uurijale suurt naudingut ja see, kes sellise «hobi» eest nii palju palka saab, et ka tema materiaalne heaolu on kindlustatud, peaks olema kõigi õnnelikum inimene maailmas. (Mõtelge ometi, ta teeb, mis talle meeldib, ja talle antakse selle eest veel raha!) Aga tavaliselt ei piisa inimesele uurimistöödest. Ta tahab olla esimene oma alal, see, kes teab, saab

kõigest aru ja on võimeline avastama ennekuulmatuid imesid. Ja ta nõuab, et teda peetaks esimeseks. Kuid kahjuks mõtlevad tema kolleegid samuti, ka nemad püüavad ette trügida, maailmale näidata, et just nemad on tõsised teadlased lugematute šarlatanide seas. Nõnda tekib kestev pingeline, mida illustreerib omavaheline jala taha panemine.

Üks heatahtlik vanem kolleeg soovitas mul kunagi meeles pidada, et «uurija ei tohi kunagi avalikult tunnista, et ta on oma oletustes eksinud». See on muidugi päris teadusevastane seisukoht, aga sellest võib aru saada, kui arvesse võtta, et iga vääratust kasutatakse ära võistlejate mahasurumiseks. Niikuinii on igaüks valmis kuulutama, et teiste tarkus ei vääri tähelepanu. Karl Ristikivi väljendab seda «Imede saare» eessõnas, kus ta kirjutab, et «miski ei tiivusta uurijaid rohkem kui võimalus teise töötulemusi ümber lükata». Võib ainult imestada, et teadus siiski edeneb, vaatamata sellele et võimuvõitluses nii palju energiat kaduma läheb.

Paralleelselt uurijate omavaheliste jõukatsumistega käib sõda ülikooli ja uurimiskeskuste vahel — need kaks seisavad Prantsusmaal administratiivselt lahus. See toimub muidugi diskreetselt ja viisakuse piirides, aga sellegi poolest halastamatult. Ka avalikkuse eest ei varjata neid konflikte. Nii näiteks ründas Pariisi ülikool 1985. a novembris televisioriekraanil üsna häbematult riiklikku uurimiskeskust — ja uurijate terav sulg vastas rünnakule ajalehe veergudel.

See ei tähenda muidugi, et professorid ei oleks rahul oma ametiga. Õppejõud hindavad oma võimupositsiooni ülikoolis kõrgelt. Nendest on leib «õpilaste tulevik. Nad võivad upitada üht ja maha suruda teist, eriti kui see teine on silmapaistvalt andekas või originaalne ja kui võib oletada, et teda ootab hiilgav karjäär, mis kunagise õpetaja töödele-teooriatele varju heidab. 1968. a Maimäsu ajal, kui oli palju juttu ülikooli «mandariinidest», nende võimust ja selle kuritarvitusest, võrdles üks ajakirjanik Sorbonne'i professoreid suurte lindudega Brasiilia ürgmetsas, kes kükivad päevade kaupa suure puu otsas ja valvavad oma territooriumi. Kui siis keegi võõras tiivuline julgeb ligineda, tõstab «peremees» hirmsat kisa ja sööstab kergemeelselt tulijale kallale. Räägitakse, et ka Gustav Suits ei olevat välja kannatanud mõtet, et tema kõrvale võiks kerkida keegi andekas võistleja.

Nii tahab igaüks olla ainuvalitseja omal alal ja hävitada konkurente — nii kaasaegseid kui ka tulevasi — kes võiksid hegemooniat ohustada. Ja see on vist alati nii. Régine Pernoud arvab oma Abélard'ile

pühendatud monograafias, et juba 12. sajandil olid professorid võimelised «visaks vihkamiseks» (*haine tenace*) nagu tänapäeval.

Elukutselisi uurijaid ülikooli professorid ei armasta. Nemad peavad vaeva nägema loengute ja eksamitega, aga uurija tohib pühendada kogu oma aja isiklikule tööle, käia konverentsidel, organiseerida sümposioone ja propageerida oma saavutusi nii sise- kui välismaal. Eriti kurjaks lähevad viha ja kadedus, kui uurija oskab hästi kirjutada või raadida kõnelda või ka Pariisi salongides esineda, kui tema nimi hakkab liikuma «rahva seas». Siis on ainuke võimalus tema intellektuaalsele võimule piiri panna tema proosat pealiskaudseks tembeldades, sugereerides, et võib-olla on edus mingid kahtlased tegurid mängus, ning selle peene laimuga nii kaugele jõudes, et «süüalune» kõigist võimalikest komisjonidest ja žüriidest välja jäetakse, tema õpilasi või ligemaid kaastöölisi kiusatakse jne. «Mandariinide» omavahelist võimuvõitlust olen minagi oma turjal tunda saanud.

Teadlaste võimuprobleemid tõstavad uuesti üles Benno Müller-Hill'i põhjalikult dokumenteeritud teos, mis analüüsib saksa õpetlaste osa Hitleri biopoliitikas (Saksamaal ilmunud 1984, prantsuskeelne tõlge *Science nazie, science de mort. La ségrégation des juifs, des tziganes et des malades mentaux de 1933 à 1945*, Kirjastus Odile Jacob, Paris, 1989). Selgub, et nende kuritegelikkust ei põhjustanud mitte ideoloogia, vaid mure oma karjääri pärast. Tahe oma alal valitseda kõrvaldas kõik moraalsed tõkked. Ja mitte ainult Saksamaal pole jutustada selliseid hirmuäratavaid lugusid...

Tuntud vulkanoloog Haroun Tazieff, kes ise on palju kannatanud teadlaste omavaheliste nägelemiste all, on sel teemal kirjutanud ja selge sõnaga välja öelnud, et teaduse pinnal peaks «objektiivse teadmise eetikast» respekteerima, st et õige teadlane ei tohiks töötada materiaalse kasu pärast ega võimutungi ning edevuse rahuldamiseks (vt *Le Quotidien de Paris*, 27. nov 1985.) Sellele peaks minu meelest veel lisama tubli annus inimlikkust ja respekti kõige elava vastu.

Ka armastuses, mis näib olevat kaugel võimuküsimustest, hiilib sisse samasugune kiusatus. Kirjandus on meid õpetanud, et nii inimelu õnne kui õnnetuse allikas on armastus. Armastuse nimel tehakse suuri tegusid, ka kuritegusid. Kus peitub siingi võimukiusatus?

On teada, et sõna «armastus» võib tõlgendada mitmeti. Armastama tähendab head soovima sellele, keda me armastame, kirjutab Aquino Thomas. Kui me võtame mõõdu- puuks selle definitsiooni, siis märkame varsti,

et nõnda armastatakse üsna harva, enamasti koondub armastaja tähelepanu kõigepealt iseendale, oma soovidele ja fantasmidele ja armastatu suhtumisele temasse. Alles siis võib pilk peatuda armastatul endal...

Õeldakse küll, et vanemate ja laste vahekorras on armastus kõige puhtam, kõige vähem egoistlik. Ka see arvamus on diskuteeritav. Paljud vanemad ei märka, et laps pole ese, millega võib oma tujude järgi mängida, vaid Teine Inimene, kes on mõneks ajaks usaldatud nende hoolde ja kelle tuleviku eest nad on suuresti vastutavad. Armastus ja võimutahe on siin sageli põimunud ja neid niite on raske lahti harutada. Paljudes tsivilisatsioonides valib isa oma tütrele mehe ja kinnitab sellega oma võimu lapse elu üle. Kirjandus toob näiteid lämmatavast emaar- mastusest. François Mauriaci tuntuim romaan maalib masendava pildi perekonnast, kus võim ja armastus on segi läinud. Genitrix «õgib» oma poega silmadega ja lõhub kõik, mis võiks teda õnnelikuks teha. Ajakirjanduses loeme vahetevahel lahetusdraamadest, mille puhul tapetakse lapsi, kuna üks vanemaist ei suuda välja kannatada mõtet, et need võiksid minna teise abielupoole valdusse. Kas siin saab üldse veel kõnelda armastusest? 1989. a ankeet geneetiliste manipulatsioonide teemal näitab, et enamik küsitletud isikuist esitab laste saamiseks tingimusi, mis lähtuvad ainult egoistlikest kaalutlustest; lapse heaolu ja tuleviku võimalused jäävad täiesti tagaplaanile.

Mehe ja naise suhtes on võimunähted veelgi tavalisemad. Tänapäeval mõistetakse «armastuse» all sageli ainult seksuaalsust. Aga nii armastus — või armastusilluusion — kui ka seksuaalsus võivad teenida võimu: armastusobjekt armastaja käsutuses.

Kas ei ole ka Don Juan oma naisteküttimisega kõigepealt omaenda võimutahte ori? Kirjanduslugu teab, et see elukutseline võrgutaja ja tema müüt on sündinud Hispaanias, saanud kuulsaks Molière'i komöödia ja eriti Mozart'i ooperi kaudu. Molière'i kangelane on ennast täis, küüniline ja tige. Mozart andis talle mõnevõrra traagilist suurust. Romantikud püüdsid külge pookida metafüüsiliisi taotlusi: Don Juan olevat kõigepealt rahutu hing, lugematus ohvriteas otsib ta absoluutset väärtust, täiuslikku naist, ja kuna sellist jumalannat on võimatu leida, rändab ta pilk ühelt teisele — lõpmatuseni.

Aga vaevalt küll huvitab Don Juani vaimne perspektiiv. Kui tema naistejaht lähtuks mingist absoluutsuse tarbest, siis ei pühendaks ta sellele tervet elu. Ta on sündinud ja kasvatuse saanud kristlikus tsivilisatsioonis, kus ei ole põhimõtteliselt raske üles leida teed täius- sele. Molière'i Don Juan aga tõukab eemale

kõik mötend, mis viitavad Jumalale. Ta tahab olla isenda isand, isenda mõõt ja seadus. Kui Elvire talle meelde tuleb «Jumala viha», vastab Don Juan, et ta vilistab sellele.

Don Juani puhul tuleb muidugi arvestada ka tema seksuaalset nälgia, mis «neelab» sama aplusega nii suursuguseid daame kui talutüdrukuid; kuid ta ise tunnistab, et kõige suuremat naudingut pakub siiski võim, sest «ei ole midagi magusamat kui ühe ilusa naise üle võitu saada, ja mul on selles suhtes vallutajate ambitsioon: nad lendavad pidevalt ühest võidust teise ja ei suuda oma soovidele piire tõmmata. Ei ole midagi, mis võiks mu ihade tormakust seisma panna, ma tunnen, et mu süda on võimeline kogu maailma armastama ja ma sooviksin nagu Aleksander, et oleks veel teisi maailmu selleks, et mu armuvalitused ka sinna ulatuksid» (*Don Juan*, I, 2). Armastust tuleb siin muidugi mõista relvana võimutahte teenistuses.

Võim ligimese üle, olgu see siis «vallutatav» naine, kodanik, kellelt ta raha laenab, Sganarelle — teener, kes teda vihkab ja imetleb, — või keegi teine, tuleneb võrgutaja üliinimlikust ebainimlikkusest, mis lubab tal põlata kõiki peale isenda. Don Juan läheb elust läbi ilma südametunnistuspiinadeta. Kuid tema hedonismi ei saa paigutada ainult liiderlikkuse raamidesse. Kõik episoodid tema elus näitavad tungi domineerida.

Teine kuulus võrgutaja prantsuse kirjanduses, kes matab kõik tunded ja instinktid võimutsemisihale alla, sündis 18. sajandil Choderlos de Laclos' romaanis *Les liaisons dangereuses* «Hädaohtlikud suhted». Teos on kohandatud ekraanile mitmes variandis. Romaani kangelane Valmont (*vicomte de Valmont*) täidab oma elupäevad moraalse ja psüühilise hävitustööga. Teose keskseks kujukse on voruslik Madame de Tourvel, aga selle kõrval esineb ka noori naiseid tütarlapsi, keda Valmont'i «armastus» tasakaalust välja viib ja õnnetuks teeb. Selle destruktiiivse tegevuse juures saab Valmont abi ja nõu markiis de Merteuil'lt, kes samuti naudib teiste inimeste ahastust ja valu. Teost kirjeldatakse vahel kurjuse käsiraamatuna. Aga kurjuse ja muude halbade omaduste kõrval — sest inimene on kompleksne olend — tõuseb siin esile intellektuaalne lõbu võimust, mida tõendab iga tabamus «armastuse» märklaua. Kõige silmapaistvam võit Valmont'i jahiretkil on Madame de Tourvel, kelle ümber tuleb kaua ja kavalalt lipitseda. «Mul ei ole sellest küllalt, et ma ta kätte saan,» kirjutab Valmont markiisile. «Ma tahan, et ta ise alla annab.» Ja kui naine viimaks siiski võrku läheb, juubeldab Valmont: «Ja ta julges uskuda, et ta suudab mulle vastu panna!» Selles lauses väljendub

ka viha, sest tema võluvõim oli olnud mõnda aega kahtluse all.

Ka Merteuil ei ole ainult tige, sadistlik, kahjurõõmus teiste naiste õnnetuse üle. Selektust tema teguviisile tuleb otsida mujalt. Ta on olnud Valmont'i armuke, ja kui ta nüüd püüab mehele konkubiine sokutada, siis peamiselt tagamõttega, et nõnda ehk jõuab ta teda veel mõnda aega oma võimu all hoida. Psühhoanalüütikud teavad kindlasti, kuhu siin paigutada *libido*, aga selle kapriisid paistavad mulle üsna kahvatud võimumängude dünaamika ees.

Võiks arvata, et eksisteerib vähemalt üks ala, kuhu võimukiusatus ei tohiks püüda — nimelt religioon. Aga ka siin ei pääse me sellest. Kristuse käsk minna ja kuulutada tervele maailmale Head Sõnumit praotab ukse dominatsioonipahedele.

Minna ja kuulutada... selleks, et tervele inimkonnale avaneksid uued dimensioonid, mida paganlikud ideoloogiad ei suuda pakkuda. Iga kristlase ja eriti misjonäri ülesanne on teha tööd ja näha vaeva, panna isegi oma elu kaalule Jumala auks ja inimkonna heaks. Võimuillusioon asendub siin veendumusega, et tõde on avastatud ning omandatud ja et teda võib oma äranägemise järgi edasi kanda ning levitada. Ja kui algne vaimustus nõrgeneb, tekib kergesti kiusatus võtta oma ülesannet õigustusena teisi valitseda ja selgitamise asemel teistele oma põhimõtteid ja tõekspidamisi peale suruda, nautida seda vaimset üleolekut, mille eest tohiks ainult tänulik olla.

Selline deviatsioon religioosel pinnal seletab mõndagi ususõdades, ristisõdades, koloniaalmaade kurbmängudes. Ka tänapäeval, ka seal, kus paganad, ketserid ning apostaadid on ammu kadunud, hakkab vahel sama kiusatus kipitama. Igal grupil ja kogudusel on oma huvid või oma «stiil». Üks sekt ei salli teist. Üks heategev organisatsioon nõuab, et esimene korjandus oleks reserveeritud temale. Jne. Issanda põllul leidub tööd kõigile. Olgu! Aga kelle käes on autoriteet?

See küsimus piinas juba apostleid. Ka nende hinge näris valus teadmine, et nemad ei olnud ainukesed, kellele oli antud võim teha imesid ja peletada eemale kurje vaime. Markus (IX, 28) ja Luukas (IX, 49) kirjeldavad piinlikku vahejuhtumit mehega, kes ajas deemonid välja Jeesuse nimel ja kellele apostlid kohe kallale tormasid, sest ta ei kuulunud nende kampa.

Võimukiusatusele on vist küll raskem vastu seista kui muudele kurja ahvatlustele. Kas ei ole ka Jeesuse kolm kiusatust kõrbes ainult üheainsa kiusatuse kolm varianti? Saatan arvatavasti ei teadnud, et Jeesus pole

mitte ainult inimene, vaid ka Jumal. Aga ta teadis, et tal on tegemist haruldaselt tugeva isiksusega, kelle juures ei tasu harilikke pisikiusatusi üldse proovida. Kõne alla võis tulla ainult kõige vägevam: asjade ja olevuste alistamine. Muuta kivid leivaks, mitte ainult selleks, et nälgja kustutada, vaid ka tõenduseks, et ta suudab manipuleerida mateeriat. Siis olla isand maade ja rahvaste üle, lasta põlvitada enda ees riikidel ja impeeriumidel . . . Mõlemad ettepanekud on inimlikult arusaadavad ja veetlevad. Kolmas aga üllatab. Ta paistab lapsikult absurdne. Saatan viib Jeesuse Jeruusalemma templi kõige kõrgemasse tippu ja ütleb: «Kui sa oled Jumala Poeg, siis hüppa siit alla, sest kirjutatud on: Tema inglitel on käsk sind hoida, ja nemad kannavad sind kätel, et su jalg ei komistaks kivi otsa.»

Mida tähendab too veider stseen, mida Jeesus ise nimetab «Jumala kiusamiseks»?

Seda kirjakohta on püütud seletada inimese huviga kõige imelise vastu. Juba ammust ajast unistati lennata õhus nagu Ikaros, ka ilma tiibadeta. Kui inglid kaitsevad, siis jäävad kondid ju kaljule kukkudes terveks! Eks ole? Keelikõditav trikk! Aga vaevalt Saatan lootis, et ta suudab Jeesust sellise odava laadanaljaga õnge võtta. Või siis tuleks ette kujutada, et Saatan üliintelligentses mõttekäigus juhtub olema seletamatuid lünki.

Kas ei või siin näha pigemini võimukiusatuse ülimalt astet? Tahet proovida, kas ei saaks Jumalatki enda mõju alla? Katsetada,

kui kaugele läheb tema armastus? Võtta teda kuidagi enda teenistusse?

Kuna evangelistid on kirja pannud ainult seda, mille üle kõigil on kasulik järele mõelda, siis võib ka arvata, et kiusatused kõrbes on edasi jutustatud hoiatuseks, mis ei ole sugugi üleaarne. Tunnen oma kodulinnakeses inimesi, kes peavad end tõsisteks kristlasteks, kuid hooplevad ülbelt, et Jumal tegevat alati nende tahtmist ja et neil olevat vaja ainult märku anda! Nõnda valetatakse mitte ainult iseendale, vaid ka ümbruskonnale. Veidi võimutunnet ka vale najal, sest sellestki saab naudingut!

Võim on kõigepealt joovastav. Joobumuses aga muutuvad tõeluse mõõdud ja piirjooned ähmaseks ja inimene võib hakkama saada usumatute rumalustega, mis niikuinii lõpevad halvasti.

Võim on ka rahutukstegev, sest tema alus kõigub. Tema kestvusele ei leia mingit kindlat tagatist ja rahutus ei lase olla õnnelik.

Pääs on otsuses panna võim mõne hea idee või ettevõtte teenistusse, et võimust kellegi üle saaks võim . . . kellegi eest . . .

See mõte pole uus ega originaalne. Juba ammu on räägitud ja kirjutatud teenimise moraalsest väärtusest. Mitmed vürstid ja kuningad on soovitanud oma järeltulijail meeles pidada, et nende ülesanne on kasutada oma võimu maa ja rahva heaks, mitte isiklike kapriiside rahuldamiseks. Aga vähesed tulevad sellise ennastalgava programmiga toime. Sest kiusatus on tõesti tugev.

MAIT RAUN VLADIMIR ULJANOV

MINA

Need neliteist kronoloogiliselt järjestatud heietust ei ole mingil juhul juhuslikud — vaid täpselt need, mida kästi marksism-leninismi riigieksamiks lugeda ühe «klassiku» tööde hulgast. Nad sisaldavad endas lühidal, konspektiivsel kujul kogu selle suurvaumuliku mõtelaadi täpselt niisuguses mahus, nagu nõuti sellelt osalt eesti noorelt humanitaarintelligentsilt, keda 1989. aasta suvel testiti küpsuseksamil Tartu ülikoolis. Nõudlik *universitas* katsus läbi kõik uluhakatised, kas õpingute käigus on nende teadvus piisavalt avanenud, et jõuda samastumiseni nii suurte sõnadega, meditatsioonini, läbiümbumiseni, lämbumiseni — kas ei pea tarkusetempel mitte häbist maa alla vajuma. Kas ta seinad on praegu üleval, ei ole paraku kuulda olnud.

Et väljenduda kokkusurutult, on tekstis lauseid ümber tõstetud — aga ainult seespool peatükki ehk artiklit. Küllap osutub mõni koht ebatäpsaks. Alati ei anta edasi ka grammatilist omapära. Seega võiks järgnevat nimetada näiteks džässiks, improvisatsiooniks etteantud teemal. Paraku on muudatusi selle jaoks lootusetult vähe. Ka huulik on juba vett täis.

Mina? Jeesus Kristus löödi kolmekümnekolmeselt risti, mina asutasin siis enamlaste fraktsiooni. Jeesus Kristus arvas, et lunastab inimkonna enese kaudu. Mina lunastan inimkonna tema enese kaudu.

1.

Mina ja Uljanov sõitsime pärast lühikest asumisel viibimist Šveitsi ning liitusime radikaalselt meelestatud vene emigrantidega. Paljudel neist olid väga kummalised, et mitte öelda intelligentlikud vaated. Nad vaatasid suhu lääne sotsiaaldemokraatidele ega tahtnud meid kuulda võtta.

Me sammume tiheda salgana järsul teel. Meid piiravad igast küljest vaenlased. Meil tuleb sammuda nende tule all. Oleme ühinenud, et võidelda vaenlasega ja mitte sattuda naabruse sohu, mille elanikud laidavad meid, et oleme moodustanud erirühma ning valinud võitluse ja mitte leppimise tee.

Ja nüüd hakkavad mõned meie seast karjuma: läki sellesse sohu! Ja kui neid häbistada, vastavad nad: kui mahajäänud inimesed te olete, miks eitate meie vabadust kutsuda teid paremale teele!

Just sellised poliitilised kired on Bernsteinil. See suund ilmus korrapealt millegi lõplikuna — nagu Minerva Jupiteri peast. Eitati proletariseerumist, vaesumist, kapitalismi vastuolude teravnemist; heideti kõrvale proletariaadi diktatuuri idee; eitati klassivõitluse teooriat, mida ei saavat rakendada rangelt demokraatlikus ühiskonnas, kus valitseb enamuse tahe... On raske kujutada midagi veidramat kui need pidulikud vihjed kriitikavabadusele.

Jaa, härrased, te olete vabad mitte üksnes kutsuma, vaid ka minema sohu. Kuid ärge kiskuge meid, ärge määrige suurt sõna *vabadus*. Ka meie oleme vabad — vabad võitlema mitte ainult sooga, vaid ka nendega, kes sinna pöörduvad!

Aga kes on kohtunikud?

Esitame need Kautsky väga õiged ja tähtsad sõnad: «Tänapäeva sotsialistlik teadvus võib tekkida ainult stgava teadusliku teadmise alusel. Teaduse kandjaks ei ole aga proletariaat, vaid kodanlik intelligents: on ju tekkinud ka tänapäeva sotsialism selle kihi üksikliikmete peas ja alles nemad tegid selle teatavaks vaimselt arengult väljapaistvatele proletaarlastele.»

Peaks olema selge.

Me peame äratama kõigis vähegi teadlikes rahvakihtides poliitilise paljastamise kire. Ideaalseks auditooriumiks poliitiliste paljastuste jaoks on töölisklass. Seda üldrahvalikku paljastamist organiseerime meie, sotsiaaldemokraadid.

Meie esimene kohus on kujundada töolistest revolutsionääre, kes seisavad parteiliselt samal tasemel kui haritlastest revolutsionäärid. Andekas töölisest agitaator ei pea töötama vabrikus 11 tundi. Me peame hoolitsema, et ta elaks partei kulul, oskaks õigeaegselt muutuda illegaalseks, vahetada tegevuskohta.

Ainult marksismi algeline mittemõistmine võis sünnitada arvamuse, et massilise tööliikumise tekkimine vabastab meid kohustusest luua tsentraliseeritud võitlusorganisat-

soon. Vormilt võib seda nimetada «vandeslaslikuks».

Meile vaieldakse vastu: olles salajane ja koondanud enda kätte kõik konspiratiivse tegevuse niidid, võib ta tormata enneaegselt rünnakule. Kuid igas lahingus on lüüasaamise võimalus.

Veel vaieldakse, et see käsitlus on vastuolus demokraatia põhimõttega. Kuid mis mõtet on «laialdase demokraatia põhimõtte» esitamisel, kui salaorganisatsioon ei saa seda teostada? Ainult välismaal, kus tihti tulevad kokku inimesed, kes ei leia endale tõelist tegevust, on võinud areneda see «demokratismi mängimine».

Kui on saavutatud range konspiratsioon, range liikmete valik ja elukutseliste revolutsionääride ettevalmistamine, tagatakse midagi enam kui demokratism: täielik seltsimehelik usaldus revolutsionääride vahel. Ja oleks väga arvata, et liikmeid ei saa kontrollida: oma vastutust tunnetavad nad väga elavalt. Teades kogemustest, et kõlbmatust liikmest lahtisaamiseks ei pörka tõeliste revolutsionääride organisatsioon tagasi mitte millegi ees.

Ja kui õnnestuks komiteed, rühmad ja ringid panna tegema ühist tööd, võiksime asutada nädalalehe, mida levitatakse kümnetes tuhandetes eksemplarides kogu Venemaal.

Sellest tuleb meil unistada!

Just seda laadi unistamist on meie liikumises liiga vähe. Ja selles on süüdi legaalse kriitika esindajad, kes kelgivad oma kainusega.

2.

Mina ja Uljanov käisime vahepeal mõned korrad Venemaal. Rahvas mässas, aga oli liiga pime, et kuulata meie näpunäiteid, ja sai muidugi lüüa. Siin läänes on veelgi rohkem sigenenud neid, kes ei taipa kapitalistide roiskumisest tuhkagi. Nähtavasti on nende elu liiga hea.

Marksismi teine poolsada algas marksismi-vaenuliku voolu võitlusega marksismis eneses. Nime andis talle endine ortodoksne marksist Bernstein, kes astus välja kõige kärarikkamalt.

Professorid korrutasid pappide labasusi materialismi vastu — ja revisionistid pomisesid, et materialism on ammu «ümber lükatud»; professorid kohtlesid Hegelit nagu surnud koera ja kehitasid dialektika puhul põlglikult õlgu — ja revisionistid ronisid nende järel teaduse filosoofilise labastamise sohu, asendades revolutsioonilise dialektika rahuliku evolutsiooniga.

Missugune oli Marxi «parandamise» tähend

us klassiseisukohalt, sellest ei tarvitse rääkida — asi on niigi selge.

Publikut püüti mõjutada «uute andmetega majanduse arenemise kohta». Räägiti, et väiketootmise väljatõrjumist suurtootmise poolt ei toimu.

Agar revisionistide argumentid arutati läbi. Tõestati, et nad ilustavad süstemaatiliselt kaasaegset väiketootmist. Ümberlükkamatud andmed kinnitavad fakti, et suurtootmine on väiketootmisest üle. Kapitalistlik ühiskonnas õõnestab teaduse ja tehnikaga edusamm halastamatult väiketootmise aluseid.

Kapitalism liigub krahhi poole. Rahanduskriis Ameerikas, tööpuuduse kohutav teravnemine kogu Euroopas on viinud selleni, et revisionistide hiljutised «teooriad» on kõigi poolt unustatud. Näib, et ka paljude revisionistide eneste poolt. Ei tohi ainult unustada neid õppetunde, mida see intelligentlik ebakindlus andis töölikklassile.

Revolutsioonilise marksismi ideeline võitlus revisionismi vastu on ainult eelmäng täielikule võidule sammuva proletariaadi suurtele revolutsioonilahingutele.

3.

Mina ja Uljanov oleme mures, et Euroopas on kogu tähelepanu pööratud keerulisele poliitilisele olukorrale. Riigid relvastuvad ja sõlmivad üksteisega liitused.

Kogu tsiviliseeritud maailma kodanlik teadus suunab oma raevu Marxi õpetuse vastu. Ta näeb marksismis kahjulikku sektit.

Teistsugust suhtumist ei võigi oodata.

Marxi õpetus on kõrvkõimane, sest ta on õigé. Ta on täielik ja harmooniline.

4.

Mina ja Uljanov jätame oma mõtetes hetkeks selle ükskõikse Euroopa, suleme silmad ning rändame Venemaale. Kui seal ometi kiiremini juurduks kapitalism. Siis saaks Vene impeeriumist teine Ameerika. Seal oleks nii palju teha. Kui neid rahvusi ees ei oleks.

Mida demokraatlikumaks muutub Venemaa, seda laiemalt hakkab arenema kapitalism. Seda tungivamalt sunnivad majandusliku suhtlemise reeglid eri rahvusi õppima seda keelt, mis on kaubandussuhete arenguks kõige soodsam.

Demokraatliku riigi tsiviliseeritud kodanikud eelistavad ise seda keelt, mis on arusaadav enamusele.

Millise ulatuse on eesrindliku kapitalismi

tingimustes võtnud rahvuste assimileerumise, saab teada näiteks väljarännu järgi Ühendriikidesse. 1900. aasta loenduse järgi oli seal üle 10 miljoni välismaalase. New Yorgi osariik sarnaneb veskiga, mis jahvatab rahvuslikud erinevused läbi.

Ja see, mis suurtes, rahvusvahelistes mõõtetes toimub New Yorgis, toimub igas suures linnas ja vabrikuaualas.

See on kapitalismi maailmaajalooline rahvuslike vaheseinte lõhkumise, rahvuste assimileerumise tendents, moodustades ühe peamistest tõukejõududest, mis muudavad kapitalismi sotsialismiks. Temas peab paratamatult nägema tohutut ajaloolist progressi, kolgaste rahvusliku tardumuse kaotamist, mis ilmneb eriti mahajäänud maades nagu Venemaa. See kah-marksist, kes kirub teisest rahvusest marksisti assimilaatorluse pärast maapõhja, on tegelikult lihtsalt natsionalistlik väikekodanlane.

Kõige rohkem kisavad Vene ortodokssete marksistide assimilaatorluse vastu Venemaal juudi natsionalistid. Assimilaatorluse vastu ei ole kunagi kisa tõstnud need juutluse parimad esindajad, kes on andnud maailmale eesrindlikke demokraatia ja sotsialismi juhte. Assimilaatorluse vastu kisavad ainult juudi «tagaosa» hardad vaatlejad.

Rahvuskultuuri loosung on kodanlik (sage-li aga ka mustasajaline ja klerikaalne) pettus. «Rahvuskultuur» on mõisnike, pappide, kodanluse kultuur. Proletariaat ei hakka kaitsma rahvuse rahvuslikku arenemist, vaid vastupidi, hoiatab rahvahulki niisuguste illusioonide eest ja tervitab igasugust rahvuste assimilaatsiooni, välja arvatud vägi-valdne. Töölisdemokraatia vastandab kodanlike parteide rahvuslikule purelemisele nõudmise: kõigist rahvustest tööliste absoluutne ühtsus ja täielik ühtesulamine kõigis organisatsioonides.

Muude võrdsete tingimuste puhul kaitseb proletariaat alati suuremat riiki. Kui eri rahvused moodustavad ühe riigi, ei propageeri marksistid mingil juhul föderatsiooni. Tsentraliseeritud suurriik on tohutu ajalooline edusamm keskaegsest killustatusest maailma sotsialistliku ühtsuse poole. Teisiti kui niisuguse riigi kaudu ei ole teed sotsialismile.

5.

Mina ja Uljanov tahaksime anda edasi rõõmusõnumi: sõda algas tõesti. Me ennustasime seda ette.

On täiesti loomulik, et tänapäeva demokraatia elemendid — ja Marx kui nende

esindaja andsid 1895. aastal lahenduse sellele küsimusele, «missuguse poole edu» on rahvusvahelistes konfliktides soovitavam. Siis oli rahvaliidumise sõjast puudutatud maades ülddemokraatlik. Marx juhindus konfliktide «hindamisel» kaalutlusest, missuguse poole edu suudab rohkem laiendada liikumise sotsiaalsel baasi.

Tänapäeva demokraatia jääb enesele truuks ainult sel juhtumil, kui ta ei liitu ühegi imperialistliku kodanlusega, vaid ütleb, et «mõlemad on halvamad». Praegu ei saa olla juttugi, et tänapäeva demokraatia sõrgiks reaktioonilise kodanluse sabas.

Kõik oportunisti arvukad avaldused on nüüd kokku voolanud suureks, ehkki väga veevaseks — (ja sulgudes olgu lisatud: sogaseks ja röpaseks) — sotsiaalnationalistlikuks jöks. Üheksa kuud pärast sigitust peab loode eralduma emast; palju aastakümneid pärast oportunisti sigitust peab tema valminud vili — sotsiaalnationalism — eralduma tänapäeva demokraatiast.

6.

Nendes tingimustes oleme mina ja Uljanov vist ainsad, kes oskavad veel õigesti mõelda. Kõik teised on sõda ära hirmutanud. Kas me oleme üksi ülemaailmse inimeste vande-nõu vastu?

Sõda laieneb. Euroopa poliitilised alusteed lõövad üha rohkem vankuma. Rahvahulkade viletsus on kohutav. Kasumid, mida mõned kapitalistide rühmad sõjast saavad, on ennekuulmatult, skandaalselt suured. Vastuolud teravnevad tohutult. Ühesõnaga, enamikus Euroopa riikides on revolutsiooniline situatsioon.

Faktid kõnelevad, et kõik varakad klassid, väikekodanlus ja «intelligents», liituvad üksmeelselt imperialistidega, Kautsky aga, justkui inimene vutlaris, tõrjub fakte mesimagusate sõnadega tagasi. Mida vähem on jäänud maid, kuhu saab kapitali kasulikult välja vedada, seda aegedam on võitlus Türgi, Hiina jt maade jaotamise pärast. Seda ütleb majandusteooria imperialismi ajastu kohta. Seda kõnelevad faktid. Kautsky aga muudab kõik labaseks väikekodanlikuks «moraaliks»: ei olevat mõtet ägestuda, veel vähem sõdida Türgi jaotamise pärast, sest «niikuinii ei ole seda kauaks». Ta on marksismi ennekuulmatult maha kupeldanud ja ise tõeliseks papiks muutunud. Aina trööstib proletariaati näidetega sõdadest, kus «Marx ise» soovis ühe või teise kodanluse võitu, trööstib numbritulpadega, mis peavad tõestama, et kapitalism on võimalik asumaadeta ja paljaksriisumiseta ning et rahulikkud demokraatiad tuleb paremaks pidada.

Jumal aidaku! Issand, heida armu! Mis on filister? küsis Lassalle. Ja vastas poeedi tuntud aforismiga: «Filister on tühi soolikas, täis hirmu ja lootust, et jumal halastab.»

Ammu on teada, et sõjad toovad vaatamata koledustele kasu, halastamatult paljastades selle, mis on roiskunud, oma aja ära elanud. Ilmselt kasu on inimkonnale hakanud tooma ka 1914.—1915. aasta Euroopa sõda, näidates tsiviliseeritud maade eesrindlikule klassile, et tema parteides on valminud vastik mädapaise ja et kusagilt levib talumatut laiba-lehka.

Kui väikese provintsilinna korrastatud kõnniteedel võib leppida õhukeste ja nõrkade taldadega, siis mägedes ei saa läbi pakside ja naelutatud taldadeta. Sotsialism on rahulikust staadiumist välja jõudnud. Ta on astunud revolutsiooniliste aktsioonide staadiumi, aktuaalseks on saanud oportunisti täielik väljakihutamine töölisparteidest.

See üleminek on võimalik ainult vanadest juhtidest, revolutsioonilise energia lämmatajatest üle astudes, vanast parteist üle astudes, selle partei purustamise teel.

Kontrrevolutsioonilised väikekoodanlased aga mõistagi kisendavad: «Anarhism!»

Võtame tänapäeva sõjaväe. See on üks hea organisatsiooni näide. Ta on paindlik, osates sealjuures anda miljonitele inimestele ühtse tahte. Täna istuvad need miljonid kodus. Homme tuleb mobilisatsioonikäsk ja nad kogunevad määratud punktidesse. Täna varjuvad nad kaevikutesse, on seal mõnikord kuude kaupa. Homme lähevad nad rünnakule. Täna panevad nad miine maa alla, homme liiguvad lendurite näpunäidete järgi kümneid versti edasi maa peal.

Seesama maksab ka tööliklassi võitluses koodanluse vastu. Täna ei ole revolutsioonilist situatsiooni, sulle antakse valimisedel. Võta see, et lüüa oma vaenlasi. Homme võetakse valimisedel ära, antakse kätte püss ja suurepärane kiirlaskekahur. Ära kuula sentimentaalseid virisejaid, võta need surma- ja hävitusriistad.

Valmistu selleks, et asutada uusi organisatsioone ja lasta nii kasulikud surma- ja hävitusriistad käiku oma valitsuse ja oma koodanluse vastu.

7.

Mina ja Uljanov pettume iga päevaga üha enam lääne marksistides. Nad on pööranud meile selja. Jääb veel emake-impeerium Venemaa, tema ehk.

Ebaühtlus on kapitalismi absoluutne seadus.

Sellest järeldub, et on võimalik sotsialismi võit esialgu mõnel maal või isegi ühel maal eraldi.

Selle maa võidukas proletariaat, eksproprieeritud kapitalistid, astuks ülejäänud kapitalistliku maailma vastu, õhutades ülestõusu.

8.

Mina ja Uljanov viskame pea selga, nüüd on maailmas kaos ja verepulum, nüüd on meie võimalus.

Rõhutud klass, kes ei püüa omada relva, vääriks vaid, et teda koheldaks nagu orja.

Desarmeerimine kui sotsiaalne idee tekib nähtavasti erilistest «rahulikest» elutingimustest väikeriikides, kes on ülemaailmsest verisest sõjateest kõrval seisnud. Selleks tarvitseb vaid mõelda näiteks Norra desarmeerimispooldajate argumentatsiooni üle: «Meie oleme ju väike maa, sõjavägi on meil väike, me ei saa suurriikide vastu midagi teha, tahame rahus elada oma kolkas ja jätkata kolkapoliitikat, nõuda desarmeerimist, kohustuslikke vahekohtuid, alalist neutraliteeti jms.»

Väikeriikide väiklane püüe kõrvale jääda, väikekoodanlik soov olla võimalikult kaugel maailma ajaloo suurtest lahingutest, kasutada oma monopoliseeritud tuima passiivsuse jäämiseks — see püüe on muidugi reaktiooniline ja põhineb tervenisti illusioonidel.

Kui praegune sõda tekitab reaktioonilistes kristlikes sotsialistides ja halisevates väikekoodanlastes ainult õudu, vastikust relvade kasutamise, vere, surma jm vastu, siis meie peame ütleva: kapitalistlik ühiskond on alati lõputu õudus. Ja kui praegune sõda valmistab talle ette õudusega lõppu, siis ei ole meil mingit põhjust ahastada.

9.

Mina ja Uljanov ei suuda ära needa vene rahvast, kes võtab ivalitsuselt võimu, aga ei taipu sellega teha muud kui anda järgmisele ekspluataatorile, koodanlusele. Teda tuleks halastamatult suunata. Ainult nii saaks ajaloost asja. Aga meil on ainult kampkond harimatuid kaasvõitlejaid ja eesrindlik teooria. Nemad kokku peavad loitsima meile selle võimu.

Engelsi teoses on arutlus vägivaldse revolutsiooni tähendusest: «Et aga vägivald etendab ajaloos ka veel teistsugust osa» (peale pahategija oma), «nimelt revolutsioonilist osa, et ta Marxi sõnade järgi on ämmaemandaks igale vanale ühiskonnale,

kes on rase uuest, et vägivald on selleks tööriistaks, mille abil ühiskondlik liikumine rajab endale tee ja purustab kivinenud, väljasurnud poliitilised vormid, — selle kohta ei leidu härra Dühringil ühtki sõna.»

Kiitudulaul, mida Engels vägivallale laulis ja mis täiesti vastab ka Marxi korduvaltele avaldustele, see kiitudulaul pole mingi «hetkeline vaimustus». Vajadus masse süstemaatiliselt kasvatada n i i s u g u s e s vaimus on k o g u Marxi ja Engelsi õpetuse aluseks.

Engelsi suurepärase ja äärmiselt täpse definitsiooni järgi on riik «eriline survevõim». Sellest järeldub, et «eriline survevõim» proletariaadi mahasurumiseks kodanluse poolt tuleb asendada «erilise survevõimuga» kodanluse mahasurumiseks proletariaadi poolt. Selles seisabki «riigi kui riigi hävitamine».

Meie pole utopistid. Tuleb alluda kõigi ekspluateeritute relvastatud avangardile — proletariaadile.

Meie ise, töölised, organiseerime suurtööstuse, loome raudse distsipliini, mida toetab relvastatud tööliste riigivõim, teeme riigiametnikud meie ülesannete lihtsateks täitjateks, tagasihoidlikult tasutavateks ülevaatajateks ja raamatupidajateks.

Meile on vajalik niisugune riik, niisugusel majanduslikul alusel. Seda annab parlamentarismi kaotamine. See vabastab töötavad klassid prostitueerimisest kodanluse poolt.

Eriline aparaat, eriline mahasurumismasin «riik» on kommunistlikus ühiskonnas v e e l vajalik, kuid see on juba üleminekuriik, sest vähemuse mahasurumine eilsete palgaorjade enamuse poolt on kerge, lihtne ja loomulik asi. See maksab hoopis vähem verd kui orjade, pärisorjade ja palgatööliste ülestõusude mahasurumine. Ta tuleb inimkonnale palju odavam.

Meil on õigus täie veendumusega öelda, et kapitalistide eksproprieerimise tulemuseks on tingimata inimühiskonna tootlike jõudude hülgaslik arenemine.

Riik võib täielikult välja surra siis, kui ühiskond viib ellu põhimõtte: «igauks oma võimete kohaselt, igauhele tema vajaduste järgi». Siis kui inimesed töötavad vabatahtlikult oma võimete kohaselt ja igauks võtab vabalt oma «vajaduste järgi».

Kodanlikust seisukohast on hõlpus sellist ühiskondlikku korda «puhtaks utopiaks» kuulutada ja irvitada, et sotsialistid töötavad anda igauhele õiguse saada ühiskonnalt trühvleid, pianinosid, autosid jne. Enamik «õpetlasi» piirdub tänapäevani sellise irvitamisega, paljastades oma kasuahnet kapitalismi kaitsmist.

Lõpuks, alles kommunism teeb riigi tar-

betuks, sest pole enam k e d a g i maha suruda, süstemaatiliselt võidelda mõne elanikkonna osa vastu. Me pole utopistid ega eita üksikisikute ekstsesse ja vajadust neid maha suruda. Kuid seda teostab relvastatud rahvas ise. Kui kõik õpivad iseseisvalt teostama kontrolli ja arvestust logelejate, memmepoegade, petiste ja muude «kapitalismi traditsioonide säilitajate» üle, muutub kõrvalekalldumine uskumatult raskeks. Ja sellega käib kaasas nii kiire ja tõsine karistus (sest relvastatud tööliste tegeliku elu inimesed, mitte aga sentimentaalsed intelligendikesed, ja vaevalt lasevad nad endaga nalja teha), et ühiselu lihtsate põhireeglite pidamise vajadus muutub peagi h a r j u - m u s e k s.

10.

Mina ja Uljanov oleme nüüd kõige suuremad ja paremad diktaatorid maailmas. Nagu terasest. Ja meie järel tulevad üha uued põlvkonnad teravaid teraseid terasest diktaatoreid.

Meie, bolševike partei, oleme Venemaa venennud. Me oleme Venemaa võitnud — rikastell vaestele, ekspluataatoritell töörahvale. Nüüd peame Venemaad v a l i t s e m a.

Kodanluse toapoisid on meile sageli ette heitnud, et me teostame «punakaartliku» rünnaku kapitalile. Rumal etteheide, just rahakotiteenrite vääriline. Punakaartlased saatsid korda kõige õilsama ja suurema ajaloolise teo — vabastasid töötajad ekspluataatorite ikkest.

Suurte hüpete ajastu tõeline tähendus seisab selles, et vanade rusude rohkus nõuab oskust tõsta esile kõige tähtsam. On momente, kus on kõige tähtsam koguda võimalikult palju rususid; on momente, kus on purustatud küllaldaselt ja päevakorda kerkib «proosaline» maapinna rusudest puhastamise töö; on momente, kus kõige tähtsam on hoolitseda uute võrsete eest, mis kasvavad rusude alt, prügist veel halvasti puhastatud pinnal.

Ükski suur revolutsioon, eriti aga sotsialistlik revolutsioon pole mõeldav kodusõjata, mis tähendab veel suuremat laost kui välisõda, tähendab suurima ebamäärasuse, tasakaalutuse, kaose seisundit. Et sellest jagu saada, on vaja aega ja o n v a j a r a u d s e t k ä t t.

Kuid me pole nii rumalad, et seada esikohale «punakaartlikud» võtted ajal, mil proletaarne riigivõim peab kasutama kodanlike spetsialiste maapinna sääraseks ümberkündmiseks, et sellel ei saaks üldse kasvada kodanlust.

Tuleb võtta süstemaatiliselt käsile see, et

koos läbi ja lõhki valeliku, jultunult laimava kodanliku ajakirjanduse mahasurumisega loodaks niisugune ajakirjandus, mis ei lõbusta ega tüssa masse tühja-tähjaga. Ajakirjandus peab olema sotsialistliku ülesehitustöö tööriist, tutvustades üksikasjalikult eesrindlike kommunistide edusamme, teisest küljest aga pannes «mustale tahvlile» need kommunistid, kes jonnakalt säilitavad kapitalismi traditsioone, st anarhiat, looderdamist, korraldagedust, spekulatsiooni.

Ajaloo pole olnud ühtki suurt revolutsiooni, kus rahvas poleks ilmutanud kindlust, lastes vargad kuriteo kohal maha. Eelmiste revolutsioonide häda seisis selles, et entusiasmi, mis annab jõudu halastamatuks mahasurumiseks, ei jätkunud kauaks.

Sedamööda, kuidas võimu põhiülesandeks saab valitsemine, muutub tüüpiliseks sundimise avalduseks mitte mahalaskmine kohapeal, vaid kohus. Kuid meie revolutsioonilised kohtud on uskumatult nõrgad. Ei saada aru, et Venemaa nälja ja tööpuuduse piinades on süüdi üks, kes rikub töödistsipliini ükskõik millises tehases, majapidamises, asjas — süüdlasi tuleb osata leida, kohtu alla anda ja halastamatult karistada.

Kiuugu ja haukugu kodanliku ühiskonna koeranässid Belorussovist Martovini iga liigse laastu puhul suure vana metsa raumisel. Selleks nad koeranässid ongi, et haukuda proletaarne elevandit peale. Las hauguvad. Meie läheme rahulikult oma teed.

Diktatuur on suur sõna. Suuri sõnu aga ei või tuulde pilduda. Diktatuur on raudne võim, revolutsiooniliselt julge ja kiire, halastamatu nii ekspluataatorite kui huligaanide mahasurumisel. Meie võim on aga üleliia pehme, rohkem kiisli kui raua sarnane.

Kui me pole anarhistid, siis peame tunnistama riigi, see on sunduse paratamatust kapitalismilt sotsialismile üleminekul. Sellepärast pole mingit vastuolu nõukogude demokraatismi ja üksikisikute diktaatorivõimu vahel. Iga suurtööstus nõuab absoluutset tahte ühtsust, mis suunab sadade, tuhandete, kümnete tuhandete inimeste ühist tööd. Seda on kõik sotsialismist mõtlejad alati tunnistanud kui sotsialismi tingimust. Kuidas aga tagada tahte ühtsust?

Tuhandete tahte allutamiseks ühe tahte. Kui ühistööst osavõtjad on ideaalselt distsiplineeritud, võib see allutamine meenutada dirigendi pehmet juhtimist. Kui ideaalselt distsiplineeritust pole, võib see võtta diktaatorluse järsud vormid.

Ja kogu meie, kommunistide partei ülesanne on asuda kurnatud ja väsinult väljapääsu otsiva massi etteotsa, juhtida teda

töödistsipliini teed mööda, juhtiva nõukogude töötaja, diktaatori tahtele vastuvaidlematu alistumise teed mööda.

Seda ei ole me veel õppinud.

Seda me õpime tegema.

11.

Mina ja Uljanov nägime puhkepäeval töölisi lauajuppi tassimas. Nad tegid seda ilma igasuguse palgata. Võtsime samuti korraks latist kinni ja aitasime neid. See oli väga liigutav.

Sõna «kommunist» on hakatud meil tarvitama liiga kergesti. Oleks väga kasulik keelata selle sõna haaramine igal vastutulijal, lubada seda nimetust ainult tõelistele kommunistidele. Esmalt tõesta oma võimet tasuta töötada ühiskonna huvides ja alles siis siruta käsi aunimetuse «kommunist» järele! Ses suhtes on kommunistlikud laupäevakud kõige väärtuslikumaks erandiks.

Tuleb saavutada, et igaüks, kes nimetab oma tööd kommunistiks, tõestamata seda raske tööga, seataks häbiposti kui šarlatan või lobamokk.

On selge, et ei tule kaotada mitte ainult ekspuataatorite omandust, vaid tuleb kaotada igasugune eraomandus tootmisvahenditeks, tuleb kaotada niihästi erinevus linna ja maa vahel kui erinevus füüsilise ja vaimse töö tegijate vahel. Selleks on tarvis võita väiketootmise rohkete riismete vastu (sageli passiivne, eriti visalt ja raskesti võidetav).

Võtke naise olukord. Naine on jäänud koduorjaks, teda rõhub, lämmatab ja nürstab kodune väikemajapidamine, aheldades teda köögi ja lastetoe külge, raisates tema vaeva metsikuseni väiklase, närvesööva ja tapva tööga. Tõeline kommunism algab alles siis, kui algab massiline võitlus koduse majapidamise vastu, selle massiline ümberkorraldamine sotsialistlikuks suurmajapidamiseks.

Ühiskondlikud sööklad, lastesõimed, lasteaiaid — need on võrsed, mis tegelikkuses suudavad vabastada naise, suudavad kaotada tema ebavõrdsuse mehega ühiskondlikus tootmises.

Agas meie ajakirjandus ei hoolitse sugugi selle eest, et kirjeldada parimaid sööklaid või lastesõimi.

Moskva raudteelased elavad meeleheitlikult rasketes ringimustes. Alatine alatoitlus, nüüd aga — toitlusolukorra üldisel halvenemisel — lausa nälg. Ja nüüd need nälgiivad töölised korraldavad «kommunistlikke laupäevakuid», töötavad pärast tööaega ilma igasuguse tasuta hoolimata sel-

lest, et nad on väsinud, vaevatud ja kurnatud. Kas see ei ole maailma-ajaloolise pööraku algus? Milliseks kujuneb edasine areng, kui me võidame kodusõja?

Kuni on võimalik viljaga kaubelda, jääb talupoeg poolspekulandiks. Spekulandina on ta meile vaenulik, kaldub kokkuleppele kodanlusega. Töötajana on ta aga proletaarset riigi sõber, toetab paljumiljonilise massina seda riigi-«masinat», mille eesotsas on sajatuhandeline kommunistlik proletaarne avangard.

Just «kommunistlikud laupäevakud» kindlustavad õplikult talurahva armastuse proletaarset riigi vastu. Niisugune töö — ja ainult see — veenab talupoega, et meil on õigus, toob täieliku võidu tootlusraskuste üle.

Demokraatlikumat, sõna otseses mõttes, töörahva ja eksploateeritavate massidega tihedamini seotud riiki ei ole maailmas veel olnud.

Kommunistlikud laupäevakud on kommunismi tegelik algus.

12.

Mina ja Uljanov oleme võitnud kodusõja, hävitanud 15 miljonit rahvaenlast ja ise ikka veel elus. Kodanlus väriseb kabuhirmus ega julge enam isegi roiskuda. Ja kogu maailm lebab meie jalge ees.

Endast vägevamat vastast saab võita ainult osavalt ära kasutades nii iga mõra vaenlaste vahel kui ka vähimatki võimalust saada endale massilist liitlast, olgugi tinglikku, ebaustavat. Kes seda ei taipa, ei taipa midagi marksismist ja teaduslikust sotsialismist üldse. Meie teooria ei ole dogma, vaid t e g e v u s j u h e n d, ütlesid Marx ja Engels. «Poliitiline tegevus ei ole Nevski prospekti kõnnitee» (Peterburi sirge peatänavana puhas, lai ja tasane kõnnitee), ütles Tšernõševski.

Inglismaal ei ole veel kommunistlikku parteid, kuid seal on tööliste seas värske laialdane võimas, kõige roosisemaid lootusi õigustav kommunistlik liikumine. Inglismaal valmivad eduka proletaarsete revolutsiooni tingimused. Kuid me ei tea, mis on kõige suuremaks tõukeks. Sellepärast peame tegema ettevalmistustöö nõnda, et oleksid rautatud (nagu armastas öelda Plehhanov-kadunuke, kui ta oli marksist ja revolutsionäär) kõik neli jalga.

Lääne-Euroopas ja Ameerikas peavad kommunistid õppima parlamentarismi: et kommunistide partei annaks loosungid, et proletaarlased kannaksid kehvikute abiga laiali lendlehti, käiksid läbi tööliste korterid, külakolgastes asuvate talupoegade hurtsikud, külastaksid kõige lihtsama rahva kõrtse, et nad ei räägiks rahvaga liiga tarka juttu,

vaid ärataksid kõikjal mõtteid, püüaksid kodanlust sõnast, tutvustaksid rahvast bolševismiga.

Me ei tea, milline säde suudab süüdata tulekahju. Ja oleme sellepärast kohustatud viljelema igasuguseid, isegi kopitanud tegevusvälju.

Kui prantsuse kodanlus süüdistab bolševismis kõikuvaid sotsialiste, kui ameerika kodanlus vangistab paljusid tuhandeid inimesi, kahtlustades neid bolševismis, kui inglise kodanlus palkab bolševismi vastu võitlemiseks täiendava hulga õpetlasi, agitaatoreid ja pappe — siis peame me tänama härrasid kapitaliste. Nad töötavad meie kasuks.

Kommunistid peavad teadma, et igatahes tulevik kuulub neile. Nad peavad rakendama kogu jõu selleks, et suunata ühiskond kõige otsemate teed nõukogude võimu ja proletariaadi diktatuuri ülemaailmsele võidule. See on vaieldamatu tõde.

13.

Mina ja Uljanov hakkame lõpetama. Süüfilis ja mürgikuul, millega üks nakatunud sekretär meid laskis, teevad oma töö ka suurimatega. Ihu on juba lõpetanud oma asjatu rähklemise. Me oleme rahul.

Tööliste-Talupoegade Inspeksiooni 300—400 teenistujat, kes minu plaani järgi alles jäävad, hakkavad täitma puhtal kujul sekretärikohuseid Tööliste-Talupoegade Inspeksiooni teiste liikmete ja juurdetulnud Kesk-kontrollkomisjoni liikmete suhtes. Teiselt poolt aga peavad nad saama kõrget palka, mis päästab nad Tööliste-Talupoegade Inspeksiooni ametniku praegusest õnnetust olukorrast.

Arvan samuti, et Tööliste-Talupoegade Inspeksiooni rahvakomissariil tuleb teha tööd selleks, et koordineerida töö organiseerimise kõrgemad instituudid (Töö Keskinstituut, Töö Teadusliku Organiseerimise Instituut jne), mida meil on praegu vähemalt 12. Tuleb leida mõistlik kesktee, et igähele neist asutustest jääks teatav iseseisvus.

Ma näen ette vastuväidet, nagu oleks minu poolt soovitatud ümberkujunduste tulemuseks kaos. Kesk-kontrollkomisjoni liikmed hakkavad lonkima ringi mööda kõiki asutusi, teadmata, kuhu, milleks ja kelle poole neil pöörduda, tekitades kõikjal segadust, kiskudes teenistujaid tööst eemale jne jne.

Ma arvan, et selle vastuväite pahatahtlik allikas on niivõrd ilmne, et sellele ei tarvitse isegi vastata.

Meie partei keskkomitee on kujunenud

rangelt tsentraliseeritud ja kõrge autori- teediga rühmaks. Kuid selle rühma tööks ei ole loodud tingimusi, mis vastaksid tema autoriteedile. Siin peab aitama minu poolt soovitatav reform.

14.

Mina ja Uljanov sosistame halvatushoogude vahel, südames rõõm, et nii kiiresti on kasva- nud tõelised terasmehed, kes hakkavad viima meie tahet halastamatult ellu. Ja stenografistineiu läheb paberirullidega otse diktaatori juurde. Need on meie viimased sõnad. Me oleme päästnud Venemaa ja pääs- tame kogu maailma.

Riigiaparaadiga on meil lood kurvad, kui mitte üelda koledad. Tuleks kohe välja kuulutada võistlus kahe või rohkema õpiku koostamiseks töö ja eriti valitsemistöö orga- niseerimise alal.

Minu arvates ei peaks Tööliste-Talupoegade Inspeksioon taga ajama kvantiteeti. Tuleb õigel ajal aru pähe võtta. Kõige kahjulikum oleks siin kiirustada. Oleme jõud- nud nii vähe mõelda oma riigiaparaadi kvaliteedile.

Järeldused öeldust: peame Tööliste-Talu- poegade Inspeksiooni kui aparaadi paran- damise tööriista muutma eeskujulikuks asu- tuseks. Temasse tuleb hoolikalt koondada nüüdisaegse kvaliteediga inimmaterjal, st säärane inimmaterjal, mis ei jää maha Lääne- Euroopa parimatest eeskujudest.

Töölised, keda me võtame Keskkontroll- komisjoni liikmeteks, peavad olema laitmatud kommunistid, ja ma arvan, et nendega tuleb veel kaua tööd teha, et õpetada neile töö meetodeid ja ülesandeid.

Keskkontrollkomisjoni liikmed peavad

süsteemaatilisel läbi vaatama kõik Poliit- büroo paberid ja dokumendid. Rööbiti sel- lega tuleb neil valmistuda tööks, mida ma ei häbene nimetada kelmitaoliste püüd- miseks. Ja eriliste riugaste väljamõtlemiseks, et varjata oma käike, võtteid jne.

Peame õppima ja õppima töö kõrgema organiseerimise instituutides. Loodan, et ükski tõeline revolutsionäär ei kahtlusta mind selles, nagu ma oleksin loobunud «õppimise» all mõistmast mõnda poolnaljatempu, mõnda kavalust, mõnda riugast või midagi selle- taolist.

Ma tean, et Lääne-Euroopa kombelises ja tõsisel riigis kutsuks see mõte esile tõelise õudustunde. Mina aga loodan, et meil ei kutsu selle mõtte arutamine esile muud peale hea tuju.

Tõepoolest, miks mitte ühendada meeldiv kasulikuga? Miks mitte kasutada naljatempu, et tabada midagi kahjulikku?

Mulle näib, et juhtumite nimestik rikastub tublisti meie tulevaste «inspekteerijate» ja «keskkontrollijate» seiklustega kohtades, mida kombelistes ja peenutsevates õpikutes ei ole sünnis mainida.

Kuidas võib partei asutusi ühendada nõu- kogude asutustega? Kas siin ei ole midagi lubamatut?

Mina ei näe liitumiseks mingeid takistusi. Veel enam, ma arvan, et niisugune ühen- damine on eduka töö ainus tagatis. Ma arvan, et igasugused kahtlused poevad välja meie riigiaparaadi kõige tolmusematest urgastest ja neile tuleb vastata ainult ühega — pilkega.

Mispärast siis mõlemaid tõepoolest mitte ühendada, kui seda nõuavad asja huvid? Kas see nõukoguliku ja parteilise nõtkete ühendus ei ole erakordse jõu allikas?

ALLIKAD

1. Mis teha? 1902.
2. Marksism ja revisionism. 1908.
3. Marksismi kolm allikat ja kolm komponenti. 1913.
4. Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta. 1913.
5. Võõra lipu all. 1915.
6. II Internatsionaali krahh. 1915.
7. Euroopa ühendriikide loosungist. 1915.

8. Proletaarse revolutsiooni sõjaprogramm. 1915.
9. Riik ja revolutsioon. 1917.
10. Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded. 1918.
11. Suur algatus. 1919.
12. «Pahempoolsuse» lastehaigus kommunismis. 1920.
13. Kuidas reorganiseerida Tööliste-Talupoegade Inspeksiooni. 1923.
14. Pigem vähem, aga paremini. 1923.

ŠIMON GLUZMAN

KUIDAS MEID ÜLEMAAILMSESSE PSÜHHIAATRIA ASSOTSATSIOONI (WPA) VASTU VÕETI

Lõppes järjekordne psühhiaatrikongress, seekord Ateenas. Tuhanded psühhiaatrid veetsid kenasti aega, arutades oma eriala probleeme, imetledes muinsusi ja nautides kreeka kõõgi hõrgutisi.

Ka mina olin seal. Muinsusi ma kahjuks peaaegu ei näinudki, tahtsin rohkem maitsta psühhiaatriat ennast kui Vahemeremaa maiuspälu — avanes ju mul esmakordselt võimalus tõsiselt suhelda välismaiste kolleegidega.

See ei olnud esimene ega viimane psühhiaatrikongress, vaid kongress nagu kõik teisedki... Ent ometi oli VII kongress eriline, sellel oli üks aspekt, mida kõige parema tahtmise juures ei saa nimetada teaduslikuks ja mis sarnaneb pigem poliitilise detektiivjutuga. «Programmi naelale» — WPA Peaassamblee hääletamisele, kas nõukogude psühhiaatrid võivad kuuluda sellesse organisatsiooni või ei — olid eelnenud äärmiselt huvitavad ja emotsiooniderikkad sündmused.

Ma ei hakka varjama, et olen veidi idealist. Vangilaagrid, asumine, erilised suhted endiste võimumeestega jne, jne meelevastavad sind tahes-tahtmata nii, et idealiseerid Lääne ühiskondlikku arvamust ja tema ühiskondliku moraali eripära. Mina, võimude poolt tagakiusatav psühhiaater, kahtlemata idealiseerisin teiste maade kolleegide positsiooni. Hoolimata oma elukogemustest jäin ma paljudes asjades neitsilikuks.

12. oktoober — kongressi avapäev. Tervituskõned, tuunikates kreeka koori esinemine, jälle tervituskõned, kiiduaval-

1988. a oktoobris toimus Ateenas Ülemaailmse Psühhiaatria Assotsiatsiooni (WPA) VII kongress. 1983. aastal väljavisatud (väljastatud) N. Liidu Psühhiaatrie ja Narkoloogide Ühing võeti tingimisi (katseaja ja range kontrolliga) organisatsiooni tagasi.

Eesti ajakirjanduses on see sündmus leidnud mitmesuunalist järelkaja. Põhjalik ülevaade ilmus Airi Värniku sulest «Edasis» (19. jaanuar 1990), kust saame aimu ka Nõukogude Liidu ametliku ja sõltumatu delegatsiooni vastuoludest. Sõltumatute vaimne juht psühhiaater Simon Gluzman (vt ka «Vikerkaar» 12/89) valgustab toimunud tragikoomilist üritust pikemalt. *Toim. märk.*

dused. Ja esimene ootamatus — nõukogude psühhiaatria ametlike esindajate rohkus, meie psühhiaatria juhid, kes on, tõsi küll, pisut pingul, ent siiski enesekindlad. Ja neist kõige tähtsam — psühhiaatriainstituudi direktor Vartanjan — auväärsete külaliste seas! Küll oli huvitav teda jälgida. Olen tõesti patune, sest ma peaaegu ei kuulunudki tervituskõnesid, kogu oma tähelepanu olin koondanud Vartanjanile. Kui kerge oli tema vahetu reaktsiooni järgi aru saada, kes WPA ja kongressi arvukatest tegelestest on tema ja meie ametliku psühhiaatria sõbrad — Vartanjan plaksutas ainult neile (aga kuidas ta plaksutas — lausa hüppas oma toolil ja tagus hoolega käsi kokku). Teistele, «sotsiaalselt võõrastele», mitte üks käteplaks. Alles hiljem, päevade möödudes, taipasin, et mulle oli antud õppetund: WPA-s ei ole kõik üheselt võetav, seal on omad, võõrad ja neutraalsed (loe — ükskõiksed).

Tasapisi harjusin «välismaaga», tutvusin inimestega. Minu käest päriti NSV Liidu kohta, tunti huvi meie psühhiaatria ja temas toimunud muutuste vastu. Vastasin viisakalt ja siiralt. Ma olin õnnelik — pärast vangilaagreid ja asumist olin rahvusvahelisel kongressil. Kas pole see siis ime!

Kuid 13. oktoobril ime haihtus — mulle näidati Moskva professori Lukatšeri nn memorandumit, millest faktiliselt järeldus, et nõukogude psühhiaatriast ideaalsemat maailmas ei ole ega saa ollagi. Lugenud memorandumi läbi, olin siiralt nõrduinud. Väljendandis oma meelepaha teiste maade (Ameerika, Aasia, Euroopa) kolleegide kuuldud. Ja miks ma ei peaks olema nõrduinud, kui nõukogude psühhiaatrias ei ole avalikustamist ega perestroikat. Nii seaduseandja kui ka juristid kritiseerivad teravalt psühhiaatria kuritarvitamist, sealhulgas ka poliitilistel eesmärkidel... kuid meie psühhiaatria juhid on sisse võtnud varitsuskohad kaevikutes ja tulistavad vastu (seni õnneks ainult sõnadega).

Kuulanud ära minu kurtmised, tegid neli maailmas üsnagi lugupeetud psühhiaatrit mulle ettepaneku esitada oma vastuväited Lukatšerile kirjalikult. Mida ma ka tegin. Minu vastust Lukatšerile levitati WPA Peaassamblee liikmete hulgas.

Arvatavasti pole vaja selgitada, et ma soovin siiralt muutusi nõukogude psühhiaatrias, tahan selle inimlikustamist. Selle eest ma ju istusingi... Tahan põhjalikke muutusi, aga mitte lihtsalt fassaadi iluravi. Siin aga ei saa rääkida isegi iluravist, ikka samad näod mis ennegi dikteerimas riigile psühhiaatriapoliitikat; tervishoiu ministeeriumi vastutavad isikud eitamas täielikult nii minevikus kui ka praegusel ajal aset leidnud psühhiaatria kuritarvitusi (ja seda isegi nüüd, kui ainuüksi Läänes elab praegu kümnekond sellist inimest, keda varem NSV Liidus alusetult ja sundkorras raviti vaimuhaiglates, kui trükist on ilmunud psühhovanglate endiste vangide memuaarid, mida on saanud lugeda miljonid inimesed) jne, jne. Asi on läinud juba nii kaugele, et isegi KGB töötajad on tunnistanud minevikus aset leidnud psühhiaatria kuritarvitamist, ainult psühhiaatrid ise eitavad seda endiselt. Ja samal ajal ihkavad nad tagasi WPAsse, kust jõudsid 1983. a «vabatahtlikult» välja astuda, sest neid ähvardas väljaheitmine.

Neli lugupeetud väliskolleegi soovitasid mulle probleemist objektiivse pildi saamiseks korraldada ühel erakorralisel WPA Peaassamblee istungil diskussioon mõne ametliku nõukogude psühhiaatria esindajaga. Ettepanek tehti sellepärast minule, et olin äsja tulnud NSV Liidust, olen nõukogude kodanik ja võin rääkida praegusest olukorrast.

Kas mul oli hirm? Mis seal varjata, muidugi oli. «Perestroika» pole meil veel nii kaugele jõudnud, et ei oleks vaja mõelda selle tagajärgedele, mida varem ametlikult nimetati «nõukogudevastaseks tegevuseks». Arupidamiseks polnud aega. Mulle meenusid nende inimeste näod, kes olid abi saamiseks pöördunud minu poole, meenusid inimesed, kes olid läbi teinud meie psühhiaatria jube dused, mida ei anna kuidagi võrrelda sellega, mida mul endal tuli läbi elada laagrites... Seda kõike oli piisavalt ja ma nõustusin kohe. Niisiis, kahevõitlus.

Relva valis vastane. Lugupeetud psühhiaatrid nagu ehtsad sekundandid pidasid 2—3 päeva vältel läbirääkimisi mõlema poolega. Tingimused muutusid pidevalt, ma olin nõus kõigega. Nõukogude delegatsiooni juht professor Žarikov keeldus vaenukinnast üles tõstmast (mis motiividel, ma ei tea), akadeemik Vartanjan ütles samuti ära (tema, saage aru, ei ole arst, vaid kitsalt erialainimene), seejärel teatas kongressi president, kreeka psühhiaater Stefanis, et diskussiooni ei saagi toimuda, sest Gluzman ei esinda kedagi: (ametlikult) psühhiaatrina ei tööta, ei ole Moskva

Sõltumatu Psühhiaatria Assotsiatsiooni (SPA) liige. Mõni tund hiljem õnnestus mul saada SPA presidendi doktor Savenko käest esinemisluba.

Kahevõitlusest keelduda ametlikud nõukogude psühhiaatrid ei võinud. Jätkati läbirääkimisi. Lõpuks toimus võitlus.

Ühel pool — endine «paadunud kriminaalkurjategija» (nii tituleeriti mind omal ajal nõukogude ajalehtedes), eriti ohtlik riiklik kurjategija (selline oli seadusandluse järgi minu endine staatus). Teisel pool seitse (!) nõukogude psühhiaatria ametlikku esindajat, põhiliselt professorid. Sekundeerisid WPA Peaassamblee liikmed. Relvaks — sõna. Kahevõitlust juhtis Bulgaaria esindaja.

Mitte just eriti arvukas kongressile akrediteeritud ajakirjanikkond ei tahtnud sellist võimalust mööda lasta. Ajakirjanikke oli auditooriumis üsna kenake hulk. Kõik ootasid algust. Kuid järsku nägin seda, mida ma iialgi ei oleks lootnud siin Läänes näha: WPA peasekretär, taanlane Schulzinger ajas saalist välja kõik ajakirjanikud! Seal, kus ei aidanud sõnad, tegutses doktor Schulzinger kätega... Ukse ette jäid seisma vankumatud korravalvurid — kreeka politseinikud, kes ei lasknud alguses saali isegi mind, üht põhilist diskussioonis osalejat. Niisiis, Peaassamblee istung osutus salajaseks, isegi need ajakirjanikud, kes oli ametlikult akrediteeritud WPA Peaassambleele, eemaldati saalist.

Mis siis toimus? Toimus kohus (julgen anda sellise subjektive hinnangu) nõukogude ametliku psühhiaatria üle, kus mina süüdistasin, teine pool aga kaitses, agressiivselt, kuid mitte eriti argumenteeritult. Oli nii valet, ümbernurgajuttu kui ka demagoogiat. Muuseas, olid ka Leningradi professori Kabanovi väärrikad, veendunud sõnad, kes julges üldkokkuvõttes päri olla minu «laimukõnega». Ajakirjandusele on üksikasjad teada, ei hakka end kordama. Kuid kahtlemata oli sensatsioon, et seda suurepärase seitsmiku juhtis inimene, kellel ei olnud mingit pistmist psühhiaatriga — nõukogude diplomaat Rešetov. Seega demonstreeriti veel kord nõukogude psühhiaatria täielikku sõltumatust riigiparapaadist!

See ebatavaline WPA Peaassamblee istung lõppes kongressi presidendi professor Stefanise otsese nõudmisega «kõigil kohalolijail mitte levitada infot siin toimumust». Oh, missugust armast kodust ja harjumuspärast hõngu tundsi koos doktor Korjakiniga (teda kui WPA auliget ei saanud saalist eemaldada isegi doktor Schulzinger).

Ja veel üks mulje kahevõitlusest, olgu küll subjektiivne: kolmandas või neljandas reas istunud doktor Schulzingeri silmad, mida ta minult hetkekski ei pööranud. Silmad täis põletavat vihkamist.

Järgmisel päeval oli hääletamine. Enamik Peaasamblee liikmeist mõistis kõike, samuti mõned «sotsialismimaade» esindajad, kes omavahelistes jutuajamistes meie ametlikku psühhiaatriat ei tunnistanud. Enamik mõistis kõike, kuid hääletas «pehmelts» — võtta NSVL vastu tingimisi, st kontrollides olukorda nõukogude psühhiaatrias. Hääletamisele eelnes poleemika, mille käigus tehti küllalt teravaid märkusi nõukogude psühhiaatria kindralite aadressil, kes ei taha omaks võtta isegi minevikus esinenud psühhiaatria kuritarvitusi. «Nõukogude peapsühhiaater» Rešetov käis samal ajal närviliselt ringi, oodates hääletustulemusi. . .

Kõik otsustas kokkulepe kuluaarides. Ameerika psühhiaater Harold Vössotski esitas rühma Lääne ja Ida psühhiaatrite nimel nõukogude delegatsiooni mitteametlikule liidrile Pjotr Morozovile ultimaatumi: kui nõukogude psühhiaatrid loevad ette järgneva sisuga avalduse (Vössotski andis Morozovile avalduse teksti, mida praegu tuntakse kui nõukogude psühhiaatrite avaldust), siis saab teoks NSV Liidu vastuvõtt WPA-sse tingimisi, vastasel korral aga ei saa see kõne allagi tulla. (Huvitav seik: 1987. a avaldas ajaleht «Komsomolskaja Pravda» Vartanjan, Pjotr Morozovi ja veel teiste nõukogude psühhiaatrite intervjuu, kus Pjotr Morozov kinnitas, et ameerika psühhiaater Harold Vössotski on teinud karjääri tänu nõukogudevastasele laimavale tegevusele. . . Mulle teada olevatel andmetel Ateenas Vössotski vabandamist ei nõudnud, aga Morozov andeks ka ei palunud.) Küsimuse otsustamiseks oli vaid mõni minut. Pjotr Morozov luges ette avalduse, mille teksti näidati kohe ka ekraanil kõigile kohalolijatele.

Teatati hääletustulemused: NSVL on vastu võetud! Te oleks pidanud nägema Pjotr Morozovi, Tiganovi ja neid õnnitlema tulnud Schulzingeri säravaid nägusid.

Kompromissina, peaaegu ühel häälel, võeti WPA-sse vastu ka seni üsna väikese arvuline Moskva Sõltumatu Psühhiaatria Assotsiatsioon.

Kuidas ma sellesse suhtun? Kaksipidi, minu arvamus selle kohta ei saa olla ühene, kirvega raiutud.

WPA seisukoha kõlbelisest küljest pole mõtet rääkida. Kahju küll! Sõbrakätt ei ulatatud mitte tuhandetele NSV Liidu reapsühhiaatritele, vaid ikka veel samadele «juhtivspetsialistidele», kes määrasid tervetele ini-

mestele sundravi piinad. Neile tehti armuline ettepanek ümber kasvada ja asuda juhtima uut, «perestroika» läbiteinud psühhiaatriat. Muuseas, mis kõlblusest saabki juttu olla, kui WPA liikmeteks on ikka veel Rumeenia ja LAV, kus psühhiaatriat kuritarvitatakse poliitilistel eesmärkidel. . .

Mulle on selge ka asja teine pool. Paljude kolleegidega jõudsin piisavalt suhelda ja seetõttu on mul õigus öelda: hääletati mitte Vartanjan—Žarikovi, mitte Luntsi poolt, kellest pole meenutada midagi head. Hääletati Gorbatsõvi poolt. Taheti siiralt kaasa aidata inimlikustamisprotsessidele NSV Liidus. Loodeti, et nõukogude psühhiaatrite kuululine WPA liikmeskonda aitab neid kontrolli all hoida.

Teatud iva selles muidugi on. Selge, loogiline kontseptsioon, olgugi et mitte eriti moraalne. Loogiline ainult ühel juhul: kui riigi juhtkond tõesti soovib muutusi psühhiaatrias. Ei hakka varjama, et ka minul oli selline illusioon, nii väga tahtsin ma sellesse uskuda. . . Ja siiski on imelik, miks saadeti «võimust mitte sõltuvatele» psühhiaatritele appi diplomaat Rešetov, kuigi lihtsam oleks olnud omaks võtta kõigile nähtavad omaaegsed patud ja anda ausalt lepitussuudlus ülemaailmsele kolleegide ühingule. Miks keerutati, tehti sõnu, viideti pressikonverentsi aega ja alles viimasel hetkel, surve all võeti omaks «on olnud».

Lääne ja Ida psühhiaatrid loodavad, et neil õnnestub kontrollida olukorda NSV Liidus. Annaks Jumal!

Jääb üle loota, et olukord hakkab muutuma, et seadusandja võtab vastu uue, funktsioneeriva psühhiaatriaalse seadusandluse ja et täidesaatvad organid hakkavad seda järgima. Loodame. Just selle peale, mitte aga WPA kontrolli peale, sest kahjuks oskavad potjomkini külased meie maal ehitada ka psühhiaatrid. . .

Ja nüüd epilooq. Naasnud Kreekast, teatasid ametliku psühhiaatriadelegatsiooni liikmed ajakirjandusele Moskva lennujaamas: NSV Liidus ei ole olnud ega ole ka praegu psühhiaatria kuritarvitusi. NSV Liit on WPA-sse vastu võetud kindlalt ja tingimusteta.

Kes siis võitis? . . .

25. oktoober 1989. a.
Washington

Š. GLUZMANI AVALDUS ÜLEMAAILMSE PSÜHIAATRIA ASSOTSIAATSIOONI PEAASSAMBLEE ERAKORRALISEL ISTUNGIL (ATEENAS, 17. OKTOBRIL 1989. A)

Väga austatud kolleegeid!

Mitte mingil juhul ma ei sooviks, et minu esinemist võetaks surveavaldusena auväärt Peaassambleele. Olles nõukogude kodanik, olgugi et ilma jäetud võimalusest töötada psühhiaatrina oma kodumaal, ei taha ma kaugeltki, et olukorda NSV Liidus hinnataks ainult negatiivselt.

NSV Liidus toimuvad muutused lubavad mul olla optimist. See puudutab inimõiguste dünaamikat tervikuna ja psühhiaatriat iseäranis.

Mitte emotsioonid, vaid faktid lubavad mul hinnata olukorda nõukogude psühhiaatrias järgmiselt:

1. Vaatamata uue psühhiaatriaalse seadusandluse ilmselgele deklaratiivsusele on esendast rõõmustav juba see fakt, et seadusandja on pööranud oma tähelepanu psühhiaatriapraktika õigusliku tagamise probleemidele. Varem pole seda esinenud.

2. Isiklikest jutuajamistest mõnede NSV Liidu rahvasaadikutega, st tegelike seadusandjatega, olen teada saanud, et nad mõistavad praeguse psühhiaatriaalse seadusandluse mannetust ja tahavad lähemal ajal arutada ning vastu võtta uue seaduse, mis looks tõeliselt toimivad õiguslikud protseduurid ja garantiid.

3. Käesoleval ajal NSV Liidu territooriumil kehtivas psühhiaatriaalses seadusandluses puuduvad konkreetsed eeskirjad, mis garanteeriksid haigete reaalse võimaluse end täiel määral kaitsta. Kohtus puudub kodanikul võimalus kaitsta end ebaõiglase sundhospitaliseerimise eest.

4. Ametliku nõukogude psühhiaatria esindajad suhtuvad äärmiselt negatiivselt mis tahes publikatsioonidesse sel teemal, varjatult spekulatsioonide sellega, et taolised publikatsioonid tekitavad psüühiliselt haigetel inimestel negatiivset suhtumist psühhiaatriasse, mis võib viia isegi arstide tapmiseni haigete poolt. Samal ajal puudub professionaalne diskussioon: selle pisemadki katsed keelatakse ära. Vaikitakse maha see, et enamasti on haigete kallaletungid psühhiaatriatele otseselt seotud haiglates valitsevate ränkaskete tingimustega, personali jõhkra suhtumisega, paljude arstide madala psühhoterapeutilise ja üldinimliku kultuuriga. Vaikitakse maha ka see, et luulumõtetes haigete kallaletungid arstidele on internatsionaalne, mitte aga puhtnõukogulik näh-

tus.

5. NSV Liidu Tervishoiuministerium ei pööra tähelepanu faktidele, mis kõnelevad psühhiaatria süstemaatilise kuritarvitamisest ja mida avaldatakse ajakirjanduses, neid fakte ei uurita. Personali, kes on saanud hakkama kuritarvitustega, ei mõisteta hukka ega karistata.

6. Ametliku nõukogude psühhiaatria kontakte Lääne kolleegidega kas vaikitakse maha või siis tõlgendatakse tendentslikult, valetatakse lausa avalikult. Olukorda illustreerib ilmekalt alljärgnev lugu: selle aasta märtsis inspekteerisid ameerika psühhiaatrid mitmeid nõukogude psühhiaatria haiglaid, nende koostatud ettekanne aga jäigi salastatuks kõikidele meie maa reapsühhiaatriatele. Asi läks lausa absurdseks — nende erihaiglate administratsioon, kus ameerika arstid käisid, saatis Ameerika Psühhiaatria Assotsiatsioonile palve saata neile ettekande tekst Ühendriikidest. Muuseas, ameerika pool tõlkis oma vastuse vene keelde, kuid isegi see ei sunnind NSVL Tervishoiuministeriumi «avalikustama» dokumente.

7. Olles sunnitud üldsuse surve all tunnista oma töös esinevaid «üksikute arstide eksimusi» maskeerib Tervishoiuministerium psühhiaatria kui sotsiaalse institutsiooni süstemaatilist kuritarvitamist tegelikus elus. Seda tõendab asjaolu, et psühhiaatrid ise on salaja tunnistanud oma «poliitilised patsiendid» täiesti terveks ja seega teatud juhtudel ei ole kasutanud mitte mingit medikamentooset ravi. Erihaiglate arstide slängis on isegi omaette termin «seinateraapia», st ravimine ainult sellega, et inimest hoitakse kinni eriotstarbelise psühhiaatria haigla seinte vahel. Samal ajal esineb psühhiaatriaravimite rikkaliku arsenalil massilist ja laostavat kasutamist, kasutatakse isegi šokiterapiat, seda juhul, kui inimele hakkab protestima haigla tingimuste või haiglas pidamise fakti kui sellise vastu. Kõige selle elav tunnistaja on doktor Statkiavičius, nõukogude erivaimuhaiglate kauane vang, kes praegu viibib siin, Ateenas.

Tuletan teile meelde, lugupeetud kolleegid, et doktor Statkiavičius uurisid põhjalikult Lääne psühhiaatrid ja tunnistasid ta psüühiliselt terveks inimeseks. Samuti ärme unustame, et doktor Statkiavičius on ise psühhiaater.

8. Seda, et psühhiaatria kuritarvitamine NSV Liidus ei ole juhuslik, vaid on kujunenud süsteemiks, tõendavad ilmekalt üheaegselt pandud grupidiagnoosid, st diagnoosid, mis on pandud telefoni teel, inimest läbi vaatamata. Rõhutan, et ma viitan neile faktidele, mida on teatavaks teinud ametlik nõukogude ajakirjandus. Tervishoiuminister-

rium pole neid fakte ümber lükanud.

9. Seda, et psühhiaatriat on meie maal kasutatud psüühiliselt tervete dissidentide karistamiseks, kinnitab samuti Moskva KGB kõrge ametniku polkovnik Karpovitši üles-tunnistus, mis on esitatud tema artiklis «Häbi vaikida» ja mille avaldas ajakiri «Ogonjok».

10. Ametliku nõukogude psühhiaatria püüdes pesta puhtaks oma endist ja kahjuks ka praegust tegevust, iseäranis aga Lääne auditooriumi veenmiseks segatakse teadlikult psüühilise tervise ja juriidilise süüdivuse mõisteid.

Seega varjatakse seda, et psühhiaatria-haiglate vangistuses olevate inimeste hulgas on olnud inimesi, kellel esines mingi patoloogia, olgugi et mitte eriti sügav (reeglina teatud rõhuasetusega vms) ja kelle süüdivus oli tegelikult väljaspool kahtlust.

Arvan, et pole vajadust veenda kõrget Peaassambleed selles, et ma kogu hingest soovin muutusi nõukogude psühhiaatrias. Ma ei taha mitte sugugi diskrediteerida oma siinviibivaid kaasmaalasi, minu eesmärk on rävada seda haiguslikku nähtust, mille nimi on psühhiaatria kuritarvitamine ja mille eest kannab vastutust ametliku nõukogude psühhiaatria praegune juhtkond personaalselt. Minu seisukohad on piisavalt üksikasjalikult esitatud avalikus kirjas, millega Peaassamblee on kahtlemata tuttav.

Mul on õigus konstateerida: isamaa psühhiaatria humaansuse ja puhtuse eest esinevad nüüd mitte üksikud, vaid kümned ja sajad kvalifitseeritud erialainimesed. Sõltumatute alternatiivsete psühhiaatriaassotsiatsioonide olemasolu NSV Liidus on fakt.

Millise otsuse Te ka vastu ei võtaks, see saab olema Teie, ainult Teie otsus. Psühhiaatria ei ole poliitika. Ta ei tohi olla poliitika. Ma loodan, et Teie otsus ei põhine poliitilistel kaalutlustel. Kõlbelisus — just sellel peavad rajanema Teie analüüs ja Teie põhjendused.

Pidage mees — psühhiaatria minu kodumaal hakkab muutuma. Ehkki ees on väga pikk tee kõlbelise ja juriidiliselt iseseisva

psühhiaatriani, oleme siiski optimistid. Me vajame Teie abi.

Teie kõlbeline seisukoht, mis ei kannata kurjust ja valet, see, et Teile ei ole vastu võetavad ametliku nõukogude psühhiaatria juhtimismetodid, on meie suureks toeks. Võtke kuulda oma südametunnistuse häält.

AVALDUS AJAKIRJANDUSELE

19. OKTOOBRI 1989. A.

Eile toimunu moraalsest küljest ei hakka ma rääkima. Kõik on selge. Ajaloo kohus osutus leebeks. Kurjategijale tehti ettepanek end parandada.

Meil, potentsiaalsetel psühhiaatria ohvritel NSV Liidus, tuleb asuda nüüd jälgima, kuidas ja millal see hakkab toimuma. Mis siis ikka, me oleme harjunud ootama — vanglates, toidu- ja seebijärjekordades.

Eile nimetati kurjust kurjuseks, kuid mitte enam. Kas see oli võit? Jah, oli. Selle taga on sajad vangidena kinnipeetavate muserdatud elud. Selle taga on tuhandeid nende inimeste rikutud hingi, kes töötasid ja töötavad praegugi arstidena. Töötavad arstidena, kuid tegelikult arstid ei ole.

Kibe ja kohutav võit. Meil ei ole õigust rõõmu tunda. Eile ütles ajaloo vannutatud meeste kohus veel kord: «pandi toime kuritegusid ja kurjategijad on arstid».

Mõelgem hetkeks, kas või hetkeks: kui raske, kui piinavalt raske oli neil, eri maade psühhiaatritel öelda oma «ei». Loodan, et nad mõtlevad selle üle järele, et ükskord kinnitada igavesest ajast igavesti: «psühhiaatria ei ole poliitika, me ei salli endi hulgas neid, kes astuvad üle kõlbluse ja halastuse seadustest».

Lõpetan 200 aastat tagasi elanud prantsuse psühhiaatri Pierre Jean Gabanis' sõnadega: «Kui inimene on psüühiliselt terve või kui tühised muutused tema hingelises tegevuses ei ohusta tema enese ega ka teiste julgeolekut ega häiri ühiskonna rahu, siis pole mitte kellelgi, isegi kogu ühiskonnal tervikuna, õigust kippuda kallale tema vabadusele.»

Vene keelest tõlkinud Anne Romet.

ALEKSANDER ZINOVJEV

MARKSISMI SOTSIAALSEST SEISUNDIST

(*Ettekanne Alcalá ülikoolis Hispaanias*)

Marksismi sotsiaalne seisund omandab erilise tähtsuse justkui marksistlike plaanide järgi rajatud ja rajatava kommunistliku ühiskonna mädapaisete avanemisega. Et asjasse selgust saada, tuleb eelnevalt toonitada järgnevaid erinevusi: 1) teaduse, religiooni ja ideoloogia vahel; 2) marksismi pretensioonide ja reaalse tegude, tema muganduva vormi ja maskeerunud olemuse vahel; 3) marksismi osa tingimustes, kus teatav inimkategooria otsib lahendust kodanliku või mõne muu mittesotsialistliku (mittekommunistliku) ühiskonna probleemidele ning pürgib võimule, tahtes neid probleeme lahendada (kas või ainult endi jaoks) ja marksismi osa ühiskonnas, kus marksism on saanud riigi juhtivaks ideoloogiaks, kus teatavat tüüpi inimesed haarasid võimu ning asusid rajama või juba rajasidki uue sotsialistliku (või kommunistliku) ühiskonna. Peale selle tuleb vahet teha marksismi olemuse ning kohast ja ajast tulenevate variatsioonide vahel.

Ütlen ette ära, et kommunistlikuks ühiskonnaks nimetan ma sellist ühiskonda, mis kujunes välja Nõukogude Liidus ning on klassikaliseks eeskujuks neile riikidele, kes sama teed sammuvad (ebaoluliste kalletega, tingitud mitte marksismi muutumisest, vaid ajaloolise arengu eripärast). Kui kellelegi säärane sõnakasutus ei peaks meeldima, peale käima ma ei hakka, kuna juttu tuleb palju konkreetsemast nähtusest — marksismist.

Teadus, religioon ja ideoloogia ei eksisteeri puhtal kujul, eraldi ja lahus, st ilma üksteise

ALEKSANDER ZINOVJEV (s. 1922) — tuntud teadlane (loogik), publitsist, kirjanik ja kunstnik. Endine Moskva Ülikooli loogika kateedri juhataja, professor, Soome Teaduste Akadeemia liige saadeti N. Liidust välja 1978.a pärast kahe suurt menu saavutanud romaani ilmumist Sveitsis («Haigutavad kõrgused» (1976) ja «Helge tulevik» (1978)). Täna on 16 romaani ja sadakonna artikli autor on valitud Baieri Kunstiakadeemia ja Itaalia Teaduste Akadeemia liikmeks ning saanud rahvusvahelisi auhindu nii kirjanikusliku kui sotsioloogia-alase tegevuse eest. A. Z. on kolme Prantsusmaa linna aukodanik; 1986. a toimus kirjaniku loomingule pühendatud festival. Elab Münchenis. LR-s peaks peagi ilmuma 1987. a trükitud uurimus «Gorbatsjovism». Käesolev artikkel on tõlgitud kogust «Illusioonideta» (Lausanne, 1979). A.P.

elementide ja vastastikuste mõjutusteta. Religioon püüab luua ettekujutust maailmast, seletab mitmesuguseid loodus- ja ühiskonnanahtusi, religioossed organisatsioonid täidavad ideoloogilisi funktsioone, teadus sisaldab hulga ideoloogialelemente, toidab ja kasutab neid jne. Ehkki meie ajal võib vaadeldavaid nähtusi üksteisest ka eraldada. On tekkinud antireligioossed ideoloogiad; teadus areneb enneolematu kiirusega, võttes religioonilt ja ideoloogialt inimese ja ümbritseva keskkonna tunnetamise funktsiooni, paljud religioossed õpetused on kaotanud oma ideoloogilise mõju ning surutud ajaloos tagaplaanile. Ühiskonnas võib piisava täpsusega fikseerida vaadeldavate ilmingute funktsioonide erinevused.

Teaduse ülesandeks on muretseda ühiskonnale teadmisi, välja töötada teadmiste hankimise ja kasutamise meetodika. Teaduses rakendatavad mõisted püüdleval selguse, täpsuse ja ühetähenduslikkuse poole; formuleeritud väited on kontrollitavad, st kinnitavad, tõestatavad, ümberlükatavad. Religioon aga tegeleb hingenähtustega, inimeste religioossete tunnetega, usuga. Erinevalt teadusest on ideoloogia konstrueeritud tinglikest, mitmemõttelistest väljenditest, mis eeldavad tõlgendamist. Ideoloogilisi väiteid ei ole võimalik tõestada ja eksperimentaalselt kinnitada, neid ei saa ümber lükata — nad on mõttetud. Erinevalt religioonist ei taotle ideoloogia uskumist oma postulaatidesse, vaid nõuab formaalset tunnustamist ja omaksvõttu. Pole religiooni ilma usuta. Ideoloogia aga õilmitseb ka siis, kui ei usuta tema loosungeid ja programme. See on väga oluline vahe. Tihti tekitab arusaamatust tõsiasi, et Nõukogude Liidus ei usu keegi ametlikku ideoloogiat, kuid samal ajal see lausa õilmitseb. Milles küsimus? Asi on selles, et ideoloogiasse ei usuta, ta võetakse omaks. Usk on inimpsüühika, hinge seisund. Tunnustamine (omaksvõtt) on aga sotsiaalse käitumise teatav vorm. Kui uskuda ideoloogiasse, toimub ajalooline segunemine, mille tulemusena ideoloogia omandab talle loomult võõrad religiooni funktsioonid. Kui püütakse mõistatlikult tõestada või ümber lükata ideoloogia printsiipe, siis segatakse ta ära teadusega. Ideoloogia ülesandeks ei ole mitte uute tõdede

avastamine looduses, ühiskonnas või inimeses, vaid ühiskondliku teadvuse organiseerimine, inimeste juhtimine, muutes nende teadvust ühiskonnas kehtestatud kindlate mallide järgi. Ideoloogia võib tekkides pretendeerida teaduslikkusele. Ent saanud ideoloogiaks, kaotab ta kõik teaduse põhitunnused. Küll võib ideoloogia teadusest üle võtta mõisteid ja väiteid. Saanud aga ideoloogia osakes-teks, kaotavad need oma teadusliku sisu, muutuvad häguseks ja kontrollimatuks. Ideoloogia raamidused võivad kõlada teaduslikud ideed, arvamused, hüpoteesid. Kuid need ei määra ideoloogia üldist olukorda. Inimesed, kes neid välja ütlevad, ei esine ideoloogidena, vaid teadlastena, kes asjaolude tahtel ideoloogia poolt on haaratud.

Muidugimõista mõjutavad ideoloogilised tekstid ja kõned üksikisikuid. Kuid mitte selles ei peitu ideoloogia spetsiifiline mõju inimestele. Ideoloogia on mõeldud inim-masside jaoks. Ning siin on vaja spetsiaalset omaksvõtumehhanismi. Kusjuures omaksvõtt peab toimuma ilma mõistmiseta, kuna mõista on tegelikult võimatu — see ei tasu ei aega ega vaeva. Omaks tuleb võtta usuta. Säärast mehhanismi luuakse; selle ülesandeks on sundida inimesi ideoloogiat omaks võtma ja karistada neid, kes vastu punnivad. Muidugi võetakse ideoloogia omaks ka vaba-tahtlikult tingimustes, kus tal on juhtiv roll ning ta aitab inimestel teha karjääri ja omada eliseid. Paljudele on olemine ilma ideoloogia-ta üldse mõeldamatu. Sarnast sunnimehhanismi omas omal ajal ka kristlik kirik. Kirik ei hõlmanud endas mitte ainult religioosseid, vaid ka ideoloogilisi funktsioone ning kasutas sageli esimesi teise huvides. Võimalus vahet teha ja isegi vastandada neid funktsioone avanes suhteliselt hiljuti, kui tekkisid antireligioossed ideoloogiad (marksism, natsionaalsotsialism).

Ent pöördugem marksismi poole. Ajaloo-liselt sündis marksism pretensiooniga kõike maailmas teaduslikult seletada. On teada, et Marx tegeles isegi matemaatikaga. Ehkki ta ei suutnud lahendada probleeme, mis on tänapäeval päevselged isegi puupäiste kooli-poistele, jättis ta tulevastele põlvedele maha oma targad nõuanded. Engelsist ei maksa rääkida; ta tegeles kõikide mateeria liikumise vormidega alates mehhaanilistest ja lõpetades mõtlemisega. Ta seletas perekonna, eraomanduse ja riigi teket. Kokkuvõttes ajas Engels niipalju igasugu jama, et nüüd tuleks kogu maailma teaduste akadeemiad suunata parandama ta vigu ja totrusi. Leniniga on sama lugu — iga ta sõna oli panus teadusesse. Tal õnnestus isegi loogikat arendada, omamata vähimatki ettekujutust loogika seisukorrast, olles sellega tutvunud

gümnaasiumiõpiku ja Hegeli luuluideede kaudu.

Ka tänapäeval pretendeerib marksism teadusele. Ta deklareerib ennast teaduseks, isegi kõrgeimaks teaduseks, teaduste teadu-seks. Ülikoolides valmistatakse marksismi-spetsialiste ette samuti nagu füüsika-, keemia-, bioloogia-, matemaatikaspetsialiste... Sageli valmistatakse neid ette koos teadlastega, teadlaste seas; erinevused tulevad ilmsiks hiljem, siis kui nad asuvad täitma erinevaid ülesandeid. (Näiteks kirjutab üks füüsik uurimust mikrofüüsikast, teine aga kirjutab raamatut Lenini ja Engelsi tööde tähtsusest füüsika arengule; üks matemaatik tõestab teoreeme, teine aga demagoogitseb marksismi klassikute geniaalsetest ideedest matemaatikas ning käsitleb plussi ja miinust analoogiliselt kodanluse ja proletariaadiga.) Marksismi spetsialistid saavad teaduslikke kraade ja aunimetusi, neid valitakse teaduste akadeemiatesses jne. Peab tunnistama, et marksismi raamidused tehakse üht-teist ka teaduse sarnast, midagi, mida võib vaadelda teaduse seisukohast. Kuid tervikuna on mark-sism ammugi kaotanud teaduse tunnused (vähemalt Nõukogude Liidus) ning muutunud ideoloogiaks selle sõna kõige rangemas mõttes. Ilmselt on ta nüüdseks juba ideoloogia kõige klassikalise näide. Säärane on ajaloo ironia. Marksistid väidavad tänase päevani, et tänu marksismile sai filosoofia teadus. Tegelikult on olukord täiesti vastupidine: just marksismiga ja marksismis kaotas filosoofia esmakordselt teaduse tunnused ning sai ideoloogia keskmeks. Saavutanud näiliselts maksimaalse teaduslikkuse, kaugenes filosoofia teadusest maksimaalselt.

Marksismi püüd näidata end teadusena on seletatav nii ajalooliste kui ka sotsiaalsete (tänapäeval mõjuvate) põhjustega. Järk-järgult omandas teadus ühiskonnas niivõrd suure tähtsuse, et esineda mitte teaduse nimel muutus lihtsalt vanamoodsaks. Tekkisid illusioonid, et maapealset paradüüsi on võimalik teaduslikult luua. Marksism sündis võitluses religiooni ja sellega seotud mitmesuguste ideoloogiavormidega, vastandades neile maailma seletava teadusliku käsitluse. Tol ajal oli võimatu tõmmata täpset piiri teaduse ja ideoloogia vahele. Seda pole tänapäevalgi niisama lihtne teha. Kõige kaasagegemateski teadustes ei ilmne ideoloogilist jama sugugi mitte vähem kui möödunud sajanditel.

Peamine, mis teeb kommunistliku (nõukogude) ühiskonnas marksistliku ideoloogia teaduse sarnaseks, on tema tegelik roll ühiskonnas: vahend juhtida inimmasse, vahend standardiseerida käitumist, vahend eksplua-teerida elanikkonna alamaid kihte üleimate poolt jne. Marksism maskeerub teaduseks

ja tänu sellele on kergem kujutada olemasolevat ühiskonda ajaloo objektiivsete seaduste nimel tegutsemisena, kujutada juhtkonna omakasupüüdlikkust ja idiootsust geniaalse teadusliku ettenägelikkusena jne. Nõukogude ühiskonna esimestel aastatel (isegi aastakümnetel) oli marksism teatavale osale elanikkonnast (suurele ja aktiivsele) religiooni asemel. Usuti tema postulaatidesse ja loosungitesse. Ta oli vallanud inimeste hinged. Kuid ajapikku usk haittus (eriti peale Teist maailmasõda). Loomulikult hakkas marksistlik ideoloogia veelgi enam meelitama teadust enese poole teeseldes sõbra ja kaitsjat, täiuslikku teadust. Ainult jõuga ideoloogiat peale ei sunni. Usku aga pole. Meie teadushulluse ajastul oleks valitseva riikliku ideoloogia poolt andestamatu rumalus ajaga mitte sammu pidada.

Marksism tekkis mitte üksnes soovist kõike maailmas teaduslikult seletada, vaid ka ühiskonna alandatud ja solvatud klasside huvide ja unistuste avaldajana, väljendades inimkonna sajanditepikkust igatsust maisest paradüüsi. Kuid unistustel ja soovidel ei ole midagi ühist teadusega. Sotsiaalsete unistused on utoopia aluseks. Utopiaat teaduseks muuta on võimatu; seda tõestab tõeline teadus ja inimkonna praktiline kogemus.

Marksismi ebateaduslikkust ei näita mitte üksnes tema võimas masse organiseeriv võime, vaid ka üksikõik millises marksistlikus tekstis esineva mõiste või väite analüüs, alustades mateeriast ja lõpetades «teadusliku kommunismiga». Mitte ükski marksistlik mõiste (sõna tõsisem mõttes — mitte ükski!) ei vasta teadusliku mõiste loogikareeglitele. Mitte ühtki marksistlikku väidet (rääkimata banaalsustest) ei ole võimalik kontrollida nii, nagu kontrollitakse teaduslikke väiteid. Näiteks kärkides vastumeelseste filosoofide peale (need marksismi loojate programmid teistimõtlejate vastu said hilisemate massirepressioonide teoreetiliseks ettevalmistuseks) ning serveerides nende mõtteid iseenda avastuste pähe (mis samuti on marksismile omane), leiutas Lenin «oma» kuulsa määratluse mateeriast, mis on meile aistingutes antud objektiivne reaalsus. Seejuures arvas ta naiivselt (st rumalusest), et «mateeria» on kõige üldisem mõiste. Kuid isegi õpinguid alustavad tudengid (vahel koolipoisidki) teavad, et väljend «objektiivne reaalsus» on mõiste määratlemise reeglite järgi üldisem mõiste kui «mateeria» ning mõlemad väljendid — «objektiivne reaalsus» ja «on antud meile aistingutes» — on mõiste ülesehituse seisukohalt «primaarsemad» kui «mateeria». Rääkimata sellest, et väljend «objektiivne reaalsus» pole sugugi selgem «mateeriast». Just sellised näiliselt sügavamõttelised (aga

sisutühjad) väljendid loovad mulje süvateaduslikkusest. Sageli eksivad isegi tuntud teadlased. Siin pole imestada midagi — teadlaste seas esineb kretiine sama tihti kui teiste elukutsete esindajate hulgas. Mõelnud välja oma maapealse kommunistliku paradüüsi (ning nimetanud selle, loomulikult, teaduslikuks kommunismiks), ignoreerivad marksismi loojad ja järgijad kõige elementaarsemat katselise teaduse reeglit, kui puudub teaduse objekt. Vaadeldes nende «teaduslikku kommunismi» tulevase ühiskonna projektina, võib siingi märgata ühiskonna tõeliselt teadusliku käsitluse ignoreerimist. Näiteks eitavad nad täielikult ühiskonna diferentseeritust sotsiaalseteks gruppideks ning viimaste hierarhiat, ühiskonna vähimatut jagunemist erinevate elamistingimustega kihtideks, tegevusalade ja inimeste sotsiaalsete positsioonide paljusust, mille tulemusena kuulsad loosungid «kõigile nende töö järgi» ja «kõigile nende vajaduste järgi» muutuvad kas propagandistlikeks seebimullideks (kui neid täht-tähelt võtta) või realiseeruvad täiesti vastupidiselt sisule (ülemuse tööd hinnatakse kõrgemalt kui alluva tööd, vajadused määratakse indiviidide sotsiaalsete positsioonide järgi).

Kõige kindlam tõestus, et marksism ei ole teadus, vaid ideoloogia, on marksismi suhtumine oma näo järgi rajatud reaalsete kommunistlike (või sotsialistlike) ühiskondade kogemustesse. Marksism ei ole võimeline seda kogemust peegeldama isegi mitte sellisel intellektuaalsel tasemel, nagu kritiseeriti kapitalistlikku ühiskonda. Nõukogude Liidu enam kui kuuekümne aastane ja paljude teiste kommunistlike maade kogemus andis ja annab absoluutselt vaieldamatuid tunnistusi selle ühiskonna loomusest. Massirepressioonid, elanikkonna enamuse madal elatustase, kinnistus elu- ja töökohtade juurde, kolossaalne vahe elanikkonna kõrgemate ja madalamate kihtide elatustaseme vahel, igasuguse teisitimõtlemise mahasurumine, kodanikuõiguste puudumine, karjerism, altkäemaksuvõtmine, privileegide süsteem, ebaperemeheikkus, raiskamine, militariseerimine jne. Kuidas marksism sellele reageerib? Nõukogude marksism (ja teiste kommunistlike maade marksism) lihtsalt ei tunnista neid nähtusi ning peab nendest rääkimist nõukogude (või mõne muu kommunistliku) korra laimamiseks. Lääne marksism kinnitab, et lääne kommunistid ehitavad üles kommunistliku ühiskonna puudusteta ning säilitades demokraatia head küljed. Raske on teaduslikult seisukohast midagi totramat välja mõelda. Reaalse kommunismi (mitte väljamõeldud, ideoloogilise) teaduslik uurimine näitab, et need nähtused ei ole juhuslikud,

et nad kasvavad välja kommunistliku elukorralduse alustest, et nad on marksismi positiivsete ideaalide realiseerimisel sündivad mõödapääsmatud kaasnähud. Ehkki marksism alustas oma ajaloolist karjääri, püüdes teaduslikult seletada ühiskonna arengut, lõpetas ta selle täieliku lahtiütlemisega ühiskonna teaduslikust mõistmisest; sellesama ühiskonna, milles ta haaras riikliku ideoloogia valitseva rolli.

Pole vist mõtet rääkida marksismist kui ideoloogilisest diktaatorist Nõukogude Liidus. Seda teavad kõik piisavalt hästi: alatused, võltsimised, kuriteod . . . Kui detailselt kirjeldada kõiki marksismi ideoloogiaaparaadi poolt nõukogude ajaloo vältel kordasade, et ei usuks seda isegi mitte marksismi vaenlased. Räägitakse, et marksistid lähtusid headest kavatsustest. Tee pörgusse on teatavasti sillutatud samuti üllaste kavatsustega. Väide headest kavatsustest on siinkohal vale. Mingeid muid kavatsusi peale elusolendite — marksistlikus ideoloogiaarmees osalejate — kavatsuste rahuldada oma egoistlikke vajadusi ei olnud. Ja ei saagi olla, lähtudes ajaloo sotsiaalsest seadusest. Ma pean silmas tõeliselt kehtivaid sotsiaalseid seadusi, mitte aga seda mõttetut marksistlikku loba, millega miljonite inimeste pead täis on topitud.

Marksismist sai ülimugav kommunistlike režiimide kõikevõitev ideoloogia sugugi mitte seepärast, et ta on teaduslik. Oleks ta teadus ja veel kõrgeim peale selle, oleks ta edukas olnud. Teadusuuringuteks on teatavasti vaja eriharidust. Ja pikki aastaid. Marksism on mugav just seetõttu, et ta sünnitas tohutu hulga ideoloogilisi tekste, demagoogilisi lubadusi ja loosungeid, mis sarnanevad teadusele, kuid ei vaja mingit teaduslast ettevalmistust. Soovi korral võib enneolematu kiirusega õppida tootma marksistlike tekste ja kõnesid absoluutselt iga situatsiooni tarvis. Võimudele aga annab marksism suurepärase meetodi ja rikka fraseoloogia, et õigustada nende ükskõik millist sigadust. Iga kretiinist ülemus võib anda oma panuse «teadusesse» juhul, kui kaasvõitlejad seda lubavad (või peavad vajalikuks). Just mõistete ebamäärasus ja vormitus, marksismi väidete mõttetatus ning vajadus mõista mitte täht-tähele, vaid tõlgendades, teevad ta mugavaks ühiskonna valitsevatele kihtidele, sest marksismi tõlgendamine sai kõrgema parteijuhtkonna eelisõiguseks. Marksism on loonud säärase hulga kõikvõimalikke ütlushi, et iga elujuhu puhuks võib valida sobiva ning tõlgendada seda vastavalt vajadusele. Seda tööd teebki marksismi tohutu ideoloogiaaparaat.

*Alcalá, 1978.a detsember.
Vene keelest tõlkinud Arvo Pesti*

MÜÜT, MÕTE JA MEIE

JAAN KAPLINSKI
Uued maailmad

Poliitikast hakkasin midagi taipama, kui olin umbes kuueaastane ja lugesin kõike, mis kätte puutus, nii «Eesti Entsüklopeediat», «Looduse» Kuldraamatuid» kui lugusid partisaanidest ja kõige viimaks isegi ajalehti, kus räägiti sellest, kuidas me suure Stalini geniaalsel juhtimisel ennastsalgavalt töötame, õnnelikult elame ja liigume edasi kommunismi kõrguste poole imperialistide, sõjaõhujate ning kodanlike igandite kiuste. Lehtedes olid ka karikatuurid onu Samist, kes aatomipommi kaenla all hoides hiilis meie õnneliku maa piiride poole, ning Titost ja Francost, kes kõndisid kahekesi. Võllapuud õlal ja verest tilkuvad kirved käes.

Selgemini mäletan aga seda, mis mu kodus, eriti vanaisa oma sõpradega poliitikast rääkisid. See oli hoopis teistsugune jutt kui ajalehtede oma. Nemat ei leidnud sugugi, et elaksime õnnelikult, veel vähem uskusid nad kommunismi kõrgusesse ja seltsimees Stalinisse. Nende meelet olid asjad halvad: poodides polnud midagi, inimesi lasti töölt lahti, pandi kinni, talud, majad ja vabrikud, mis omanikkudelt ära olid võetud, olid korrast ära. Kõik kartsid NKVD-d ning «Halli maja» Riia tänava nurgal, kus see õudne asutus pesitses.

Niisama palavalt kui vanaisa ja tema sõbrad keeldusid uskumast Stalinist ja tema valitsust, uskusid nad Läänt, Ameerikat, sedasama onu Sami ja Lääne-Saksamaad. Nad uskusid, et onu Sam või keegi sealt tuleb meile appi ja meie saame jälle hakata elama

oma rahulikku elu, nii nagu see oli enne vene-
laste ja sakslaste tulekut. Mäletan, kuidas
siis, kui kindral Eisenhower sai USA presi-
dendiks, olid nad veendunud, et kindral on
sõjamees ja tema seda asja nii ei jäta. Nad
olid ka veendunud, et uhke saksa rahvas
juba ei lepi Euroopas kujunenud olukorraga
ja selle otsustavalt muudab.

Vanahärrade optimism elas üle isegi 1956.
aasta tragöödia Budapestis ja läks koos nen-
dega hauda. Vanaisa viimane trump oli see,
et Venemaa ja Hiina lähevad kindlasti
tülili: see pidi siis ilmselt muutma meie olu-
korda. Tüllimineku asjus oli tal õigus, meie
olukorda see aga nimetamisväärselt ei
muutnud.

Meie olukorda ei muutnud nimetamis-
väärselt ka kindral Eisenhoweri valimine
USA presidendiks, niisama vähe tegi seda
Lääne-Saksamaa liitumine NATOga.

Minu vanaisa ei olnud Läänes palju
käinud, ta oskas vaid saksa ja vene keelt nagu
enamik tema eakaaslastest, kes ei mõistnud
Läänt. Üldse ei ole eestlased kunagi Läänt
eriti hästi mõistnud ja võtab vist palju aega,
enne kui siin midagi muutub. Nüüd nagu 40.
aastatelgi on meil küllalt usku sellesse, et
meie iseseisvuspüüdlusi toetatakse, et meile
tullakse appi, et Moskvale ei lasta meid
laiaks litsuda. Nii see ilmselt ei ole ja esimesed
tõendid sellest Lääne soovimatusest Baltikumi
iseseisvumist toetada on juba ka käes.

Minu vanaisa nagu paljud teised eestlased
ei mõistnud Läänt, ei mõistnud seda, et
Lääne inimestele saab ikka olulisemaks unus-
tus, suur unustus, kuhu mahuvad vabalt
eestlased, lätlased, leedulased ja väga paljud
teised. Meie oleme ebamugavad, meie proble-
emid teevad maailma keeruliseks, me ei
sobi lihtsatesse skeemidesse ja müütidesse.
Nii on parem meid üldse unustada. Seda Lääs
on hooliga teinudki. Ei ole üllatav, et veel
äsja tuli keskmisele ameeriklasele seletada,
mis asi on Eesti, üllatavam on see, et veel
1988 tuli seda teha ka läänesakslastele,
kes nagu oleksid võinud teada midagi Balti
provintsidest, kus nende suguvennad nii kaua
elasid ja võitlesid ning kust on pärit nii
mõnedki Saksa suurmehed. Aga sakslas-
tele on Baltikum midagi veel ebamugava-
mat kui jänkidele, kes meie vastu pole kunagi
suurt huvi tundnud. Seetõttu võib sakslaste
unustus olla suurem ja sügavamgi.

Ühelt Norra tuttavalt kuulsin niisuguse
loo. Tema vend oli mõnd aega õppinud
USAs. Ameeriklased küsisid temalt iga päev
«How are you?» ja ta vastas «I'm fine».
Ühel päeval aga tundis ta mingil põhjusel
end väga räbalasti ja püüdis seda küsijale ka
ütelda. Ma ei tea täpselt mis sõnadega, näiteks
«I'm not fine today». Millele aga teine vastas

reipalt «O, it's great» või midagi samasugust
nagu ikka. Ta ei olnud lihtsalt kuulnudki,
mis norrakas talle ütles. Samalaadset olen
kuulnud ka USA eestlastelt, kes seletasid,
et seal maal ei tohi olla liiga kriitiline, tuleb
koos teistega leida, et kõik on põhiliselt
fine, great, fantastic, marvellous jne. Kui on
midagi, mis seda ei ole, on jänkil kaks teed —
kas ebameeldivad asjad unustada või uskuda,
et on olemas mingid piisavalt lihtsad vahendid
nende kordategemiseks. Raha, tehnika või
Issand Jumal parandavad kõik vead.

Nii on vähemalt üks tõde, mida keskmine
ameeriklane kunagi ei aktsepteeri. See on
tõde maailma traagilisusest ja inimese abitu-
susest selles maailmas, tõde, mis on nii keskne
kristluses. Ameerikas on kristlus kujundatud
millekski muuks. Siin on Jumal hea papa,
kes täidab heade laste soovid, kui need teda
ilusti paluvad. Jumal annab meile uusi ilu-
said mänguasju, õnne ja tervist. Arusaam
sellest, et inimene vajab lunastust, päästmist
oma saatusest, oma inimene-olemisest on
Ameerika kristlusele võõras. See on arusaam,
mis on pärit teistsugusest, täiskasvanute
maailmast.

USA ei ole täiskasvanute maailm, vaid
pigem laste maailm. Tema kvintessents on
suur laste kaubamaja, *shopping hall*, sadu
poekesi mahutav kinnine ehitis, kus saab ja-
lutada, süüa-juua, soengut teha, mängida,
muusikat kuulata ja lihtsalt aega veeta. Pea-
mine selles majas on aga mänguasjad,
tohutud hulgad mänguasju, mille hulgast
saab valida aina uusi ja uusi. Loomu-
likult ei ole siin laste maailmas, laste
paradiisis midagi koledat, elu ja surma
teravamad tahud on pehme roosa polstriga
lastest eristatud ja neid saab unustada.

Muidugi, USAs räägitakse ja kirjutatakse
tohutult õnnetustest ja kuritöödest, kino ja
televiioon on täis sõda ja vägivalda. Kui
sellesse aga süveneme, näeme, et õnnetusi,
kuritöid ja vägivalda pakutakse mütologi-
seeritult. Inimesed vajavad tugevaid elamusi,
lastele meeldivad sõja- ja kriminaalfilmid,
võitlemine, kakklemine, kangelasteod ja kan-
gelassurm. Kannatus ja pahad lapsed peavad
laste paradiisis olema, muidu ei oleks võima-
lik kannatusest lahti ja pahade üle võitu saada.
Paradiisi täiuslikkus nõuab teatavat puudu-
likkust, et saaks olla progress, edasiliikumine,
võitlus. Võitlus vajab vaenlast. Vaenlaseks
sobis seni väga hästi kommunismitont, nüüd,
kui see tont on sinise suitsuna hajumas, saab
vaenlaseks number üks keegi teine, arva-
tavasti narkosündikaadid, need, kes pakuvad
keelatud ja liiga ohtlikku unustust, unustust,
mis võib paradiisilaste ees äkitselt avada
põrguväravad. Aga nii kommunismi kui nar-
komaffiaga püütakse võidelda mütoloogilise

sõja reeglite järgi, selles sõjas peab olema sangarlust ja põnevust.

Ameerika lapselik ühiskond ei ole nii idülliline, kui selle liikmed ise arvavad ja arvame meie siin. Nagu igas laste kollektiivis on sealgi omad hädavaresed, peksupoisid ja pahad lapsed. Ameeriklased on lapselikult heasüdamlikud, aga ka hoolimatud nende vastu, kellel läheb halvasti. Nii on suuremates linnades tuhendeid kodutuid ja terveid linnajagusid, isegi linnakesi asustavad pahad lapsed, töötud, narkomaanid, pätid ja vargad, enamuses muidugi värvilised. Katseid nende olukorda radikaalselt parandada, ühiskonnast väljalükatuid sotsialiseerida tõkestab selle ühiskonna liikmete lapselik egotsentrilisus ja tema kalduvus unustada tülikas ja traagiline. Lastele peab kõik olema *fine* ja lugudel peab olema *happy end*, reegel, mille Ameerika on teinud peaaegu kohustuslikuks ka meile.

See, kes tahab Ameerikas, ameeriklaste hulgas midagi saavutada, peab oskama tõlkida oma mõtteid laste keelde. See oskus on USA intellektuaalidel ja kunstinimestel paremini arenenud kui näiteks Euroopas. Ameerika õpikud on suurepärased, Ameerika pildiajakirjades on suurepärased fotod, Ameerika on andnud maailmale tänapäevase kino, televisiooni ja video. Ameerika kõige suuremad kunstinimesed on arvatavasti lapsemeelsed Charlie Chaplin ja Walt Disney.

Lapsemeelsed peavad olema ka Ameerika poliitikud. Neil peab olema rohkem teatraalsust kui näiteks Euroopa poliitikutel ja muidugi anne öelda oma põhimõteteid lapsekeeles. Nii saame seletada Ronald Reagani tähelendu, teiselt poolt aga kahe intellektuaalist poliitiku — John Kennedy ja Jimmy Carteri ebaõnnestumist. Ameerika lasteühiskond ei talu seda, et teda püüaksid valitseda täiskasvanud.

Õige lapsemeelsed on ka USAs alguse saanud, seal levinud ja arenenud liikumised, uusvasakpoolsus, feminism, hipide liikumine ja mitmesugused ökoloogilised voolud. Ja muidugi kristlus, mille nõrgad kajad sealt siia tagasi on jõudnud Billy Grahami ja mõne teise fundamentalistist jutlustaja kaudu. Ükski neist liikumistest ei ole ratsionalistlik ega realistlik, kõik tahavad mingis mõttes muinasjutte, müüte tõeluseks muuta ja ei soovi eriti kuulata kriitikat, veel vähem suhtuda oma ususse ironia ja huumoriga. Ameeriklased elavad ideoloogiad läbi innuga, kerge fanatismiga (nemad on annud meile sõna *fan*) ja kaotavad siis nende vastu huvi.

Ameerika vasakradikaalsusest saame ehk paremini aru, kui mõtleme, et see on laste mäss, poegade mäss isade vastu. Loomulikult ei taha ma sellega öelda, et poegadel

ei ole põhjust isade vastu mässata. Feminism on tüdrukute mäss poiste vastu: ka nemad tahavad mängida sõjamänge, ronida puu otsa ja olla kamba liidriteks. Ökoloogilised ja religioossed liikumised on laste püüd pääseda muinasjutumaale, kus loomad räägivad inimeste keelt, kurjad saavad karistuse, kus igal heal lapsel on oma kaitseingel.

Ameerika viimaseid moeideoloogiaid on gorbimaania, usk müütilisesse kangelasesse Gorbyesse ja tema perestroikasse. Kirjutan seda lugu nädal pärast Bakuu veresauna, mille järel Gorby avaldasid toetust enamvähem kõigi lääneriikide juhid, erilise õhinaga loomulikult ameeriklased. Sellest, et tegemist ei ole *law and order*'i jaluleseadmiseks ja armeenlaste päästmiseks korraldatud operatsiooniga, vaadatakse Läänes mööda, kuigi selged faktid räägivad, et Bakuus peab Nõukogude armee sõda aseri rahva vastu ja püüab anda õppetundi kõigile, eriti aga muslimiteist separatistidele. See on aga ebameeldiv tõde, mis ei sobi Gorby sangari-*image*'iga ja seda püütakse unustada. Kuigi loodetavasti seda päriselt unustada ei õnnestu. Olen aga kindel, et ka siis, kui Aserbaidžaanid teise vallutamise võikad üksikasjad selgemaks saavad, leiavad gorbimaaniaid oma sangarile õigustuse: ta oli kas sunnitud järele andma konservatiivide survele või ei olnud kõigest päriselt informeeritud nagu hea tsaar kunagi.

Eelneva loo moraal on see, et kui tahame Eesti asja Ameerikale selgeks teha, peame arvestama ameeriklaste lapsemeelsusega, peame õppima tõlkima oma väiteid lastekeelde, mütologiseerima siinset olukorda. Kas me saame sellega hakkama või hakkab selline tõlkimine meile vastu?

Ma ei kirjutanud seda kõike selleks, et liituda ühe kontramütoloogiaga, Läänes ja Ameerikas endaski laialt levinud Ameerikavastasusega, mida on eriti innukalt kuulutanud kommunistid ja fašistid. Tahtsin ainult anda oma nägemuse Ameerikast, millele kõige paremini vastab ilmselt USA, veidi vähem Kanada ja veel veidi vähem Lääne-Euroopa maad. Ameerika elulaad on ühe elulaadi, ühe inimliku pürgimuse kõige kaugeemale arenenud väljendus, seda elulaadi ja seda pürgimust on aga igal pool maailmas. Ka Nõukogude Liidus. Ka Eestis.

Kui oleme realistid, peame nägema Ameerika elulaadi, lapsemeelse unustusühiskonna pluss- ja miinuspooli. Viimastest on juttu olnud. Plusspooleks on kindlasti vabadus: Ameerika on laste ühiskond, mida lapsed ise ka valitsevad ja kus igal lapsel on konstitutsiooniga garanteeritud võimalus oma õnne otsida. Muidugi, kui tal jõudu ja hakkamist on.

Ameerika rikkas ja vabas ühiskonnas on

midugi ruumi ka muudele inimolevustele peale laste. Siinne marginaalne antropofauna on väga rikkalik ja maailmakultuurile palju annud. Tasub aga meeles pidada, et kõik tippintellektuaalid, Berkeley või Harvardi professorid, kirjanikud, filosoofid ja kunstnikud on Ameerikas marginaalsed, on otseses või kaudses mõttes immigrandid ega kuulu vaikivasse lapsemeelsesse enamusse. Ma arvan, et kriteeriumiks võib olla näiteks selliste väljendite kasutamine nagu *O, it's fine*, *It's fantastic* jms. Kui kohtate rongis inimest, kes neid väljendeid ei kasuta, kes teab, kus asub Eesti, ja tunneb isegi Põhjasõda ja Karl XII, siis olge kindlad, et see ei ole tüüpiline ameeriklane. Ma olen sellist inimest kohanud ja kuulnud ka, kuidas ta pärast üht intsidenti samas rongis tunnistas, et tal on vahel piinlik oma kodakondsuse pärast.

Lapselik Ameerika annab mingis mõttes siiski usku inimesesse. Kui lapsed saavad hakkama niisuguse ühiskonna loomisega, nagu seda on USA, võiksid täiskasvanud teha midagi hoopis paremat. Aga ka niisugusena, nagu ta on, on USA üllatavalt healoomuline. Vägivald, millest meil nii palju on kirjutatud, on seal tegelikult hoopis vähem, kui võiks arvata, ja see vägivald on koondunud sinna, kus elavad pahad lapsed. Heade laste linnajaoed ja linnad on USAs väga turvalised ja mõnusad paigad. Ja kui mõnel pool kurdetakse, et viimasel ajal on sealgi vargusi, nii et ei saa enam majauksi lahti jätta, siis ärge võtke seda kurtmist liiga tõsiselt. Berkeleys ei jäta tõepoolest enam majade eesuksi lahti, tagauksed aga küll.

Võrreldes Nõukogude Liidu suguse pahaloomulise ühiskonnaga võib USA paista midugi eriti *marvellous*. Neid kaht ühiskonda on väga palju võrreldud ja võrreldakse veel igal tasemel. Ma räägin lühidalt vaid mõnest joonest, mis pole suuremat tähelepanu leidnud.

Nii USA kui USSR on sündinud utopiadena, nad on loodud pagulaste poolt, kes põgenesid reaalsuse eest, mis neile mitmel põhjusel oli saanud talumatuks. Ühel juhul põgeneti üle mere, mis sümboliseerib ju surma ja unustust, teisel juhul tulevikku, tõmmates mineviku ja tuleviku vahele vere- ja tulejoone. Mõlemad põgenemised olid pateeetilised ja põgenemise ning revolutsiooni pateeetika on mõlemale iseloomulikud. Nii jänkid kui punavenelased suhtuvad oma riiki tunduvalt romantilisemalt kui inglased või rootslased. Meil veel äsja nii tüüpilistele loosungitele leiab vasteid USAs: sealgi on tähtsatesse kohtadesse, näiteks Kanada—USA piir, üles pandud klassikute (piibel, Washington, Jefferson, Lincoln) tsitaate või muid sügavamõttelisi.

Mõlema ühiskonna rajajad on olnud sektandid, kes ei saanud läbi ametliku religiooniga, USAs kõigepealt puritaanid, USSRs bolševikud. Minu meelest on ka bolševism kristlik sekt ja Lenin üks omamoodi karismaatiline usulooja, kes lihtsalt ei tunnista mingit kompromissi eluga ja nõuab maailma täielikku ümbertegemist nüüd, kohe ja siinsamas nagu ehk algkristlased ja hilisemad teise tulemise ootajad. Mõlemad on olnud kaunis sallimatud teiste religioonide vastu. Õnneks Ameerikale ei loonud aga uut ühiskonda puritaanid, vaid ta eksisteeris pikemat aega Inglise krooni võimu all ja võitis Euroopast peale kristliku sektantluse kaasa ka teisest traditsioonist — agnostitsismist pärit arusaama, et igal võib olla oma tõde, ja see koos kolonistide individualismiga aitas siin hoida ja edasi viia pluralismi. Ameerika lapsed suhtuvad üksteise ususse, harrastustesse ja hobidesse heatahtlikult.

Meil on paraku olnud teistmoodi. Venemaal võimule pääsenud sekt pidas end ainuõigeaks ning asus välja rookima kõike, mis tema õpetusega kokku ei sobinud. Vanast ühiskonnast võeti kaasa suurvenne natsionalism, mis sulamis postkristliku sektantlusega andis kohutava tulemuse. Venemaal püüti hävitada see, mis Ameerikas jäeti mere taha ja püüti päris edukalt unustada. Hävitamine eeldab usku, nii on Nõukogude ühiskonda püütud ehitada usule, Ameerika oma toetub aga kõigepealt unustusele.

Ent mõlemad teed Uude Maailma ei ole inimesi päriselt sihile viinud. Iseseisvussõja läbiteinud Ühendriigid ja Briti kuningavõimu alla jäänud Kanada on üksteisele väga sarnased. Ei suutnud end võikale pingutusele vaatamata vanast maailmast lahti rebida ka punane Venemaa. Inimese katsed iseenda eest põgeneda ei ole enamasti edukad, vähemalt mitte siis, kui iseend, elu kardetakse ja ei julgeta sellele silmi vaadata.

Niisugune hirm, inimese hirm iseenda, oma loomuse ja saatuse ees on minu meelest iseloomulik nii USale kui USSRile. Ja kahest teest seda hirmu võita on USA valinud unustuse, USSR usu ja püha sõja uskmatute vastu. Ometi on hirm alles. USAs tunnistab seda maniakaalne optimism, kõik tohib olla vaid *fine*, *marvellous*, *fantastic* ja *great*, ning ilmneb ebamugavus, kui keegi püüab öelda midagi muud. USSRs on hirm suurem ja võikam. Siin on kardetud ja jälitatud kõike vaba, looduslikku, iseseisvat ja eripärast, mis ei allu kontrollile. Kardetumaid asju Vene riigis on *stihhiia*, asjade isevoolu minek, vastuvõtmatu on kujutelm, et midagi saaks elada ja areneda ise, oma seaduste või arusaamade järgi. Ideaal on absoluutne kontroll kõige üle, jumalik võim, mille alt ei

jääks välja midagi ei inimeses ega looduses.

Nii USA kui USSR ei tunnista tegelikult loodusseadusi, ainult et üks ignoreerib neid mahedalt, teine vägivaldselt. Mõlema traagika on selles, et lõpuks peavad nad ikkagi alistuma loodusseadustele. Vene riik peab loobuma absoluutse kontrolli utoopiast ja laskma inimestel ja majandusel ise end reguleerida. USA peab tunnistama, et loodus ei garanteeri kõigile inimestele õigust küllusele ja heaolule. Planeet Maa ei jaksa kuigi kaua kanda heaoluühiskondi, vähemalt mitte nii suurejooneliselt kulutavat ja raiskavat kui Põhja-Ameerikas. Kui USAs see arusaam tuleb liiga hilja, variseb see riik väga võimalikult niisama kokku, kui nüüd on varisemas Nõukogude impeerium. Katsed põgeneda elu traagilisuse eest lõppevad traagiliselt.

USA ja USSR ei ole aga mitte ainult riigid, vaid midagi enam. Nad on meie vaimu kaks poolust, nad eksisteerivad meis kõigis nagu hirm, usk ja unustus. USA ja USSR on laiali pillatud maailma nagu Jumalariik Tooma evangeeliumi sõnades. Nii on Ameerikat igas inimeses ja igas riigis, niisama on seal ka Nõukogude impeeriumi. Mõlemad on peale muu ka müüdid, mis hoiavad meid oma lummas ja mille purunedes ilmselt leitakse uus müüt. Arvan, et müüt Ameerikast kestab veel mõnda aega, kuid müüt proletariaadi kodumaast, punaparaadiisist ja vennalikkude rahvaste suurest perest on hävinud. Suur küsimus on, mis tuleb kommunismimüüdi asemele. Psühholoogia ja mütoloogia seaduste järgi ei saa see uus müüt tulemata jääda.

DIXI

MART NUTT Võrdsus contra...?

Mis on võrdsus? Inimkonna vanim ideaal? Küllap vist, vanimad teadaolevad ühiskonnateooriad nii vanas idas kui antiikmaailmas propageerivad võrdsust. Keskaja kristlus, eriti ketserlus rõhutas inimeste võrdsust jumala ees. Utopistlik kommunism rõõvis inimese võrdsuse nimel puupaljaks. Ja Prantsuse revolutsioon viidi läbi loosungite «vabadus-võrdsus-vendlus» all. Ilmselt mõisteid lahti mõtestamata. Tänapäev ehib see vastuoluline loosung Prantsuse Vabariigi vappi. Tänapäeva kommunism võttis asja tõsiselt käsile ning viis võrdsuse teooriast praktikasse. Mida ta tõestas? Ehk seda, et ainult surnud on võrdsed.

Võrdsusest rääkides ei saa jätta tähelepanuta mõiste filosoofilist ja keelelist tähendust. Looduses ei teki võrdsuse rakendamisel probleeme; võrdsed on ühesugused, võrdsus ja samasus on sünonüümid. Ühe elemendi aatom, mis on samasugune selle elemendi teise aatomiga, on sellega ka võrdne. Märksa komplitseeritum on võrdsuse rakendamine eluslooduses. Ükski elusolend, ei taim ega loom, ole teisega täpselt samasugune. Mudel võrdsus=samasus enam

ei kehti. Võrdsuse mõiste saab seega teise sisu või muutub tühiseks. Veel raskem on inimest, eriti ühiskonnastatud inimest võrdsuse lihttähenduse alla suruda.

Ühiskonnateadustes on tavaks saanud vaadelda võrdsust koos sõnapaariga vabadus-paratamatus. Jätame siinkohal kõrvale vulgaarmarksistliku seisukoha, mille järgi vabadus on tunnetatud paratamatus, seega paratamatuse sünonüüm. Vaatleme vabadusena õigust tegutseda mitteparatamatult ja siis näeme, et võrdsus vastandub küll vabadusele, ent ei samastu ka paratamatuse mõistega. Ehk on õigem lähtuda sõnapaarist vabadus-võrdsus, mõlemad tähistavad ju seisundit, kuna paratamatus on pigem protsess, seega teisetasandiline nii vabaduse kui võrdsuse mõistega kõrvutades. Vabaduse sidumisel paratamatusega on ühiskonnakäsitlustes pigem ideoloogiline kui filosoofiline sisu ja see lubab niisamahästi siduda vabadust võrdsusega.

Tulles võrdsuse keelelise tähenduse juurde näeme, et nimisõnana, mis tahab hinnata ühiskondlikku olukorda, on termin tähenduseta. Pidades võrdsust samasuse sünonüümiks ja tõdedes, et ühiskondlikes nähtustes samasust ei esine, on termini rakendamine igas kontekstis ebaloogiline. Kui me aga

võrdsust samasusega ei samasta, on mõiste defineerimata ja hajuv, seega teaduslikult lähtudes sisutu liigsõna. Küll omab võrdsus tähendust täiendina, mispuhul ta võib esineda täiesti vastandlikes seostes. Näiteks «võrdsed elutingimused» või «võrdsed võimalused». Täiendina pole vale ühendada võrdsus ka vabadusega, näiteks «võrdne vabadus», sest sel juhul on võrdsus hoopis teise tasandi mõiste kui vabadus. Kui kõrvutame termineid «võrdne» ja «vaba», jõuame samasuguse vastanduseni.

Niisiis — kuidas me võrdsuse mõistet ka ei käsitleks, igal juhul on tal midagi piirav, takistav, unifikatõne tähendus. Vabadus seevastu ei sea mingisuguseid piiranguid, isegi mitte sellist, mille seab ette paratamatus. See on muidugi filosoofia, praktilises elus käsitletakse mõlemat terminit suhteliselt: võrdsust kui piirangut, mis on

kellelegi vajalik või kasulik, vabadust kui nn tunnetatud paratamatust. Selle suhtelisuse skaala langeb enam-vähem ühte poliitilise skaalaga ja on parem- ning pahemjõudude põhiline vaidlusküsimus.

Eelnevaga haakub kenasti võrdsuse samastamine ideaaliga. Filosoofias, eeskätt dialektikas, on ideaal seisund, milles vastulolud on kadunud, mõisted «erinevus» ja «tasakaal» muutunud tarbetuks, seisund, mis on arengu lõpp-punkt. Kõnekeeles nimetatakse sellist seisundit surmaks. Võib-olla tundub kohatuna võrrelda võrdsust surmaga, kuid võrdlus on täiesti loogiline. Võib-olla oleme alahinnanud kommunistlike ideoloogide filosoofilist sügavust, püüdes nende ideedes leida humanismi? Ehk oleme neid asjatult süüdistanud lubaduste mittetäitmisel? Ometi on nad kõige ausamad sõnapidajad olnud: lubasid võrdsust ja tõidki selle — surma.

VAATENURK

KALEV KESKÜLA

Kiri luuletajale

Pentti Saarikoski. Hämara tantsud
Soome k tlk J. Sang, D. Vaarandi, P.-E. Rummo.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1989, 208 lk. 8000 eks. Hind rbl. 1.20

Soome keeles sõandaksin Sulle kirjutada koguni pöördumisega «Kirje runoilijalleni», aga kuna Sa oled juba surnud ja surematuks saanud, muutunud elavast legendist tõeliseks legendiks, ei pea ma seda ju soome keeles tegema. Kindlasti leidub seal, kus Sa teenitult jumalate seas viibid, jumalate, keda Sa eluajal kõvasti õpetada võtsid ja kes küllap on nüüd Sullegi mõndagi öelnud, keegi, kes mõistab Sulle tõlkida noid väheseid elavaid ja surnud keeli, mida Sa oma lühikese viinas-
tunud eluea jooksul ei jõudnud ära õppida. Olen päris kindel, et Sina mu familiaarset

algust ei pahanda, Sina, kes Sa oled Odysseusest ja Homeroselt Lenini ja Leinoni kõik oma kamraadideks kuulutanud, liiatigi oled oma pealekäiva poeetilise isikuga minugi eraellu trüginud. Nimelt sattus mulle kunagi ülikoolis soome keele stuudiumit alustades kätte Sinu raamat «Kirje vaimolenni» ja pidin parema puudumisel seda oma õppejõule tõlkima. Sa võid ise kujutleda, kui šokeerivalt Sa oma permanentsetl purjuspäise poeetilise ja poliitilise maailmapildi, oma sugunälja, onaneerimise ja oksendamisega meie neitsilikus kirjandusteadvuses mõjusid. Aga mõtle nüüd, et mina pidin seda kõike oma üheksateistkümnendal eluaastal oma seitsmekümne-aastasele väga austusväärsele õpetajannale näpuga järke vedades üles ütleva. Aga kas Sa ka tead, et neid sõnu, mida Sa kõige sagedamini kasutasid, meie sotsialistlikud sõnaraamatud üldse ei seletanud. Nende tähendust võis vaid teatud

suunas töötava fantaasia abil oletada! No olgu peale — kõigi kannatuste kiuste tunnistatan, et see oli ju päris kena raamat. *Kypä on kuin magnetofonin nauha — joka uusi vittu pyyhkii edellisen jättämään pois*, kirjutasi Sa seal. See oli nii ilusti öeldud, et veel seitse aastat hiljem, kui te Hannu Salamaga lauavestlusi pidasite, et Sinust legendi sepsitada, tuletas ta Sulle seda maksiiimi meelde. Läks vist südamesse. Kaldun arvama, et see on siiski liiga ilus, et olla tõsi. Või oli see nii kuldsetel kuuekümnendatel. Mis see muud on kui teie kuuekümnendate — inimkonna lapsepõlve — ideoloogia, mis andis keerulistele küsimustele lihtsaid vastuseid. Võitleva optimismi ideoloogia. Nagu tooks häbememokkade pime pelgupaik maailmarevolutsiooni lähemale! «... ja mina tahan/elada kommunistlikus maailmas mis on üks organism,» kirjutad Sa, täis oma meheksaamase eklektilise ajastu iha ühtsuse ja tervikkuse järele. Sa oled väsinud (kodanliku) ühiskonna vastuoludest, tahad ühest, ammen-davat vastust ja nii kujutled kommunistlikku ühiskonda oma algkodu, üsana, kuhu loodad ikka-jälle tagasi pääseda. Sinu sarjas «Elav legend» 1975 ilmunud biograafias, mille te Hannu Salamaga viinavõtmise ja sõnnikulaotamise vahepeal kokku panite, piinate te ennast õige mitmel leheküljel Solženitsõniga, kelle teosed parajasti mööda maailma kollitasid ja teie sotsialismisõbralikkude maailmapilti sogastasid. Ühelt poolt kirjutab Solženitsõn muidugi tõtt, aga teiselt poolt on maailmaajaloolises plaanis ikkagi õigus NSV Liidul, sest kommunism ja NSV Liit oli ikkagi teie ainus lootus (kuigi Sa oled nõus tunnistama, et ega Tõõrahva Kodu-maa kellegi lootustele päriselt vasta) ja lõpuks ka maailma paratamatu tulevik. Ja kui nüüd Soome kuuluks Nõukogude Liitu — nagu Sa võtad heaks kujutleda — oleks ta sellele tulevikule lähemal ja Sina saaksid anda selge vastuse, et Solženitsõn on reakt-sionäär ja *puhuu paskaa* ja kõik oleks palju lihtsam ja ilusam. «Olen sotsialist (või ütlemele kommunist), aga mitte mingisugune marksist-leninist, mitte mingi usklik,» väidad Sa enda kohta. Muidugi, jumal tänatud, oled Sa luuletaja ja oskad endale risti vastu rääkida, lasta tõde paista Herakleitose ja Trotski vaatekohast. «Kõik ideoloogiad on konstruksioonid, mis takistavad meid vastu võtmast kosmilist informatsiooni.» Jah, kindlasti suudad Sa, kui Sa oled seenemetsas ja otsid luuletusi, vastu võtta kosmilist informatsiooni ja vaadata ilma ja inimesi üle Stalini ja kõigi nende teiste pea, aga luba ennast veel pisut tsiteerida, et meie siin N. Liidus ja sotsialismis teada saaksime, mis Sinu ja kogu Lääne vasakpoolse «edumeelse»

intelligentsi peas tegelikult toimus. «Tuleb meeles pidada seda, et kui kodanlasevõsu tuleb töölisliikumisse, on see pisut nii nagu läheks bordelli. Raamatus «Mis toimub tege-likult» on lause: «minust sai kommunist» ja võid uskuda, et see on kirjutatud... mingi-suguse seksuaalse iha võimuses.» Mõistus mõistuseks, aga ega Erosee, kes Su keres verd laseb, käest pääse kuhugi, kommunismiüsk kisub Sind ometi. Ja kuigi Sa kommunistide ja Palme vaidlustes tunnistad kõik tõsiasjad sotsiaaldemokraatide kasuks kõnelevat, kisub **tunne** Sind ometi kommunistide poole. Tundeinimene Saarikoski! «Kas Nõu-kogude Liidu poliitika ei ole praegusel hetkel just nimelt klassirahu? Sellest minu pettumus,» kurdad Sa 1974. Kui Sa Kremli ja ülejäänud sotsialistliku maailmasüsteemi kal-lal ka hammast teritad, siis üldsegi mitte öelusest, vaid esiteks kunstilistel kaalutlustel ja teiseks seepärast, et Kremli ja maailma paremaks muuta: «Washingtoni kritiseeri-mine on nii lihtne, et luuletuses see öieti ei mängi, see on liiga lihtne. Aga Moskva on meile nii armas, et te ei tohiks ennast muuta ebapopulaarseks.» Sa tunnistad, et Sinu kiindumus Moskvasse on puhas sentimentaalsus, aga sa ei pääse selle eest kuhugi. Sinu uues eestikeelses raamatutki, leidub lühike, aga lõvv luuletus: «Kaalu konjunktsiooni / kahe võimatu lause vahel». See on Su elu ja luule kohta üsnaväga tabavalt öeldud. Eriti tabav on see Sinu poliitiliste utopiate ja maailma tegeliku toimimise (mis iseenesest ka üks võimatu asi, aga mida Sa oma naha, karvade ja poeetilise intuitsiooniga ometi mõnusalt mõistsid ja kirjeldasid) lootusetute üheks sidumise katsete kohta. Muide, see Sinu läbimurderaatamatu küsimus: mis toimub tegelikult? ja tajumus, et ühe reaalsuse sees võib olla veel teine ja kolmaski, et kõrvuti asetatuna moodustavad nad labürindi ja kihiti asetatuna on nad vanad müüdid, on oma aja kohta väga intelli-gentne. Tõenäudmine oli tollal ju väga ajastuomane, lihtsatest vastustest loobumine aga näitab... geniaalsust. Mäletad, kui Sa hakkasid oma Leino-biograafiat kirjutama, öeldi, et kui geenius kirjutab geeniusest, siis... Ja pärast heideti Sulle ette, et Sa oled oma vaimse isiku ära mahutanud Eino Leino (kes oli Euroopa inetuim mees, nagu Sa väidad) suurde kogusse, talle naha vahele pugunud ja kirjutad hoopis iseendast. Ise oled Sa tõdenud, et vähemalt rohke alkoholitarvitamise ja asotsiaalsete eluviiside poolest olete sarnased. Sa oled hämmastunud, et säherduste eluviiside juures jõudis Leino nii palju kirjutada, aga Sinu enese puhul pole see sugugi vähem imestamisväärne. No tühja sest joomisest, aga arvestades,

kui palju mõtlesid Sa marksismi klasi-
sikute teostelasu peale, kuidas tundsid
puudust Buhharinist ja Trotskist, on tõesti
imetlusväärne, et Sul nii paljude luuletuste
jaoks aega jäi. Isegi Leinot oled Sa
Leniniga kiusanud, pannud nad Helsingisse
malet mängima ja maailma tulevikku
otsustama. Tegelikult oleks kõige rohkem
mõtet küll Leino ja Sinu naisushetest rää-
kida, naistemehed olite ju mõlemad. Mäle-
tad, kuidas Sa Leinot narrisid: «Maailma
parim laulurunoilija/ otsib kaunist, intel-
ligentset, toitu valmistada oskavat naist/et
teda platooniliselt armastada.» Teises kohas
lähed õige ägedaks ja küüniliseks: «Sina
levitad ülikoolis tripperit, kui emantsipeeri-
tud tibukesed / analüüsivad sinu toodangut,
sinut ei saanud kunagi/magistrit, aga sinu
abil saadakse/doktoriks, hull oled sa
(- - -)». Kirjandusteadlastest tunnend Sa end
kõvasti üle olevat. Oled vist pahane säher-
duse ebaõigluse pärast, et eluaeg nälgitud
luuletajad peavad pärast surma oma biograa-
fidele priske äraelamisse kindlustama. No ega
teie Leinoga just nälgitud, ärgem olgem
väiklased. Meenutan veel üht tähenduslikku
kohta: «Laitinen tõdeb: «Kuigi nende armas-
tus ei / saanudki füüsiliselt teoks / olid sellel
kõik intensiivse / ja sügava armastuse tunde-
märgid.» / Laitinen ei mõista, / et sina
vajasid Kallast / raamatute, mitte laste
tegemiseks.» Enda kohta oled Sa, Saarikoski,
vastupidist väitnud: «Mis võiks naine olla mul-
le muud kui seksuaalobjekt? Mehed ei ole
sedagi.» Sa kõneled nagu mõni kodanlik
individualistlik geenius. Kuidas passib see
avaldus kokku kirjanduse rahvalikkuse nõu-
dega? Sotsialistliku realismi pühad postulaa-
did peaks Sulle ometi tuntud olema. Su oma
sõnade põhjal tuleb nüüd küll nii välja, et
Leino mõistis naise — vähemalt kirjandusliku
produktiooni seisukohalt — Sinust märksa
paremini kasutada. Või oled Sa enda vastu
ülekohtune, Pentti?

Mul on au Sulle teatada, et Eestiski
leidub vähemalt üks kirjandusteadlane, kes
on Sind kõigeimaks vaimukangelaseks titu-
leerinud: «Varaküps geeniusena ühiskonna-
ga vastuollu sattunud luuletaja elab praegu
Rootsis» (Toivo Kuldsepp. Ülevaade soome
kirjandusest. Tartu, 1979, lk 66). Kas Sa ka
tead, kes see Toivo Kuldsepp on? See on
meie välisministri asetäitja. Ma ei kirjuta
seda Sulle niisama. Mõtle, kui Sul juba kord
on nii vägevad austajad, võiksid Sa tollesse
ministeeriumisse sisse astuda ja teatada:
«Mina olen geenius Saarikoski ja ma soovin
endale Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vaba-
riigi kodakondsust, sest sotsialism on mulle
alati armas olnud ja töölislikumine lausa
lõbumaja ja ma tahan elada kommunistlikus

maailmas, mis on nagu üks organism ja ma
igatsen Buhharinist ja Trotskit ja pealegi
olen ma Einu Leino inkarnatsioon ja Leino
ju ometi palus Eesti kodakondsust ja ma tahan
tema unistuse teoks teha.» Ega sellise jutu
peale Kuldsepp keelduda julgeks. «Te mõis-
tate, et on võimatu olla luuletaja sellisel maal,
mille vaimne ja aineiline õhkkond on sel mää-
ral mürgitatud, et siia ei või sobida mingid
kaunid mõtted. Sellepärast ja ainult neil
põhjustel antagu Soome luuletajale pühapäev
ja vabastatagu ta Soome kodakondsusest.»
Kirjutas Einu Leino president Ståhlbergile.
Eesti pakkus Leinole viimse võidurõõmu.
Kuigi Sa seostad Leino sõakust Valge-
Soome kultuuripoliitika, purjus pea ja proua
Kallasega, ei suutnud Sinagi Soomes elada,
sest Soomes oli saanud Sinust institutsioon,
nagu Sa väidad. «Nad tahtsid kedagi, kes
oleks kultuuri-inimene, luuletaja, pisut eksoo-
tilise välimusega, mustaverd, kellega võib
seostada väikseid skandaale, nimelt seksuaal-
elu alalt, ebakõlbelist eluviisi, millest lugesid
inimesed elavad end välja, elavad välja
halvakspanu, mis on osalt kadetus,» kirju-
tad Sa oma Saarikoski-missioonist, mis oli
vägagi vastutusrikas, sest Soome rahvas
vajab Sinu armuseiklusi nagu emapiima.
Kuidas võiks säherdune Saarikoski-institut-
sioon sobida Eestisse? Üsnagi vapustavalt,
meil sellist institutsiooni, selliseid luuletajaid
pole. Kuigi meil on kahtlemata maailma
parimad luuletajad. Meie luuletajad on oma
rahvale teenäitajaiks ja kuningakaiks. Nad on
nõuandjad, õpetajad ja eeskujud oma isikliku
eluga. Neil on enamasti üks naine (mitte
palju nagu Sul) ja palju lapsi (rohkem kui
Sul), kellest nad kasvatavad oma rahva
tõelisi poegi ja tütreid. Nad on nagu sisse-
piiratud linnuse kaitsjad, kel pole aega ega
võimalust isiklikuks eluks ega hingehädadeks,
kel on vaid üks otstarve: vastu panna. Kuul-
davasti väitles keegi soomlane ennast eesti
nõukogude kirjandusest positiivset kangelast
otsides doktoriks. Imeline kirjandusteadus,
imelised soomlased! Ometi on selge, et ainsad
tõelised positiivsed kangelased eesti nõuko-
gude kirjanduses on eesti luuletajad. Nad
võitlesid niikaua sotsrealistlike positiivsete
kangelaste vastu, kuni nõukogulik nõidus tegi
neist enestest positiivsed kangelased. Nende
elu on eetiline imperatiiv. Vähemalt väliselt
ei tohi nad kunagi oma nõrkust näidata,
nad peavad olema haavamatud. Niipalju
kuipalju olen ma eesti luuletaja, olen ma
isegi positiivne kangelane. Ja kujutleme sel-
lesse seltskonda nüüd ühe ropu suuga,
napsitava Saarikoski, kes tutvustab ja müüb
meeleldi oma maist isikut, kõigi oma viina-
murede, maohädade ja keppimistavadega
tükki. Kes arvab, et ta on läbinisti

kunst, nii hingeliselt kui kehaliselt, nii seeskui välispidiselt. Mida teeb säherdune palja pea ja persega ringihulkaja meie kindla linna müüri, mille kaitsekäikudes valvavad meie soomustatud luuletajad? Ta on Euroopa luuletaja, *Republicae Finlandiae Poëta*, ta on rännanud koos Odysseusega ja vaielnud Platoniga, aga mis on meil temaga tegemist, kui ta ei oska ennast hoida vaenlaste mürginoolte eest!

Agaga ära lase ennast kohutada. Tuleta meelde, et oled ise nimetanud teisigi põhjuseid, miks Sa siia võiksid asuda: «See on just see ida ja lääne sõnavabaduse vahe, et läänes võib karjuda mida tahes, aga keegi ei kuule, idas kostab sosingi üle terve toa. Meil läänes on sõnade inflatsioon.» Pean Sind siiski hoiatama, et meilgi hakkavad ajad muutuma. Kommunismitondid on oma tondilossidesse varjule läinud ja lubavad lossimüüri taga üsna vabalt suud pruukida. Agaga samal ajal tahab üleilmse turumajanduse mürgi-ämblik meid kõigi luuletajatega tükki oma terassõrgade haardesse võtta. Ja siis peavad meie luuletajad samal kombel tööle hakkama, nagu Sina seda teed: «... kui masina taha istud, tuleb alati mõelda, kuhu seda müüa.» Siis oleks Sul kogemust meile õpetada, kuidas vastu pidada ja ikkagi luuletajaks jääda: «Kui tarvitad alkoholi nagu mina, tuleb vaadata, et kained perioodid saaks tingimata pühendada palgatööle», st tõlkimisele. «Ja praktilistel põhjustel on luuletuste kirjutamine jäänud õhtuseks harrastuseks, kogupäevatööna ei ole saanud seda kunagi teha.» Nii käib Euroopa luuletaja käsi.

Oma Leino-loos lõbutsed Sa vaese tõsiuskliku sotsrealistliku kirjandusteadlase Eino Karhu kallal, kes tuntud fraseoloogiat kasutades leiab Eino Leino tõelise tragöödia peituvat selles, et ta otsustaval ajaloohetkel ei suutnud tõusta kodanliku haritlaskonna mentaliteedist kõrgemale. Kardan, et meie rahvusliku uskodenliku kirjandusteaduse (ära unusta, hr Saarikoski, kes sa oled parimail jahimail, et ka Sina pead mõnele elusale kirjandusteadlasele, kõigi ta naiste ja lastega tükki, peatoiduse kindlustama) hinnang Sulle saaks olema umbes järgmine: «Pentti Saarikoski oli muidugi üsna haritud ja kunstitundlik luuletaja, aga paraku takistas maailmavaateline ähmasus, suutmatus vabana marksislik-leninlikest dogmadest, vasaakpoolitsevast pseudorevolutsioonilisest maailmavaatest ja lumpenlikest eluviisidest saavutada tõelist sidet rahvuslikult ja perspektiivitundega mõtlevate kodanike helgete ideaalidega.» Sorry, Saarikoski. Agaga eks ole Sa ise säherduste riigikirjandusteaduslike seisukohavõtude sotsiaalne ja gnoseoloogiline allikas, kui Sa 1975. aastal sõber Salamale

teadsid kinnitada, et: «NSV Liit on erakordselt tänuväärsele moele hoolitsenud oma keelte eest, mida on paarsada. Ja näiteks eesti keele olukord on parem, kui see oli iseseisvuse ajal, mil see oli tugevasti saksa keeleimperialismi mõju all». Tõepoolest — tänuväärte teadmisi oled Sa Soome rahva seas levitanud! See kõlab praegugi väga värskele.

Paraku oled Sa juba seal, kus Eino Leinogi, kas Odysseus ja Nikita Sergejevitš Hruštšov, kelle nimi Sinu luuletuste esmakordsel eesti keelde tõlkimisel, noil kauneil kuuekümnendail, asendati sõnaga «progress», sest selline oli partei tahe, ning seepärast ei saa Sa enam meie sekka, eesti luuletajate ja luulelugejate vaprasse faalanksisse, aga tulnud oled Sa ometigi. Oled tulnud kaheksa tuhande sinise raamatuna, mis on Soome mõõdupuu järgi vägev luuleleegion, ja meie peame nüüd tahes-tahtmata Sinuga midagi peale hakkama. Vahest teab härra Joel Sang, vahel ka viimseks romantikuks kutsutud, kes Sind tõlkinud ja tutvustanud, mida Sinuga peale hakata. Sest ma kardan, et meie armas luulelugeja, kelle meeled on viimseini üles köetud, kelle tulevik tume ja saatus teadmata, kes on viimaks saanud võimaluse oma eluküsimustest ka väljaspool kaunistkirjandust kõnelda, ei tea seda mitte. Ei tea, sest tal pole aega hämarat uurida, tema silmad on kinni merel, ootamas valget purje. Kas tõesti peangi lõpetama armsa lugeja lohutamisega, et Sinu teine vahendaja Paul-Eerik Rummo on juba varemalt tõlkinud Su sõbra ja kolleegi Tuomas Anhava raamatu, mis on veel paksem ja millega on veel vähem peale hakata? See oleks olümposlik ülekohtus mehe vastu, kes oskas kahele lauale laotada vanad müüdid ja lihtsustada maailma labürindiks. Sa ei olnud just tagasihoidlik. Sa heidad jumalatele ja haritlaskonnale ette, et Sinu aeg on olnud tüütu aeg, «meil oli utopia, nüüd oleme topos», kurdad Sa. (Oma alkoholismigi kohta väidad Sa, et see ei ole niivõrd olukord inimeses, kuivõrd koht, kus inimene viib.) Sa tahad olla igavene ja üleüldine. «Te küsite kes ma olen / mina olen kõik see / mis mina tean / küsite minult kui olen asumastele / kaua ma mõtlesin ära olla / olen ära niikaua kui olen jälle siin.» Sinu süüvimine antiiki, inimkonna lapsepõlve ja Sinu tõlkijahaare — Homerose «Odüsseiast» Joyce'i «Ulysseseni» (Mao Zedong ja Ho Chi Minh Ida-ilmast sinna juurde) tõendab Sinu auahnet iha maailma totaalset hõlvata. Sa tahtsid olla kaasaegne ja vestluspartner Aristotelesele ja Marxile. Agaga paraku oli Su füüsiline isik ajutine keset vaimuloomingu igikestvust. Sa katsusid teha oma elustki müüdi, Sina ja Sinu looming pidite olema

kõik üks totaalne Kunst, aga Sa pidid traagilise optimismiga tõdemata: «Minust ei saa ealeski oma luuletuste väärilist (- - -) ja mis teevad nemad /uhkeldavad/ kui Euroopa luuletajate foorum neile plaksutab /mina olen siruli pargipingul ja situn püksi.» Surelikkus oli Sulle valus. Varem või hiljem pidid Sa omas täiuseihas tajuma, et Sinu luuletused, elegantsed, subtiilsed, iroonilised, agiteerivad luuletused on ometiigi nii äraütlemata marginaalsed maailmakõiksuse taustal. Luuletused, mida Sa kirjutasid rahatöö ja joomahugude sekka, mis pidid olema ja ongi suur kunst, jäid ometi nõelapisteteks inimkonna kirjus kuues. Aga Sul oli vaja kõikehõlmavat kunstisõnumit. Seepärast otsustasid Sa rajada viimasest kolmest luulekogust endale monumendi, hausasamba. Seda me nüüd imetlemegi. Suurima otsekoheusega oled Sa oma eesmärgi — kõikehaaravuse — püstitanud viimases raamatus «Hämara tantsud». See on kirjeldus maailmast, olemisest, ajaloost ja Sinust kõige selle keskel. See on maailm, kus elavad üksteise kõrvale jumalad, ideoloogia, tüdruk, seenemets, häbememokad, demokraatia, hobused, türannid, müüdid, vanadus, Minotauros, tähed ja prügitunnid ning kõik nad on mingil moel seotud ja lähevad üksteiseks üle, tol elutantsupõrandal, kuhu Su voodi on kantud. Ning üle selle kõige tantsib Hämar, ta on otsekui valge marmorskalptuur Su kogu maailma ühendaval hausasambajalamil. Hämarast võib aimu saada Herakleiose hämarate ütlemiste kaudu, aga ta võib olla ka maailmavaim uemate mõtlejate mõttes. Tema vaherkord sambajalamiga (tantsupõrandaga) on nagu vaimu ja aine vaherkord. Õnneks on too Hämar piisavalt haaramatu, fantastiline ja idealistlik ning see päästab Su hausasamba sotsialistlik-realistlikust kallakust ja annab talle tõepoolest kosmilise mõõtme. Sa oled loonud totaalset kujundi!

Sa oled saavutanud ihaldatud totaalsuse ka omas ajalikus isikus. Nende väheste soomlaste hulgast, kellega olen kokku puutunud, on mitu inimest väitnud end olevat osalenud Sinu joomaseiklustes. Sinu raamatuid loevad luulekaugedki rahvahulgad. Tean, kunstnikku, kes Sinu luuletusi maalib. Soome rahval on tunne, et Sa oled osalenud tema isklikus elus. Sinust mäletatakse rohkem, kui Sul oli üldse võimalik endast mälestusi jätta. Sa oled mütoloogiline isik, härra Saarikoski. Sa oled peaaegu Väinämöinen, kuigi soome kuulsurikka rahvaluuleteaduse jaoks liiga ebatraditsiooniline, et kataloogis arvele võtta.

Küllap oleks meie armsal lugejal Sinu varasemat, konkreetsemat ja poliitiliselt intrigeerivat luulet lihtsam ja põnevam nau-

tida. (Ilmar Laaban on Su hoiakut kogunisti «varatarkuseks» nimetanud.) Aga kes sõandaks endale püstitada intrigeerivat hausasammast ja mis õigus on seda Sinult, kes Sa elus nii intrigeeriv olid, nõuda meil, kes me seda kunagi pole olnud. Sa oled seda väärt, et Su testamenti lugeda. Sest Sul on peale turumajandusliku luuletajaksolemise meile mõndagi teatada. Sest Sinul oli võimalik sisaliku silmaste sisse vaadata ja näha, mida kirjutas Hämar pulgaga lehma pealuule, kui meie silmad olid kinni metsalise lõugade küljes, mis meid neelata ähvardasid. Sina käisid koos Theseusega Minotaurose labürindis ja naasid koju koos Odysseusega. Meie ei saanud mahti koos Sinuga Hadesesse laskuda, ega isegi mitte Dubliini kõrtsides konnata, sest meie pidime kõik see aeg heitlema koduste koerakoonlaste ja pardi-ajajatega. Suure ilma sündinud asjad on meist tundmata jäänud, aga me pole siiski noorena uinunud, me järgneme Sulle, kes Sa oled rännanud läbi kõik ajastud ja maad, lamad nüüd oma laevalael vilkuva tähistäeva all ja magad.

TÕNU ÕNNEPALU

Kirjandus on surnud, elagu ...

Jaan Kaplinski. Kust tuli öö. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990 (tegelikult 1989). 144 lk. 15000 eks. Hind 70 kop.

Mis see nüüd siis on, võiks ju keegi küsida: kas filosoofilised etüüdid, memuaarid, pihtimused või hoopis teatav poeetilisusesse kalduv proosa?

Arvan küll, et niisuguseid küsijaid pole kuigi palju ja küsimus ise on piisavalt — kuidas öeldagi — jah, igav, et selle üle siin rohkem mitte ironiseerida.

Aga teiselt poolt, kui ma olen kord võtnud sellest raamatust kirjutada (teadmata küll täpselt miks just, osalt ehk sellepärast, et raamat mulle meeldis), siis võib-olla tõesti võiks hakatuseks esitada kaks lapselikku küsimust: «Mis see on?» ja «Aga miks?»

Niiis, mis.

Jaan Kaplinski raamatust «Kust tuli öö» leiab heatahtlik (ja ka pahatahtlik) lugeja: kõigepealt arvukalt detailseid ja eredaid pilte autori lapsepõlvest, üht-teist ka noorusaastatest ja mõne kujutuse kirjutamisaege (1972—1988) argipäeva tegemistest-olemistest; mõned põnevad lood autori vanematest ja sugulastest; mõtisklusi elust, surmast, kirjandusest, seksist, jumalast, lapsepõlvest jms; paari müüdi ümberjutustused;

pikemaid tekstinäiteid autori poolt noorespõlves kirjutatud ja pooleli jäänud romaanist; viiteid autori luuleloomingule ja mõned tsitaadid sealt; — ja küllap veel üht-teist...

Loodan, et see loetelu sai piisavalt tobe.

Püüan siis kirjeldada seda raamatut teisiti.

Raamatu esimene lugu algab nii: *Ma ärkasin mõni minut enne seitset, käisin kusel, vaatasin kella, siis kraadiklaasi (oli paar kraadi alla nulli), läksin keldrisse, kus meil on vannituba...* — Pärís harilik deskriptiivne proosa, sarnane sellega, mis eriti Soomes paistab moes olevat ja mille kenamaid kirjutajaid oli Antti Hyry. Seda proosat on (kahjuks ainult — olin täiesti valmis edasi lugema) $1\frac{3}{4}$ lehekülge, siis katkestatakse kirjeldamine ja hakatakse arutama, miks taoline kirjeldamine on absurdne ja mis saaks, kui püüaks kogu elu sel moel kirja panna. Järgneb vaimukas ja vahe arutelu elu ja kirjanduse vahekordadest, kuidas esimene on teine ja teine pole esimene...

Oh jah! Ma näen, et ka niiviisi raamatut kirjeldades ei jõua ma kaugele. Aga mulle tundub, et ma jõudsin lähemale: sest kuigi pole mingit «ühte», millest see raamat meile pajataks, võib soovi korral seal kindlasti märgata mõningaid «põhilisi teemasid» ja neist endale meelepärase välja valida. Üks põhiteemasid olekski juba mainitud elu ja kirjanduse vahekord.

Autor arutab mitmes kohas selle üle, miks ta proosat ei kirjuta või (noorpõlve-romaaninäitel) miks see tal on ebaõnnestunud. Üks ja igati mõistetav vastus, mis ta sellele küsimusele annab, on: ei viitsi. Tõepoolest, tegelaste ninanuuskamiste kirjeldamine, nende mono- ja dialoogide väljakirjutamine on ju tõesti üsna kurnav ja suurt visadust nõudev töö, ja küllap on nii mõnigi proosakirjanik mõnel väsimushetkel märganud oma tegevuses teatud absurdivarjundit.

Teine vastus sellele küsimusele on nautike kavalam ja kõlaks siinkirjutaja poolt vulgariseeritud kujul nii: üks normaalne lugu (romaan, novell) on muinasjutt, sanganilugu, teatud reeglite järgi kirjeldatud ja korrastatud «tegelikkus». Kuid et tegelikkusest saaks teha muinaslugu, peab see tegelikkus ise (niihästi «ühiskondlik» kui autori «sisemine tegelikkus») olema teatud määral korrastatud, siis muinasjutuline, kangelaslik, kui soovite. Kui seda pole, ei tule muinasloo (proosa) kirjutamisest midagi välja — tekst nagu selle aluseks olev «tegelikkuski» saaks liiga hajuv, segane, igav.

Sellepärast Jaan Kaplinski proosat ei kirjutagi.

See, mis ta kirjutab, on midagi muud.

Vahest filosoofia?

Nagu öeldud, on seal tõesti arutlusi abstraktsetel, eksistentsiaalsetel, niisiis «filosoofilistel» teemadel. Sõna «filosoofia» toob aga silmade ette midagi teistsugust: kõikehõlmavaid süsteeme, esmapilgul kaelamurdvaid, ent kokkuvõttes säravaid mõttekäike, peadpööritavaid lausekonstruktsioone. (Nagu «proosa» meenutab Balzaci, Tolstoid, Dostojevskit.) Aga Kaplinski kasutab oma raamatus päris harilikku, ja paistab, et koguni programmiiselt lihtsat inimkeelt.

Muide, kes just väga otsib «süsteemi», see selle leiab — nimelt pruugib Kaplinski oma raamatus päris järjekindlalt teatud «nullile taandamist», iga arutluse viib ta vahel pealtnäha naiivselt, aga tegelikult tähelepanudav kindluse ja mõtteselgusega tühjuseni, teadvuse küündimatusse ilmsuseni, nonsensini, musta auguni, või algusesse tagasi, kuidas soovite. Pole ühtegi järeldust, millest ei võiks veel midagi järeldada — see on nagu kera raamatu ühest loost peal-kirjaga «Õhupall», kera, mida mööda minnes kunagi kuhugi välja ei jõua.

Aga ikkagi, tõsisem filosoofiahuviline arvatavasti pettuks selles raamatus.

Ja siinkohal ma tahaksingi «oma rüü voltisid kohendades ja häbelikult kõhatades» lagedale tulla mõtteavaldusega, et see mitteproosa, see mittekirjandus ja mittefilosoofia, see midagi muud, millest Kaplinski visalt püüab kiskuda sinna kleepuvat proosakirjanduse silti — see ongi meie uus proosa, meie uus kirjandus!

(Meenub Hasso Krulli «Meie uus lõpmaatus» — *Unsere neue Unendlichkeit.*)

Tõttõelda on raamatust olemas kõik moodsa, täpsemalt postmodernse proosa «tunnused»: (pealtnäha) kaootiline teksti-struktuur, mis põlgab süžeed ja laob rõõmsasti üksteise otsa hoopis eri ooperitest pärinevaid tekstifragmente, tsitaate; on nii ekshibitsiooni (obligatoorne varaste seksuaal-elamuste kirjeldus) kui ka peent mitmekihilist kirjanduslikku «varjamist»; ja lõpuks ka see, mis Kaplinski ütlust mööda ühes normaalses jutus olema peab — üks egotsentriline tegelane. Jah, tõesti, selles pealtnäha nii ebamuinasjutulises proosas on ometi peategelane, sanger, kes ei varja ennast enam tegelaskujude maskidega nagu vanas jutukirjanduses (mäletatavasti püüdis uus romaan neetud ninanuuskava *personnage*'i sootuks eksekuteerida), vaid astub meie ette otsekoheselt autori enda isikuna.

Kaplinski pole küll esimene eesti postmodernne proosakirjanik (meenuvad Unt, Jõerüüt ja ehk veelgi mõni), aga ta on kahtlemata meeldivalt radikaalne.

Ei! Ma ei jultusta siin revolutsiooni, ei kuuluta kadu vanale. Kirjandus pole surnud, ta elab edasi, ja mitte ainult meie südames. Nagu elu on näidanud, kõigist kirjandus-uuendustest hoolimata ei kao muinasjutud-romaanid kuhugi — neid kirjutatakse ja loetakse edasi raugematu innuga. Ja selles toetumises pole kübetki irooniat. On siis nii väga mõtet ironiseerida inimese üle, kes vastukaaluks oma hajuvusele igatseb korrastavat müüti, tahab, et elu-lausel oleks alus, öeldis, sihtis ja määrus? Mis siis, et see grammatika ei vasta tegelikule kõnele, on vaid luule.

Ma ise igatsen ka tervikut. Uurides mehe fotot, mis raamatu kaanel on kaetud silmadega ja vahetiitlites tükkideks lõigatud, tabasin end soovilt lõigata need tükid välja ja kokku sobitada: mis nägu see siis lõppude lõpuks on!

(Jüri Kaarma kujundus on kahtlemata kongeniaalne.)

Alguses ma esitasin kaks küsimust: mis ja miks. «Mis»-ist oli juba juttu, nüüd siis veel «miks». Ma mõtlen: miks kirjutatakse üldse ja miks on kirjutatud nimelt see raamat. Jällegi ma ei küsiks seda, kui see poleks Kaplinski enda küsimus. Ja ta toob järgmised võimalikud põhjused: 1) au, kuulsus, raha — neid peetakse kõrvaliseks; 2) *horror vacui*, olemisõud, täiskasvanuspliin, mida püütakse vältida töö, spordi, naiste, meeste, autode, — või kirjutamisega.

«Asjadekultuse» üle arutades leiab Kaplinski, et tegelikult pole tähtsad mitte asjad, mis ju aina uute vastu välja vahetatakse, vaid nende omamine ja sellest sõltuvad inimsuhted.

Nii minu meelest ka kirjanduses, kirjutamise varjutab kirjandust kui «asja ennast» aina rohkem teatav inimlik või isiklik aspekt, kirjanduse kui maailmale läkitatud kirja, suhtlemisvahendi funktsioon. Uueaegne kirjandus meenutab mulle mõneti protestantlikku sekti, kus igaüks võib «anda tunnistust» ja kus «ühinetakse altarisakramendis».

François Mauriac peab oma essees «Jumal ja mammon» kõige sügavamaks kirjutamisajendiks «instinkti, mis keelab meil üksi jääda». Kirjanik olevat oma olemuselt inimene, kes ei lepi oma üksindusega. «Igaüks meist on kõrb: kirjandusteos on alati karje kõrbes, lahtipäästetud kirjatuvi teatega jala küljes, merre visatud pudel. Oluline on end kuuldavaks teha, olgu kuulajaks üksainuski hing,» kirjutab Mauriac.

* * *

Muu hulgas tunnistab Kaplinski oma raamatus, et ta tegelikult eriti ei armasta kirjandust. Sümpaatne ülestunnistus. Mina ka tegelikult eriti ei armasta. Sellest hoolimata ma aeg-ajalt kirjutatan midagi, mis kuidagi sarnaneb kirjandusega. Näiteks möödunud kevadel kirjutasin ühe väikese loo asjadest, mida mere äärest võib leida. Pole siiani osanud selle looga midagi peale hakata. Nüüd, seda arvamust lõpetades, mõtlen, et mu kevadel kirjutatud lugu sobiks ehk arvustuse kirjanduslikuks lisaks, teatavaks omapoolseks illustratsiooniks. Või ka selle arvustuse asemele:

TUTTA NATURA

Jaan Kaplinskile

Istusin eile õhtul oma toas, midagi ei teinud ja üsna sant oli olla. Aken oli kinni, aga pääsukeste vidin kostis ikkagi tupp. Põhjapoolne taevas kuuskede taga muutus aina heledamaks ja kuidagi ei tahtnud härmarduda, just nagu nüüdki, kui ma neid sõnu siin kirjutatan. Paistab, et varsti on suvi. Valgust on juba praegu natuke liiga palju, ma ei tea, mis siis veel juunis saab. Siis enam pimedaks ei lähegi, eriti siin, kus meri südaõõlvalgust tagasi taevasse peegeldab.

Need ilusad õhtud on jah teinekord nii ahistavad. Liiga ilusad, ei oska enam midagi teha ega kuidagi olla. Peaks nagu ise ka keset seda leebet sära vaikne ja õilis olema, aga ei ole. Nagu süüdi oleks, et pole, aga midagi ei oska parata ka. Sügisel, pori ja pimedusega on selles suhtes lihtsam.

Teadsin, et kui ma niiviisi edasi konutan, läheb olemine ainult kehvemaks. Tuleb midagi ette võtta, kuidagi sellele «ümbruse sõnatule ilule» (väljend jäi meelde Sillanpää «Noorena uinunud» algusest) vastu astuda, mitte lasta tal end lämmatada, täielikku masendusse suruda. Otsustasin, et teen tiiru mere äärde, ikkagi liikumine, vahest aitab. Kuigi see mere ääres jalutamine on muutunud kaunis rutiinseks ja eriti sinna enam ei tõmbagi. Alati on ühte viisi lage, vahest mõni kalalaev või piirivalvekaater paistab kaugel, aga siin nad kunagi ei randu, pole tunnet, et see lagedus kuhugi välja viiks, et selle taga midagi oleks. Ühtegi kallast siit näha ei ole, lõpuks on lihtsalt silmapiir. Ja kõik. Neid erinevaid taevaid tundub olevat ka juba küllalt nähtud, mis neist ikka vahtida.

Pealegi on mere ääres tihti liiga tuuline, et seal rahulikult jalutada. Nagu eile

õhtulgi: nii kui metsa vahelt välja sain, kukkus tuul tüütult näkku lõõtsuma. Mõtlesin juba kohe tagasi pöörata, aga siis otsustasin, et lähen mööda kallast muulini, kas või jonnipärast, sealt pööran üles tee peale. Kui ma ütlen muulini, siis ma mõtlen seda kivi-hunnikut, mis seal alles on sellest sadamaehitusest, mis venelastel, kui enne sõda süübaase rajati, pooleli jäi.

Igatahes seekord tасus muulini minек ennast ära. Kõigepealt märkasin vee piiril ühte piimapakki. See iseenesest polnud küll midagi erilist, sest papist piimapakid on kõige harilikum randa uhutav kraam. Siiski on huvitav vaadata, mida inimesed nende peal kujutavad. Enamik piimapakke pärineb Soomest või Rootsis, kas maito või mjõlk, ja nende peal kujutatakse enamasti stiliseeritud värvikaid talumaastikke, veelgi stiliseeritumaid priskeid ja reipaid lehmi või ristikehinaletti. On võimalikud muidugi mitmed kombinatsioonid: lehm võib seista talumaastiku taustal ja ristikehinaleht võib olla lehma suus, olles sealjuures ebaproportsionaalselt suurte mõõtmetega. Erandeid kohtab harva. Näiteks detsembris võis leida spetsiaalseid jõulu-piimapakke, millel kujutati punapõsist rootsi pereema piparkooke küpsetamas. Rootsi keelt ma ei oska, seetõttu jäigi mulle mõistatuseks, kas piim pidi käima piparkookide sisse või pidi pereema seda palava pliidi ääres töötades kosutuseks kõrvale rüüpama (ega seal vist palavaid pliite küll enam suurt olegi). Hollandi piimapakkidel kujutatakse hollandi tuulikuid.

Aga see piimapakk oli hoopis prantsuse oma. Prantsuse omi ma varem leidnud pole, ainult ühe veinipaki ükskord leidsin. Piltki oli prantsuse piimapakil kohe hoopis teistsugune: ei mingeid lehmi, vaid hoopis mingi geomeetrilises laadis natüürmort, millel võis ära tunda kannu ja muna. Kirkad värvid (kollane, punane, sinine) meenusid mulle Modianot, kes oli küll ameeriklane. (Ameerika piimapakke ma leidnud pole, ainult ühe juustupakendi ükskord, millele muuhulgas oli kirjutatud Keep America beautiful!). Mind rõõmustas just see, et võisin ometi kord oma keeleoskust ka piimapakkide peal rakendada. Lugesin siis kõik hoolega läbi, mis sinna kirjutatud oli. Kõigepealt torkas silma kolmest suurest tähest koosnev lühend: U.H.T. Väiksemas kirjas oli ära seletatud, mis see tähendab: ultra haut temperature. Nimelt on piima steriliseeritud ülilühikese aja vältel (2 sekundit) ülilühikese temperatuuril, mis tagab tema pikaajalise säilivuse, kahjustamata maitse- ja muid väärtuslikke omadusi. Aga kui paki lahti olete teinud, siis jooge piim ruttu ära, külmus võib natuke

aega hoida ka. Oli veel näitlik õpetus, kuidas pakk kõige mugavam avada on, sanitaar-veterinaarkontrolli number ja märge: FABRIQUÉ EN FRANCE.

Esimese heldimusega mõtlesin prantsuse piimapaki koguni koju kaasa võtta, aga siis mõtlesin, et kuhu ma ta ikka panen, pealegi tuli paki seest läppunud piima lõhna: hakkab veel toas haisema. Imelik küll, et tükk aega meres ligunemist pole piima lõhna ära võtnud. Viskasin paki liiva peale tagasi.

Kuigi muulini minna polnud palju, ei pidanud mu leiud prantsuse piimapakiga veel piirduma. Oli juba hämar (seda, et vilu oli, ma enam ei märganudki) ja hämaruses torkas silma, et muuli kõrval adrusupi sees midagi hõbedaselt, peaaegu fluorestseeruvalt läigib. Lähemalt asja uurides selgus, et see on kilest, aga ilmselt mitte mõni harilik kile-räbal, nagu neid igas värvitoonis leida võib, eriti metsa vahelt, kuhu tuul nad rannast lõpuks ajab.

Pidin otsima mingi kepi, et saaksin ta sealt adrusupist välja õngitseda, ilma et peaksin jalgu märjaks tegema.

Selgus, et tegemist on täispuhutud delfiini. Kas delfiin-õhupalli või koguni delfiin-lohega — nõõrijupp oli taga. See oli hõbe-sinine, naerusuine, parajasti veest väljahüppav delfiin. Hästi kerge, tahtis tuule käes kohe lendama hakata, sikutas nõõri, mõtlesin, et äkki on koguni vesinikku täis. Võimalik, et kusagil toimus näiteks ülemaailmne delfiinide kaitsele pühendatud konverents, millest osavõtjad lasksid lendu terve hulga niisuguseid õhupalle. Et juhtida maailma avalikkuse tähelepanu delfiinide kaitse vajadusele. Ükskord sügisel leidsin rannast penoplastist, pandakaru-kujulise Maailma Metsiku Looduse Fondi korjanduskarbi. Kahjuks küll ilma põhjata ja tühja. Panin ta komme täis ja kinkisin õelastele jõuluks.

Küllap see delfiin ikka mänguasi oligi. Oleks ma laps, mõtlesin, ei tea, mis tunne mul siis oleks niisugust asja leida. Hea tunne oli nüüdki, kuidagi kerge ja rõõmus, helkiv ja naeratav delfiin pea kohal hüplemas, mööda hämarduvat külateed kodu poole astuda.

Täna hommikul aknast välja vaadates oli esimene asi, mis ma märkasin, kilekasvuhuone harja küljes tuule käes visklev delfiin. Ta kiiskas päikese käes. Olin ta sinna õhtul kinnitanud, sest kasvuhuone oli ainus mõeldav, piisavalt tehislik objekt kogu õue peal, millega ta võis sobida. Aga nüüd tundus kasvuhuone kile hoopis tuhm delfiini hõbedase kile kõrval. See visklemine ja kiisklemine hakkas ärritama.

Kui saaks ta pika niidi otsas lendu lasta, mõtlesin, et tea, kas tõuseks üles taevasse nagu lohe. Muutuks päris väikeseks täpiks, ainult helklemine veel reedaks teda . . . Ükskord lapsepõlves ma vist olen lohet lennutanud, vähemalt pealt näinud, kuidas lennutati. Aga võimalik ka, et lugesin sellest kusagilt raamatust ja siis unistasin. Üks laul oli ka, mida sellel ajal lauldi: «Kord tahtsin ma lennutada lohet» või kuidagi nii, Heli Lääts vist veel laulis.

Aga kõige parem, mõtlesin, oleks, kui saaks ta hoopis päris lendu, lahti lasta. Edela-tuul kannaks ta üle poolsaare, üle Soome lahe, kes teab kuhu kaugele välja . . . Karta küll on, et takerduks siiasamasse õue taha kuuskedesse, pärast hakka veel järele ronima. Tuleb vist ikka õelastele mängida anda. Mängivad, kuni katki läheb ja minema visatakse.

Nende mõtetega läksin kööki kohvi keetma.

Pärast lugesin «Loomingust» Paavo Haavikko «Autoportree katset». Muuhulgas ta kirjutab, et kui ta hulguks sügispäeviti mööda Siuntio nõmmi, siis püssi asemel oleks tal käes kilekotti, kuhu ta koguks «skatuide, looduskaitstjate, linnuvaatlejate, tervisejookstjate ja muude humanitaarlaste jäetud prahti, mida on külluses».

Mul pole küll mõttesegi tulnud, et võiksin randa koristama hakata. Kilekotist siin juba ei piisaks, oleks vaja mingit tugevajõulist suure kastiga liikurmasinat, mis liiva sisse kinni ei jääks. Mina võtan kaasa ainult mõne asja, mis mulle meeldib või mida ma arvan majapidamises vaja minevat, mõne ilusa pudeli või praktilise plastkasti. Muu jääb minust vedelema ja keda ta siin ikka segab, mattub ajapikku liivasse või kandub tuulega metsa alla. Oleks hoopis kurb, kui punkti-pealt täidetaks rahvusvahelist konventsiooni, mis keelab prahti merre visata. Täiesti puhas rand poleks mitte ainult igav, vaid isegi veidi õudne: ei ühtegi sõna, vähimatki inimlikku teadet, ainult silmapiiri resoluuutne tühjus, looduse nurjatu vaikimine.

Muide, kui selle rämpsu jätaksid randa suvitajad, ärataks see minus ainult vastikust. Aga tundmatu päritolu, pikk mereteekond vajutavad tühjadele piimapakkidele salapära ja õilsuse pitseri.

Lõpupoole kirjutab Haavikko veel: «Varem vihkasin klaasnõusid, purke, mis on meist igavesemad, ja kahetsesin, et olen masinavärgi teises, jäätmete osas, osutan tööstuslikule tootmisele viimast teenet, tassin ajalehtede, ajakirjade ja raamatute virnu põrgusse, nagu postiljon.

Aga kui olen näinud looduskaitstjaid, seda, kuidas nemad suhtuvad loodusesse,

siis tean, et maailmal ei ole mingit lootust, ja lasen kõigel minna.»

Täna leidsin rannast kõigepealt nastiku. See oli muidugi maa poolt tulnud, neid elab siin rohkesti. Laudast sõnniku seest olen leidnud nii nastikumune kui -poegi. Ilus pikk nastik oli, peesitas liiva peal, hakkas minu eest kiiresti piki veepiiri ära roomama. Oleksin võinud tal vaikselt minna lasta, aga hakkasin teda hoopis jälitama. Osalt huvist, et mis ta teeb, osalt kindlasti ka õelusest, kättemaksumihumust: lapsepõlvest saadik pesitseb minus visa ja arutu hirm madude ees, nad esinevad mu hirmuunenägudes, ja kui konn rohu sees sahistab, siis tingimata ehmatan. Nastik nägi, et minu eest ta ära ei jõua, ja otsustas vette kaduda. Ujuski juba kivide vahele, aga lainetus oli siiski liiga tugev, paiskas ta kruusa peale tagasi. Proovis korra veel, siis jäi märjale kruusale liikumatult lebama, ainult kaheharuline keel käis suust sisse-välja. Eks vesi olnud liiga külm ka. Mul hakkas natuke piinlik, läksin ruttu üle muuli, edasi ida poole.

Teiselt poolt muuli leidsin veel kolm samasugust prantsuse piimapakki. Üldse saabuvad asjad randa enamasti grupiviisiliselt, ainult jalanõud tulevad eranditult üksikuna, mitte kunagi paaris. Sügisel oli näiteks pärast ühte tormi rannas ridamisi igasuguseid hollandi napsipudeleid. Niisuguse materjali põhjal võib juba üht-teist oletada. Võib kujutleda suurt valget hollandi reisilaeva sõitmas üle oktoobrikuiselt kõleda Lääne-mere, pardal terve hulk priskeid punapõsiseid hollandlasi, kes suurema osa päevast, sõõgiaegade vahelise aja, istuvad laeva-baaris likööriklaasi taga (väljas võib kergesti külmetada ja nohu saada), unistades mõnest Lõunamere saarest, Hollandi hiilgeaegade asumaast, kus nende vanaisad olid asehaldurid ja kaubakontorite ülemad, saatsid, sigar suus, troopikakiiver peas, kohvi- ja kaneelilaadungeid Euroopa poole, sellal kui nemad nüüd peavad ihnsate soomlastega mõne tühise metsatihumeetri pärast tingima hakkama. Niisugune asi võtab ju jooma.

Piimapakkide põhjal ei oska kujutleda küll muud kui mõnda prantsuse tervishoiutöötajate, roheliste või pensionäride delegatsiooni. Kiivalt jälgitakse, et keegi ei rikuks tervisliku eluviisi nõudeid. Igavusest tühjendatakse arutul hulgal piimapakke. Jungal pole tühje pakke lõpuks enam kuhugi panna, ja kui parajasti ühtegi rohelist pole dekil luusimas näha, viskab ta pakid salamahti üle parda.

Üldse tundub, et seal kusagil toitutakse põhiliselt piimast ja alkoholist. Vähesel

määral pruugitakse ka ketšupit, džemmi, köögiviljasalatit ja sulatatud juustu.

Apelsine siiski ka. Üks apelsin oli vist päris tervena randa uhutud, nüüd vedeles ta seal poolitatult. Küllap piirivalvepatrull oli pooleks lõiganud. Neil on vist instruksioon kõik merest tulnud kahtlased esemed läbi torgata, igatahes plastkanistrid on alati puruks sortitud, kui just ise enne jaole ei saa.

Natuke maad edasi, veepiirist kõrgemal märkasid kirja, mitte merest tulnud kirja (ükskord õpilased töid kooli mulle näha rannast leitud pudelposti, kiri oli Rootsist: nimi, aadress ja palve teatada, kui kiri leitakse), oli hoopiski suurte tähtedega liiva peale kirjutatud: ВСЯ ВЛАСТЬ — СОБЕТАМ! УПА! Piirivalve-poisid olid nähtavasti kahekesi olnud ja nalja visanud. Koer muidugi kolmas.

Käisin, silmad maas, sest muidu võib midagi huvitavat märkamata jääda, mõni sõnum, muist informatsiooni kaotsi minna. Kui silmad tõstsin, ehmatasin: madu!

Sain muidugi kohe aru, et see on tegelikult looklev jupp musta säärejämedust plastvoolikut, mis seal vedeleb, juba aastate eest liivasse kinni jäänud suure kaablipooli taga, just täpselt nagu madu. Eks see tobe ehmatuse olnud mulle kättemaksuks süütu nastiku kiusamise eest. Kui see tõesti oleks madu, mõtlesin, ei ma siis tema eest paku pääseks. Tuleks puu otsa ka järgi.

Kõndisin tasakaalu hoides mööda voolikut nagu mööda looklevat purret. Gofreeritud plastik vetrus mu jalgade all, aga järele ei andnud. Mao suust loksus pisut vett liiva peale.

Veidi kaugemal vedeles teine jupp samasugust voolikut. Edasi oli veel üks kilepakend, aga juba eemalt võis selle luitunud välimuse järgi oletada, et tegemist on ebahuvitava leiuga.

Nii oligi. Provansas majoneze, Läti oma.

Siis tuli tükk tühja maad. Mõtlesin juba, et ei leiagi enam midagi, sest neemetipust

edasi pole mõtet minna, sealt pöörab rand järsult põhja ja jääb allatuult. Aga just enne neemetippu jõudmist tegin veel ühe praktilise leiu.

See oli laia suu ja kruvikaanega pudel, niisugune, millesse on sügisel väga hea tikreid või pohli sisse teha. Silt oli kahjuks kadunud, aga sini-puna-valge plekk-kaane pealt võis lugeda:

Yoga
«tutta natura»
Massalombarda

ja kaane servalt CONTRASSEGNO I.V.A. B/3-MASSALOMBARDA DIVISIONE DELLA FEDITAL S.p.A.—ROMA. Lisaks veel kaks noolt: APRIRE ja CHIUDERE, lahti ja kinni. Keerasin kaane instruksiooni järgides pealt ära, nuusutasin pudeli sisemust. Tutta natura lõhnas imalalt, raskelt ja võõrapäraselt. Kõige rohkem meenutas see lõhn lagritsat, ehkki ma pole kindel, kas ma lagritsa lõhna mäletan.

Korjasin pudeli igatahes üles ja hakkasin saagiga kodu poole kõndima. Enam polnud mõtet maha vahtida. Märkasid, et meri on tumesinine, silmapiir väga terav, täiuslikult puhas joon. Lained, mis kalda ääres üles murdusid ja millest päike läbi paistis, olid rohelised. Mõni pudeliklaas on sama värvi roheline, kui päike temast läbi paistab.

Enne muulini jõudmist keerasin paremale, kaldalt ära, et otse tee peale minna. Lainete tavalisest ulatusest kõrgemal, jääga ja lõikava luiterohu vahel, mille täpset liiki ma ei tea, vedeleb igasuguste ammuste tormide poolt kokkukantud prahti: luitunud lauajuppe, roostes plekknõusid, mis kedagi pole huvitanud; pleekinud plastikpudeleid, mis üllatava järjekindlusega on sisaldanud WC-pottide küürimiseks mõeldud vedelikke.

Märkasid, et karukellad, mida siin luidetel kasvab rohkesti, hakkavad ära õitsema. Ongi kevad läbi.

Ühest juba auklikuks roostetanud plekknõust lendas välja linavästri. Piilusin roostemulgust nõu sisemusse. Oligi pesa, kolm muna sees.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja aseäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Tõnu Õnnepalu 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitik **Andres Her-
kel** 60 18 58. **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus) teisp. reedeni k 13—15 tel 300-
45). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Ruth Haa-
ring** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompuiestee 30. Laduda antud 05. 02. 90. Trükkida antud 12. 03. 90. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 10,04. Trükiarv 53 000. Tellimuse nr. 607. Hind 45 kop. Таллинн, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Таллинн, Тоомпуйестез, 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Таллинн, Пярнуское шоссе, 67-а.
«Викерkaar» № 4, апрель 1990. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245